שלמה חיים אשרוב

סמרקנד עד פתח-תקוה

זכרונות מעפיל בוכארי

ברית יוצאי בוכארה בישראל
תל-אביב תשל"ז-1977

מסמרקנד עד פתח־תקוה

(מזכרונותיו של מעפיל בוכרי)

מאת

שלמה חיים אשרוב ז"ל

ערך, הוסיף הערות ואחרית דבר

פרופ' מ. זאנד

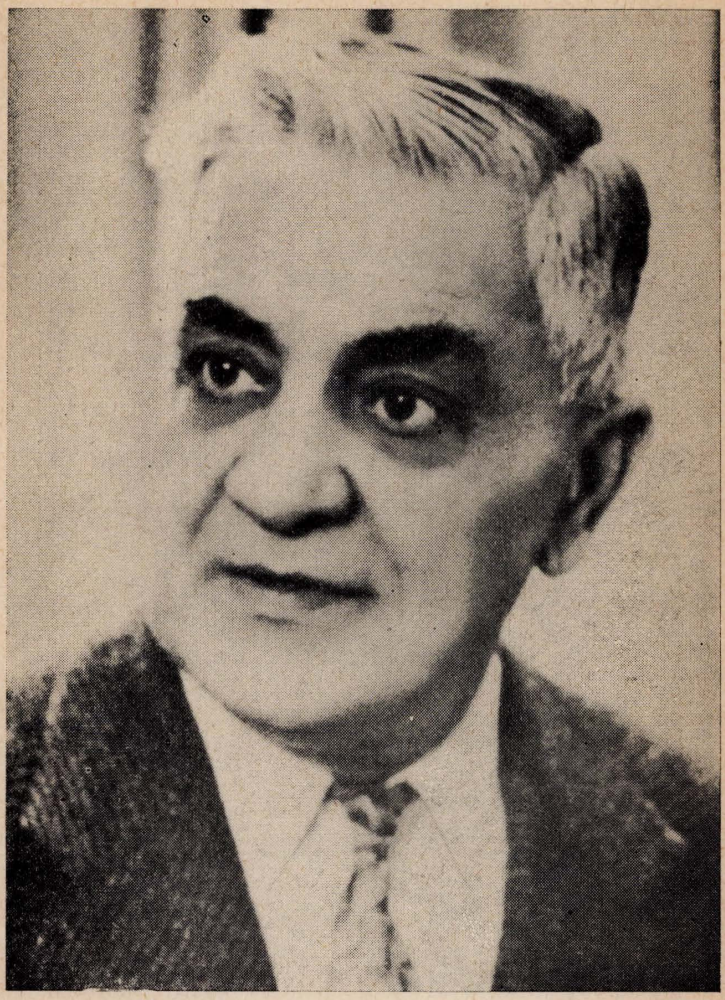
עריכה סגנונית **מ. בניהו**

ריכז **אלי אשרוב**

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הוצא ע"י ברית יוצאי בוכרה

תל־אביב שנת תשל"ח—1977

שלמה חיים אשרוב ז"ל
1972 — 1899

תוכן העניינים

כיבוש סמרקנד 10
בוצע גזר־דין על המורדים 12
בית מרחץ יהודי בסמרקנד 15
רוסכא תוזימני שכולה 18
סמרקנד — „ריגיסתאן" 19
בית־העלמין של היהודים ועמוד האש 21
בניית עיר חדשה 23
מועדים וחגים 26
שווקים מסחריים 32
בית־ספר עברי בסמרקנד 39
הרב יוסף כוג׳הינוף 41
הרב יעקב קייקוף זצוק״ל 54
משיח (מכסום) פוזיילוף ז״ל 57
תזונה — הלבשה — הנעלה 59
פולקלור אירוסין, חופה וקידושין 62
תחבורה 71
העיר קוקאנד 75
גלותו של בוכארין, איש הקרמלין 84
ניחום אבלים 86
משפחת יהודהיוף 87
תחיית המתים 91
בניית בנק בבוכארה 97
מולא מירזא 99
אק - מגית 101

דושמביה — ותיכנון הכלייה ביהודים 102
כרמינה 119
מרגילאן סקובוב 121
סקובילוב 123
קרשי 124
אנדיג׳אן 126
טשקנט עיר הלחם 127
1933 שנת ההעפלה 132
העיר משהד 143
ההתעוררות 145
בין הבאים 148
עזרתו של ראש הקהילה 150
ותשועת ה׳ כהרף־עין 152
עזרתו של משה שרת 154
ראש הקהלה עבדול כרים יצחקוף 155
מחיי המעפילים 156
יהדות בוכרה, סיקרה, פרופ׳ מיכאל זאנד 161

ה ק ד מ ה

ספר זה מוקדש לזכרו של ר' חיים שלמה אשרוב ז"ל, איש העבודה וההגנה, איש התורה והזימרה, רב מעשים ותושיה.

שלמה חיים אשרוב נולד בסמרקנד שברוסיה בשנת 1899 לחנה וחג'א ציון אשרוב. גדל בנעוריו באוירה יהודית וציונית, למד ב„חדר" ובבית שררה אוירה ציונית חמה. מאותם ימים כבר הרגיש את הקשר לציונות והגה בלבו את רעיון הגשמת חלום עלייתו לארץ־ישראל.

רבות למד וקיבל המנוח מרבו בסמרקנד שברוסיה, רבי שלמה חיים לייב זצ"ל, שהפיץ תורה בקהילות רוסיה האסיאנית — סמרקנד, בוכארה ואחרות, חסיד חב"ד, איש קבלה וציוני „מבטן ומלידה". בהשראתו נקרא רבי ציון אשרוב ע"ש ירושלים, היא ציון. בניו, וביניהם חיים שלמה ז"ל, קיבלו חינוך דתי חב"די וציוני במלוא מובן המלה. היתה לו, לרבי חיים שלמה, סמיכות של רב, שוחט, תוקע וחזן והיה תלמיד חכם מובהק. בזמן המהפכה הרוסית לא שינה את שמו ואת מנהגו כאיש דתי, ובחוכמתו ובידע היהודי שלו ניצל פעמים אחדות מעלילות גזעיות ומחוקים שפגיעתם רעה.

הגיעה השעה והחליט לעבור את הגבול לשים פעמיו לארץ ישראל, ארץ האבות. הלך ברגל דרך המדבר לעבר פרס, כקרש־קפיצה לארץ. לאחר תלאות הגיע לארץ ישראל עם רעייתו, בנו אליהו ובתו אסתר בשנת התרצ"ו (1936), ופנה לאם המושבות פתח־תקוה. לאחר זמן לא רב נקלט בעבודה והתחיל להתערות בחיים הישראליים כחלוץ, נעשה פעיל בחיי ההסתדרות, ב„הגנה" ובעניני הישוב. היה בין הפעילים בהקניית ידע לנוער הבוכארי ולעדה הבוכארית הקטנה בפתח־תקוה. אירגן בית־כנסת, חברות בהסתדרות וחיי חברה — הכל על רקע דתי. על דגלו היו חרוטות תורה ועבודה, ספרא וסייפא.

ידע להלהיב את זולתו ולהעלותו על דרך טובה ומועילה לעדה ול„הגנה", ובכך עשה להרמת קרנה של העדה הבוכארית בארץ. לאחר מכן עבר לתל־אביב, קודם דרומה ולאחר מכן צפונה, וגם שם היה פעיל בעניני צבור ושימש איש קשר עם ראשי המפלגה וההסתדרות לטובת עדתו הבוכארית.

במסיבה ובשמחה, ולהבדיל באזכרה, היה הרוח החיה בקולו הנאה ובדבריו הנעימים ובדרשותיו שהשמיע בבתי כנסת ובבתי מדרש. היה עוזר וסומך לכל אחד אם בתחומי העבודה, או העניינים

המשפחתיים. איש עמל־כפיים היה האיש ובעמל כפיים השיג את אשר השיג.

כתבי־היד המקוריים שהשאיר אחריו מעידים על מעשיו: במשך שנים נדד מבית לבית וממשפחה למשפחה כדי לקבל חומר על העדה ועל מפעלה בחו״ל למען הציונית וא״י.

אם לא קיבל שכר בחייו על פעלו במשך שנים רבות — במעשים הטובים שעשה — שמח אני שמעריציו מוציאים לאור את כתבי־ידו, ועל־ידי כך מביעים הערכתם לאיש ולבני משפחתו, ולציבור הבוכארי עשיר־המסורת.

אשתו מירה, בת עדינה ומשיח לבית יהודיוף נולדה בקוקנד ב־1903, ונפטרה בתל־אביב בשנת 1973.

יהיה זכר רבי חיים שלמה אשרוב ברוך ותהי נשמתו צרורה בצרור החיים, אמן ואמן!

מישאל מורדוב

מבוא

יהודי בוכרה עלו לארץ ישראל לפני כמאה שנה. לפני כשמונים שנה יהדות זו, באופן יחסי לתקופה ההיא, היתה בארץ עשירה, בעלת יוזמה רוחנית וחמרית.

כל הקרוב לתולדות הישוב היהודי בארץ יודע שיהדות זו דמתה בעושרה, בתרומותיה לישוב בארץ ובעוצמת יצירתה ליהדות של ארצות הברית כיום. שכונת הבוכרים אשר נבנתה ע"י יהודים בוכרים לפני מלחמת העולם הראשונה הינה עדות חיה לפעלתנותה, יוזמתה ורוחב לבה של יהדות יקרה זו.

אדם המשווה את רחובותיה של תל־אביב החדשה לרחובות הרחבים של הבוכרים בשכונה הנ"ל נדהם מחזונם ורוחב ליבם של בוני שכונה זו. הבנינים והחצרות הגדולים מרהיבי עין, הרחובות הרחבים, הבנינים הבנויים בצורה ארכיטקטונית מורים על רוח עשירה ועוצמה כספית של בני שכונה זו.

אחת ממטרותיה של ברית יוצאי בוכרה בישראל היא להנציח בכתב את העושר התרבותי והפולקלורי הגנוז ביהדות זו, אשר עם עבור הזמן הולך ודוהה, הולך ומשתכח מלב כל.

התכונות המאפיינות את יהדות בוכרה משתקפות בפולקלור ובאורח החיים היום יומי. תכונות אלו, כולן עד אחת, נשענות על בסיס מוצק של תשוקה עזה ביותר של עליה וחיים בציון ובירושלים. האדם הבוכרי אינו מבחין בין ציונות לבין דת ומסורת ישראל. שתיהן מהוות מוצר אחד, האחת שתי והשנייה ערב; אין משמעות לזו בלי זו.

ר' שלמה חיים אשרוב ז"ל אשר ספר זה הוא מפרי עטו מתאר כעדות חיה את חיי היום יום, ברגעי הצער כמו ברגעי השמחה של היהודי הבוכרי. עינו החדה של הסופר מבחינה בטקסים מטקסים שונים: אירוסין, חתונות, בר מצוה, ברית מילה, וכל הכרוך באורח החיים של האדם בשמחות ובעצב. דומה הסופר לצייר: מצייר ציורים נפרדים למאורעות שונים אשר מהסתכלות בכולם ביחד מתבהר לקורא סרט חיי יהדות בוכרה.

מי יתן וירבו כותבים כאלה למעינינו ולמען הדורות הבאים.

א. סלומי עו"ד
ברית יוצאי בוכרה בישראל

כיבוש סמרקנד

בהתאם לנתונים שברשותי הנני מביא כאן את השתלשלות העניינים החל משנת כיבוש סמרקנד, דהיינו: 1864, ע"י המצביא הרוסי גנראל פון קאופמן, שאחד מרחובותיה הראשיים והמרכזיים של עיר סמרקנד נקרא על שמו, וכן רחוב ראשי אחד בעיר טאשכינט. אחרי כיבוש טאשכינט היה בתכניתו של הגנראל קאופמן לכבוש את כל חבל ארץ זה שהאיסלאם שולט בו, ותהליך הכיבוש נפסק ליד כתה־קורגאן, מרחק של 3 שעות נסיעה ברכבת מסמרקנד, 120 ק"מ בערך. סיבת סיום הקרב והפסקת הכיבוש אינה נובעת מכך שצבא אמיר בוכארה גבר ומנע את התקדמותו של המצביא הרוסי, אלא מפני שלאחר כיבוש סמרקנד ראה הגנרל שאין שם כמעט כוח של התנגדות, עם זאת עלול לקום כוח מתמרד המסוגל לקחת את השלטון לידיו מחוסר כוח המונע זאת ממנו.

לפני שהגנראל קאופמן זז להמשך הכיבוש קרא לראש 200 החיילים שהופקדו על המבצר ומסר לו אותות הזעקה לשעת צרה, וכך אמר: לכשירגיש שאויבים מתקוממים (דהיינו: תושבי המקום) והצבא לא יוכל להדפם, מיד ידליק זיקוקי די־נור מצבע אדום במספר רב עד שהצבא והמצביא יוכלו להרגיש בהם, ומיד תינתן פקודה לצבא לחזור.

לנכבדי העדה הבוכרית היו קשרים מסחריים עם הישמעאליים ויחסים טובים שררו ביניהם. כן נודע להם, שישנה תוכנית אצל המוסלמים לאגף את המבצר ולהשתלט על העיר. את הידיעה הזאת העבירו היהודים למפקד הצבא במיבצר. המפקד שאל את יוכלו מספר יהודים לעמוד לרשותו ולהשתתף עם חייליו בהגנת המבצר. היהודים נענו בחיוב לבקשת המפקד וכמנין יהודים נכנסו לתוך המבצר. המפקד תרגל אותם איך להשתמש בתותח הישן והיחיד שנמצא ברשותו. זה היה רק תותח הפחדה, בעל רעש גדול, והיהודים למדו את המלאכה.

והנה לפנות ערב קרה הדבר. הישמעאלים, עירוניים וכפריים, נתכנסו בהמוניהם מסביב למיבצר חמושי חרבות, קלשונים, סכינים וכלים חקלאיים אחרים. אמנם לתוך המבצר היה קשה להם לחדור אלא מהשער הראשי. המיבצר היה ארמונו של האמיר ושכן על תל גבוה מאוד מעל פני העיר, ומסביב למיבצר היו תעלות ברוחב 3 מטר ובעומק 3 מטר, והן מלאות מים, כדי שלא יוכלו שודדים ורוצחים לעבור במקום שאין עליו משמר, פרט לשער הראשי. כשהחיילים הבחינו בהתאספות ההמונית, הורו, ראשית כל, ליהודים הממונים על התותח לירות בו בכל פעם לכיוון אחר, פעם ממערב ופעם ממזרח וכך להובילו לכל צד של המבצר ולירות, כדי לעשות רושם על המורדים שמספר התותחים הוא רב. בזמן העברת התותח בחפזה ובבהלה ומתוך פחד וחוסר נסיון צבאי, נפצע באגודל רגלו הימנית על ידי הגלגל של התותח רבי אברהם אשר ממשפחת אשרוב. מיד טיפלו בו הצבא והרופא טיפול מסור וניתחו

את אגודל הרגל. מאידך שלח הצבא זיקוקין די־נור תוך תקוה שהמצביא יוכל לשים לב לאות האזעקה. תוך 3־4 שעות של התקהלות ההמונים שחלק מהם נהרג ע״י יריות רובים שהצבא ירה עליהם, שמעו בתוך המיבצר קול תרועה צבאי. אלה היו החיילים שחזרו בפקודת המצביא מ„כתה־קורגאן״, הפרשים הגיעו ישר לרחבת המיבצר תוך יריות וחלק קם בחרבות שלופות. ההמון ניסה לברוח בבהלה לכל עבר, אבל חלק מהם נפל קרבן על המזבח שהישמעאלים קראו לו „מלחמת קודש״ להצלת העיר מידי הכופרים. יתר ההמון התפזר וחזר למקומו מבוהל ומנוצח. משלא הצליחו נגד הצבא התחילו לרדוף אחרי היהודים ואילצום להתאסלם ולחזור אחרי המלה „יא אילאהה אילא אללה ומוחמד רסול אללה״ ולחבוש מצנפת על ראשם. מי שלא רצה להתאסלם נרצח במקום, במרחקים מעטים אחד מהשני. והראשון היה מו׳ גולאם ז״ל, בנו של מולא פוזייל מנכבדי העדה. במקום הרצח הוקם יד הנקרא יד מו׳ גולאם עד היום. למחרת היום התחילו בביזה ושוד בחנויות ובבתי המסחר של היהודים. שדדו ממון מכל מה שבא לידם. היהודים לא יצאו מפתח הבתים. כשהגיעו חיילים נוספים, שלח המצביא משמרות לשמירה על חיי היהודים, על בתיהם ועל חנויותיהם. לאחר מכן פנו היהודים בתלונה חריפה אל המצביא על שהמוסלמים שדדו ובזזו ממונם, והמצביא, בשל אהדתו אליהם בעד הגשת העזרה לצבא הכיבוש, הורה ליהודים לפשוט על החנויות המוסלמיות תחת משמר הצבא. היהודים עשו זאת יום שלם ולקחו מכל הבא בידם תמורת ממונם שבזזו המוסלמים. מאז נכנס פחד החיילים בלב הישמעאלים ולא ניסו עוד לפגוע ביהודים, ברכושם ובבתיהם. פקודות הצבא הועברו באמצעות כרוז מיוחד ברחובות ובשווקים, והשמועות עברו גם בכפרים. לאט לאט חזר המצב לקדמותו ושרר שקט יחסי בעיר. אז ציווה המצביא לתפוס את המארגנים למהפכה ואת אלה שלקחו חלק פעיל בהתקוממות ואסרם: 7 מכפר אורגות, מהם 4 עשירים שתרמו כספים לצורך המהפכה, ו־3 מהם היו יועצים ומדריכי המהפכה. דין־וחשבון צבאי מלא על המאורעות הג״ל הועבר למוסקבה, למטה הראשי של הצבא. לאחר 30־40 יום נתקבלה הוראה לפסק דין מות על 4 מהם, ו־3 מהם נדונו לגלות לסיביר לכל ימי חייהם.

בוצע גזר דין על המורדים

לא הרחק מעיר סמרקנד בצד הצפוני שמחוץ לעיר, היה קיים כפר גדול עם אוכלוסיה גדולה ושמו הקדום בתקופת צ'ינגיז חאן היה ג'ופאן־עתאה. כפר זה נהרס כליל בעת רעידת האדמה הקשה ביותר.

לפני הכפר הזה, כלומר בין ג'ופאן עתאה ובין הגן הגדול הנקרא באגי פרדשאה (הגן הממלכתי) במקום גבוה מאוד נמצא בנין גדול, הנקרא בשם „חזרתי שאהי זינדה" (כבוד המלך החי), ו„חזרתי דאנייאד" (הנביא דניאל).

על „חזרתי שאה" מספרים: בתוך בנינים רבים הנמצאים בשטח הבית הגדול הזה נמצאים חדרים רבים בנויים מאבנים ובבניה מעולה, ובהם קברות המלכים (מאוזוליאום) מתקופות שונות. לכל חדר וחדר כניסה נפרדת מרחבת החצר, ובכל חדר, על יד כל קבר, עומדים מוטות של עץ בגובה התקרה, ועליהם קשורים בדים רבים באורך 40 סנטימטרים ורוחב של 2 סנטימטר, כעין שרוכי נעלים בצבע אדום. בבדים הללו משתמשים אלה אשר ברצונם לנדור נדר. לכל נדר קושרים קשר בנפרד. לאחר שהנודר סיים בקשתו הוא קושר את הקשר ונסוג לעבר רחבת החצר. הנודרים הללו הם: מבקשי מרפא לחולה, נשים בהריון המבקשות בנים זכרים, אלה אשר יוצאים לדרך רחוקה ומתפללים שיחזרו בשלום לבתיהם, אלה ששולחים סחורותיהם דרך המדבר שלא תפולנה לידי ליסטים ושודדים וכד'. לאחר זמן, אם מבוקשם ניתן כפי שביקשו בזמן קשירת הקשר, מתחזקת אמונתם והם באים למקום הזה ומשלמים את נדרם, מי בכסף, מי בלבוש ומי בכבש או עז, וכל התרומות הללו מתקבלות על ידי השייכים הממונים על הבית הזה בברכת תודה רבה.

חוץ מנודרי נדרים ישנם גם ביקורים בלתי פוסקים במשך היום, לאו דוקא מבני המקום, אלא מבקרים הבאים מחוץ לעיר ואפילו אירופאיים. לכל מבקר בלי הבדל דת וגזע ניתנת הוראה על ידי 2 השייכים היושבים על השטיחים בכניסה לבנין: „של נעליך". והוא עולה יחף על 40 מדרגות. ישנם שמשים המלווים את המבקרים ונושאים אתם את נעלי המבקרים האירופאיים, כמובן תמורת תשלום מיוחד. הביקור עצמו אינו עולה בכסף אלא במחיר של 2 כיכרות לחם, ואם יש מי שרוצה לתת נדבה לשייכים, תבוא עליו ברכה. הכספים הללו משמשים לבדק הבית וחלק מהם לקיום משפחותיהם של השייכים, השומרים ועובדי הנקיון.

בשטח מסויים של הבנין מצביעים על מקום קבורתו של דניאל הנביא ועל כן קוראים למקום הזה „חזרתי דאנייאר פייגמבר", היהודים היו מבקרים רק בשטח של הנביא. באחד החדרים היפים שבבנין, שלא היתה בו מצבת־קבורה, פרט לשטיח יפה וגדול, היו מצביעים על מקום תפילתו של המלך שנעלם בתוך החדר.

וכך מספרים: המלך (לא ידוע מאיזו תקופה) היה בא למקום הקדוש הזה

(קדושתו בגלל קבורת הנביא דניאל) והיה נכנס לבדו לחדר, כשמלוויו מחכים לו בחוץ עד לסיום תפילתו. ביום בהיר אחד, כשנכנס המלך להתפלל, בעוד המלוים עומדים בחוץ, עבר זמן סיום תפילתו והמלך אינו יוצא, ואין מי שיעיז להיכנס פנימה ולבדוק מה קרה לו. לאחר התיעצויות נאלצו לקרוא את אחד השייכים הממונים על הבית ולאחר שהסבירו לו את חומרת דאגתם, הורשו 2 מהווזירים של המלך להיכנס פנימה. למרבית תדהמתם לא מצאו איש. הדבר היה מאוד תמוה בעיני השייכים והענין הובא לידיעת המופתים וכוהגי הדת. נימנו וגמרו שמלכם היה איש קדוש, ועל כן נלקח בחיים על ידי האלהים. על כן קראו למקום הזה „חזרתי שאהי זינדה" (כבוד המלך החי) עד היום הזה.

הכפר „ג'ופאן עתאה" היה במרחק מה מ„חזרתי שאחי זינדה". שלטונות הכיבוש החליטו להוציא לפועל את גזר דין המוות למורדים בפומבי ובכפר הזה. היה זה יום רביעי בשבוע, שהוא אחד משני הימים של השוק הגדול ומכל הכפרים באים העירה למכירת תוצרתם החקלאית. השלטונות הוציאו כרוז רכוב על סוס שהכריז בשפה הנהוגה, כי היום בשעה 12, ב„ג'ופאן עתאה", יוציאו להורג את 4 המורדים והקהל מוזמן. צבא רב הקיף את „ג'ופאן עתאה" מחשש מאורעות שעלולים לקום מצד אוהדי המורדים. וכשהתאסף קהל רב של מוסלמים סקרנים, וחלק קטן גם יהודים, שעמדו בקרבת החיילים התרשמו המוסלמים שהשלטונות עם היהודים.

בדיוק בשעה 12 התחילו החיילים לחפור בור גדול בעומק 3 מטרים ובאורך שני מטרים. לאחר שהוכן הבור הגיעו המורדים ברגל, כשאזיקים על ידיהם, ואחד קשור לשני, סך הכל 7 אנשים. מלפנים ומאחור צעדו חיילים עם רובים וכידונים ומאחוריהם חיל הפרשים מזויינים כהלכה. באמצע המגרש היתה כעין במה ואנשי צבא עמדו על מדרגותיה הגבוהות. במקום שררו שקט ודממה. אחד מאנשי הצבא קם וקרא את גזר הדין בשפה הרוסית ואחריו קרא אחר (כפי הנראה היה טאטרי) בשפה הטורקית וקרא בשמותיהם של ה־4 שנגזר עליהם מוות ואילו יתר ה־3 לגלות לסיביר לכל ימי חייהם.

לאחר קריאת גזר הדין טיפלו 4 חיילים ב־4 המורדים הנידונים למוות, הפשיטו את בגדיהם והלבישום שק מבד לבן, שכיסה את הגוף מהקודקוד ועד כף הרגל, ועוד שק אחד הלבישום מראשם ועד למותניהם עם 2 שרוולים ארוכים, כ־5 מטרים אורך כל שרוול.

בעוד החיילים עוסקים במורדים הנידונים למוות וחלק מן החיילים שומר על יתר שלשת המורדים, העמיד הצבא ליד הבור עמודים שחורים, קשרו את כל אחד מהנידונים לעמוד נפרד באותם השרוולים, בזמן שראשם של המורדים מכוסה בשק, כאמור. כשנגמרה מלאכת הקשירה ירד אחד הקצינים והעמיד ארבעה מהחיילים המיועדים, לפי התכנית, כנראה. מיד כאשר הועמדו החיילים במצב הכן, כאשר רוביהם מכוונים כלפי פני המורדים, נתן הקצין פקודה לחיילים: היכון! ולאחר מכן קרא: אחת, שתיים, שלוש, בסיום המלה שלוש ירו החיילים ברוביהם. מיד החל לבצבץ דם מעל השקים הלבנים. לאחר 5 דקות התירו את הקשרים מעל העמודים.

שיחררו את הגופות וגררו אותן לתוך הבור. כשמילאו את הבור באדמה עלו החיילים על הבור ודחסו ברגליהם את האדמה. כן יאבדו כל אויביך ה'!

את יתר שלושת המורדים בעוד האזיקים על ידיהם לקחו החיילים ברגל חזרה לבית הסוהר כדי להגלותם לסיביר בהתאם לגזר דינם, למען יראו וייראו, למען יהיה מוראה של מלכות רוסיה, של האימפרטור, עליהם.

בית מרחץ יהודי בסמרקנד

מיומנו של רבי ציון אשרוב בן אברהם אשר ז״ל
— משנת תרמ״א —

לפני כיבוש סמרקנד ע״י הרוסים היה מחנה היהודים באמצע העיר העתיקה, מקום שהיום שוכן בו מרכז מסחרי לטקסטיל. היהודים רכשו אדמות ובנו לעצמם בתים, כל אחד לפי כוחו ויכולתו. באמצע הרחוב היה עובר נחל מים, היהודים והישמעאלים היו משתמשים במים הללו לשתיה. היהודים, כמעט כולם, היו מכינים להם יינות לכל השנה מענבים בעונת הבציר, ולא רק בשביל קידוש והבדלה, אלא גם לשתיה לכל ימות השנה, וכן בשמחות, בנשפים, בחתונות וכו׳. מפסולת היין היו שורפים י״ש ושיכר ואת הפסולת האחרונה היו שופכים לתוך הנחל הנזכר. הישמעאלים ראו בזאת את הסיבה המעכירה את המים בעונות מסוימות, והגישו תלונה לאמיר. הם הוכיחו שהמים אינם ראויים לשתיה ומבחינת דת האיסלם הדבר מתועב ומטמא את המים (בכל תקופה ותקופה היו הישמעאלים, בעיקר כוהני דת, מחפשים ומוצאים עלילות שונות על היהודים). האמיר הוציא צו להרחיק את היהודים מעל הישמעאלים, כלומר: שיעקרו היהודים ממקום מגוריהם, קנין כספם. באותו פרק זמן היו ה״א ה״א מולא פוזייל, מולא אהרן באי, מולא קנד, מולא משה כלאנתר (נשיא), מולא אברהם בנגי, מולא אמין זרד, מולא שמעון קצאב, עליהם החיים והשלום, מנהיגים את היהודים בסמרקנד, ומאחר שלא יכלו לעמוד נגד הגזירה שיצאה מלפני האמיר ועם זאת לא יכלו היהודים להתקיים בלי יינות וי״ש, כי יין נסך לא שתו, ביקשו בלית ברירה שהות של שנתיים לעבוד על אותה חלקת אדמה שהקציב האמיר, שבחלקה גבלה עם מגוריהם של בני ישמעאל ובחלקה — עם בית הקברות המוסלמי העתיק. מצד מערב השתרע גיא גדול עם מערות שהישמעאלים היו יראים להגיע אליהן. הקיבוץ היהודי הסכים בעל כרחו לעבור לשטח הקצוב, שחולק לפי משפחות. כל משפחה ישבה על רובע אחד, ואלה שהגיעו במרוצת הזמן המשיכו להשתכן בצד המשתכנים הראשונים וקיבלו מגרשים קטנים יחסית. העשירים לקחו לעצמם שטחים גדולים קדמיים, ולמעוטי יכולת נתנו מגרשים קטנים יחסית. בראש וראשונה הפרישו שטח לבית הכנסת, בערך 100×100 מ״ר. בית הכנסת נבנה בהתנדבות ובתרומות כסף, לבנים, עצים וכו׳. רבי אברהם אשר התנדב לספק מים באמצעות 2 חמורים שהעמיס על כל אחד מהם 4 כדים והיה שואבם מבריכה מרכזית ומסיעם דרך 200 מטרים בערך. תרומתו היתה 30 יום מהבוקר עד הערב וגם אחרים הלכו בעקבותיו. העבודה נמשכה שנה. נבנו 4 אולמות תפילה עם עליות נפרדות לעזרת נשים. ראוי לציין כי מו׳ משה כלאנתר נשיא, בזמן יריית אבן הפינה, שם מטבע זהב נפוליון ביסוד בית הכנסת ובכה ואמר שהמטבע יישאר, ואילו בני־אדם יילכו (לעולמם); אתו יחד בכה כל הקהל שהתאסף להנחת אבן הפינה.

מאחורי בנין בית הכנסת בנו מקוה טהרה, עם דירת שיכון לשמשים. כמו כן בנו 2 קומות לשחיטת עופות ו־8 חדרים למלמדי תורה לילדים מכל הגילים. בינתיים נתגלתה בעיה קשה בענין המרחץ. שני בתי המרחץ בעיר העתיקה היו בבעלות הישמעאלים ו־2 ימים בשבוע היו מתרחצות בהם נשים, לרבות נשים יהודיות, ומאוד היתה קשה הגישה למרחץ הנשים, מרחק של 1½ 1־2 קילומטר, ברגל, וביחוד לנשים הרות או לאחר לידה קשה. סכנת חיים נשקפה לחיי הנשים שהלכו לבדן למרחץ, ועל כל אלו סיפרו הנשים המתרחצות שהבחינו על גג המרחץ, שהיה בנוי בתוך קימרון וכמה שמשות בגודל 20×20 ס״מ צמודים על הגג למען בקיעת האור במרחץ החשוך שגויים מציצים פנימה. דבר זה גרם דאגה ראשונה במעלה והמנהיגים חיפשו מוצא ופתרון.

מו׳ יצחק ז״ל הביא את הענין בפני ראשי העיר ונכבדיה, ועם זאת הביע את נכונותו לקבל על עצמו את דת האיסלם ולא יתן לדבר להימשך ויהי מה, ראשית — למען קידוש השם, וגם מפני הסכנה הנשקפת לנשים, ומי יכול לשאת את החרפה, במקרה שייקרה ח״ו לנשים בדרכן למרחץ, או אפילו בתוך המרחץ גופא, ויש חשש לחייהן, וחוץ מזה הוא בטוח שישנה קבוצה מסויימת מבין הגויים, שמצאה לעצמה כעין שעשוע להסתכל בעד האשנבים שעל גגות המרחץ.

נכבדי העדה התיצבו בפני האמיר „סייד כאן", אביו של האמיר „מוזאפר כאן", וביקשו רשות לבנות בית מרחץ ליהודים. התשובה היתה כי לפי דת האיסלם אין יהודי יכול לבנות בית מרחץ או להיות בעליו, אלא אם כן יתאסלם.

מו׳ יצחק קיבל על עצמו להתאסלם, על מנת להציל נפשות בישראל, ולאחר מכן ניתנה לו הרשות לבנות בית מרחץ על מגרשו הפרטי בשטח המחנה של היהודים.

מר יצחק התאסלם למראית עין, אבל לא היה מעורב עם המוסלמים, אלא יושב בפתח המרחץ, כשהמצנפת על ראשו. הדבר נמשך עד כיבוש העיר סמרקנד ע״י הצבא הרוסי ובראשו הגנרל קאופמן (בשנת 1868). בתקופת הכיבוש פרצה מריבה בין היהודים לבין המוסלמים, עד כדי התערבות שלטונות הכיבוש. הואיל ויחסי היהודים עם שלטונות הכיבוש היו תקינים, מצאו היהודים הזדמנות להתלונן בפני נציגי שלטונות הכיבוש על כפייה דתית בזמן שלטונו של האמיר. על כך ענה להם הגנרל אברמוב, מושלה של סמרקנד, שהאמיר ברח לבוכרה ואין מי שיטריד אותם בעניני דת, וכל אחד חוזר לעמו, לעדתו ולדתו. לעיני הגנרל זרקו היהודים את המצנפות מראשיהם ארצה, ובתוכם יצחק. שחזר לדתו ולעדתו.

זמן מה לאחר הכיבוש נפטר מו׳ יצחק והשאיר אחריו 2 בנים: מולא דוד ומולא מאיר. לאחר פטירת אביו קיבל מו דוד ז״ל על עצמו את ניהולו של בית המרחץ ומו׳ מאיר היה עוסק במסחר והיו לו 2 בנים, אליהו ומני.

מו׳ דוד חממי (שם כינוי) היה ראש חברה קדישא בעיר סמרקנד, ואירגן קבוצת בחורים צעירים מגבורי ישראל שתפקידם היה להתיצב בכל עת כדי לשאת את הארון על כתפיהם עד בית העלמין. לא היה נהוג לסחוב את המת בעגלות אלא אך ורק לשאת על הכתפים. הדרך היתה רחוקה מהמחנה, 4־5 קילומטר, וכולה בוץ כדי 30־50 סנטימטר. הצעירים צוידו בתלבושת חורפית מיוחדת ובמגפי עור מיוחדים,

שגובהם הגיע עד למעלה מהברכים. כל הצעירים הללו, ובראש מו' דוד חממי, עשו מלאכת מצוה וחסד ואמת זו בהתנדבות מלאה.

מו' דוד חממי נפטר בשיבה טובה ובשם טוב בחודש כסליו, שנת תרפ"ו, בשנת 1920.

יהי זכרם ברוך לעד אמן.

רוסכא תוזימני שכולה

(בית ספר רוסי ומקומי)

נסתיימה בעית המורדים, החיים נכנסו למסלולם הרגיל, המסחר התנהל על פסים תקינים והשלטון נהיה יציב. הצעד הראשון: הועמדו עמודים ברחובות והורכבו פנסים גדולים ובתוכם מנורות נפט לתאורה, שהיו דולקות מבין השמשות עד זריחת החמה. הוצבו שומרי לילה שמתפקידם להשגיח על הדלקת המנורות, למלאן נפט ולכבותן עם זריחת החמה, בעיקר בעיר העתיקה ובמחנה היהודים. על השומרים הללו היו מופקדים מפקחים רכובים על סוסים. תחת פיקוחו של כל מפקח היו 4 שומרים ל־20 רחובות בערך. למרכז מסחרי הוקצה שומר אחד על כל רחוב מאזור החנויות.

ביום בהיר אחד הזמין הגנראל את נכבדי העדה והנשיא בראשם. בקבלת פנים חגיגית שערך לכבודם הודיע הגנראל שקיבל איגרת מהוד מלכותו האימפראטור לשאול את היהודים מה ברצונם לבקש מאת המלך תמורת עזרתם לצבא הכיבוש ואהדתם לחיילים. היהודים ענו שכל משאלתם למלך, ירום הודו, שיהיה בריא־אולם ושהיהודים יוכלו לחיות בשקט בצילו. חזר הגנראל ושאל אולי יש בכל זאת ליהודים איזו דרישה שהוד מלכותו יכול לספקה. היהודים ענו בברכת תודה ו„יחי המלך", יאריך שנים בממלכתו. אז קם הגנראל והציע אשכולה עירונית (בית ספר) שתיבנה על חשבון הממשלה ושילמדו בה היהודים בלבד. הלימודים יהיו ב־3 שפות: יהודית, מוסלמית ורוסית, אבל לעת עתה, עד הקמת הבנין במקום מתאים למטרה זו והולם את שמו כהלכה, יתפסו זמנית מסגד אחד של המוסלמים בקרבת מחנה היהודים. נקבעו 3 מורים ל־3 שפות והם: ליהודית — רבי חיים פילוסוף, לרוסית פלוטניכוף, ולשפה המוסלמית המנוח מירזא בואית. החזקת בית הספר, שכר המורים, ספרים, מחברות ועפרונות יקבלו התלמידים חינם אין כסף, הכול — על חשבון הממשלה.

הלימודים יימשכו רק 3 שעות מ־9 עד 12 בצהריים. לכל שפה הוקצתה שעה אחת.

נתקבלו תלמידים מגיל 7־8. הודות לבית ספר זה יכלו יהודים ללמוד קרוא וכתוב ברוסית, עד שדור חדש קם ורמת הלימודים עלתה. אחוז קטן מאוד נתקבל בגימנסיה של הגברים וגם של הבנות ששפתם היתה רוסית בלבד (על כך עוד בפרק על החינוך ומוסדותיו).

סאמארקאנד — „ריגיסתאן"

סאמארקאנד העיר נכבשה על ידי הצבא הרוסי בשנת 1868 לספירת הנוצרים לאחר כיבוש טאשכינת. רואים זאת ברורות עד היום ברצפת רחבת „ריגיסתאן" הרצופה אבני־ים שחורות ועגולות שמשתמשים בהן ברחבי רוסיה לסלילת כבישים (מוסטובוי). בין האבנים מרוצפות 4 ספרות גדולות, 1868, מאבני ים לבנות. גודל הספרות הוא 2 מטר האורך ו־50 ס"מ הרוחב. שטח הרחבה של „ריגיסטאן" 60 על 60 מטרים מרובעים בערך, והשטח הזה משמש כניסה ל־3 המידרסות הגדולות והעתיקות, שנבנו בתקופת „צ'ינגיז חאן־תימורלינג" והן מפורסמות ביופין, בבנייתן ובגובהן. כמוהן גם המידרסה הגדולה שנבנתה באותה התקופה בקצה הצפוני של העיר העתיקה והנקראת ע"ש אשתו הסינית „ביבי כאנום".

לשלוש המידרסות שמות לפי תוארם של כל אחד ואחד כגון: 1) המדרסה הפונה לצד המזרח נקראת ע"ש „אולוק־ביק" („אולוק" זה שמו של המושל, „ביק" זה תואר). 2) המידרסה הפונה לצד המערב נקראת מידרסהי — „תילא כארי" (תילא פירושו זהב, כארי — עבודה), הואיל ופנים המידרסה בנוי אבנים מרוצפות זהב ממש, מאמינים שעבודה כזאת אין דוגמתה כמעט בכל העולם.

המידרסה השלישית נקראת מידרסהי שיר־דאר (שיר — פירושו אריה, דאר — פירושו יש), על שם דמות האריה המצוייר על קיר המידרסה בכניסה. ציור האריה נבנה מוזאיקה צבעונית. אורך הציור כ־2 מ' וגובהו 80 ס"מ. זהו מעשה אומנות בעל ערך היסטורי.

בירכתי מידרסת „אולוק ביק" בנויים 2 מינארתים (מיגדלים) ענקיים וגבוהים, גובהם כ־50 מטרים וקוטרם כ־10 מטרים. המינארתים מצופים מבחוץ אבני מוזאיקה צבעוניות מבריקות. גודלן של קוביות המוזאיקה 10 על 20 ס"מ. בפנים בנויים המינארתים מדרגות אלכסניות זויתיות, אשר דרכן אפשר לעלות עד לכיפה.

בפנים של כל מידרסה משתרעת חצר גדולה עם מספר אולמות גדולים המיועדים כמקומות תפילה עד כדי קליטת 500־600 איש לכל אולם.

למעלה מהאולמות בנויים בניגים רבים בצורת חדרים חדרים, המשמשים כמקום לינה ללומדי המידרסה. בימי שישי וחגים בעונת הקיץ מתפללים גם בחצר המידרסה.

לכל מידרסה מופתי משלה ומואזין משלו, כמו כן ציבור מתפללים קבוע וצמוד. לנשים אין דריסת רגל במידרסות בכלל.

כל הבנינים הללו עומדים יציבים עד היום הזה, הבנין וציפוי המוזאיקה בוצעו על ידי אמנים מעולים ובעלי שם. למרות מאות השנים הרבות שעברו עליהם לא נשתנו פני המוזאיקה והבוהק שבהם.

הרוסים לאחר הכיבוש לא פגעו לרעה במידרסות הנ"ל. הם גדרו גדר אבנים מסביב לרחבת המידרסה כדי למנוע חילולה על ידי רוכבים על סוסים ועל חמורים

ובהתחשב עם התושבים ששמרו על המקומות הנ"ל כמקומות קדושים ובעלי ערך היסטורי, ושמושכים אליהם תיירים רבים מכל קצות תבל.

היהודים לא ניסו לבקר בתוך המידרסות עד לאחר המהפכה הבולשווית מפחד הישמעאלים. היחסים בין היהודים לרוסים היו הדוקים והמגע בין היהודים ובין השלטונות הלך והתחזק. השנאה והקנאה הלכו וגברו בליבותיהם של המוסלמים, אבל בפומבי לא היו מראים זעמם אלא בכל הזדמנות הבאה לידם. היהודים היו בעיני המוסלמים ככופרים. בשעת הריב עם היהודים היו אומרים להם „כאפיר", כלומר: כופר. אנשי מסחר שבהם או אנשי תרבות שביניהם לא היו מבטאים מילת גנאי זאת, וכשהיו שומעים שמישהו מבטא זאת מיד היו גוערים בו. כשהריב היה גובר והיה חשד שהדבר מכוון לעורר מהומות, לא בוששו היהודים לקרוא לעזרת השלטונות והשלטונות היו עוצרים את המעורבים. לאחר זמן קצר היו משתדלים להוציא את היהודי בערבות של שני נכבדי העדה.

אשר לתחום המסחר היו היחסים תקינים בין שני העמים. השלטונות נטו אוזן קשבת לתלונות העדה הבוכארית כדי להגן עליהם מהמהומות שעלולות היו לפרוץ כל פעם במקרה זה או אחר, עד שהגיעו השלטונות לידי מסקנה למנות בכל איזור איש מכובד, בעל תבונה, עם תואר ממשלתי „אקסקאל" וכל דבר וסכסוך הביאו היהודים בפניו והוא היה משתדל בהשפעתו ליישב את הענין.

ברבות הזמן גם היהודים זכו במספר מינויים כגון: אליה דהבאשי נתמנה לתפקיד של שוטר בזמנים ההם, יוסף זכאתג"י נתמנה על המכס ושאול קראבול כשומר, ועוד מספר יהודים בתפקיד של „אקסקאלים". כל אלה צייתו להוראותיו של נשיא העדה, שלראשונה נבחר לתפקיד זה מ"ו משה כלאנתר ז"ל.

נשיא העדה התקרב במרוצת הזמן לכמה שופטים (קאזי־קדי) כגון: קאזי אבול תייר, קאזי עיסא חאן, שהשפעתם היתה רבה על התושבים והיו מקובלים על השלטונות. השופטים המוכרים מנעו מהמופתים והאימאמים של המידרסות להפיץ דברי שנאה וקטרוג נגד היהודים בזמן הדרשות במסגדים בעת התפילות של ימי שישי, כשהיה מתקהל קהל גדול ורבגוני.

היחסים האלה נתנו אותותיהם במרוצת הזמן ומצבם של היהודים השתפר מאד עד כדי כך שלא פעם הוזמנו ראש העדה וקבוצה של 10, ולפעמים עד 20 איש, על ידי קאזי זה או אחר למסיבה שנערכה לכבודם ונמשכה לפעמים 2 או 3 ימים עם לינה.

המסיבות והארוחות נעשו על טהרת הכשרות. הקאזים יותר מכל ציבור המוסלמים האחרים ידעו היטב שהיהודים לא רק שאינם אוכלים טרף אלא גם לא משתמשים בכלים שלהם. לכן הזמינו מראש שוחט לשחיטת כמה כבשים וכל הכלים הדרושים היו מביאים היהודים וכן הכנת הארוחות נעשתה על ידי היהודים בלבד. הנכבדים המוסלמים וקרואי שם בין המוסלמים, שהוזמנו על ידי המארח, היו יושבים בצוותא עם היהודים ומסובים לארוחה ליד שולחן אחד. גם עשירי העדה הבוכארית היו מחזירים להם מנה אחת אפיים, עורכים לכבודם מסיבות יוצאות מן הכלל ומזמינים לכבודם זמרים ומשוררים בוכארים מפורסמים.

אותו היחס היה חוזר ונשנה בחתונות ובחגים של שני העמים.

בית העלמין של היהודים ועמוד האש

בתקופת האמירות ביקשו ראשי העדה ונכבדיה בראשותו של נשיא העדה מ״ו משה כלאנטר ז״ל מאת האמיר להקצות שטח לבית עלמין של היהודים. האמיר קרא לממונה על העיר והורה למלא בקשתם.

היהודים ברכוהו על היענותו לבקשתם. הממונה הזמין מספר אנשים מראשי העדה שיתלוו אליו אל מחוץ לעיר ויצאו אתו כמנין אנשים רכובים על סוסים. הגיעו למרחק של כ־3 ק״מ ממחנה היהודים. כאן עמד הממונה באמצע השדה ואמר: ראו נא, רבותי, הנני מוציא לפועל את הפקודה שקבלתי מאת הוד מעלתו האמיר ומקצה לכם שטח לא לפי מידת האמה אלא כפי שנתבקשתי ועליכם לקבל זאת ברוח טובה. מידת השטח תהיה כך: אחד מבין הנמצאים אתנו בשטח ירכב על סוסו ויזרוק את השוט אשר בידיו קדימה בכל כוחו, והמקום אשר השוט יפול עליו יסומן כגבול השטח, לארכו ולרחבו.

קשה היה לשליחים היהודים להחליט מיד כי הדבר נראה להם מוזר ומסוכן שמא יקרה מעשה שטן (השטן מקטרג בשעת הסכנה) והקולע לא ירחיק בזריקת השוט. ולא בכל יום אפשר לקבל ראיון אצל האמיר ולבקש שטח נוסף. לבסוף נימנו וגמרו: „הבה נסמוך על הנס כי בדבר חסד עסקינן״. בחרו באחד הצעירים שבחבורה וברכוהו ב„עלה והצלח״. הממונה נתן את האות לזריקת השוט, והבחור מילמל שלוש מילים (בשם חי וקיים) וזרק את השוט. מצאו את השוט וחפרו גומה לסימון הגבול. מדדו את השטח וסיכמו 3000 פסיעות גסות. משערים כי כל פסיעה היתה בערך מטר שלם. אותה מידה מדדו גם לרוחב ועשו סימני גבול. שמחתם של השליחים היתה למעלה מן המשוער כי לא פיללו לקבל שטח ענק כזה (בית העלמין הזה קיים עד היום הזה).

סיפר הבחור שזרק את השוט את הסיפור הבא: לפני שקיבל פקודה לזרוק את השוט שקל בדעתו את רעיונו איך וכיצד עליו להצליח ולהרחיק את השוט. א. החליט בזמן זריקת השוט לא לשבת על האוכף, כי בפקודה לא הוזכר על כך. על כן עשה את המלאכה בעמידה, כששתי רגליו צמודות ומוכנסות בתוך מחזיקי רגליים. ב. את השוט החזיק לא מן הידית אלא ממקום קליעתו, וכובד השוט הוא בידית ולא בקליעה; ובזמן הזריקה, הוא התכופף מכוח לחץ הזריקה עד שהגיע ראשו אל ראש הסוס.

היהודים הזמינו את הממונה לרגל המאורע החשוב הזה למסיבה עדתית, ואתו עוד כמה אנשים חשובים מבני הגויים, וערכו לכבודם סעודה הראוייה לשמה ולאחר הסעודה כיבדום בהלבשת מעילים (מעילי משי), כל אחד לפי כבודו ויחוסו. בתום המסיבה עת בירך את האורחים אחד מנכבדי העדה, ביקש מאת הממונה שתינתן ליהודים תעודה בחתימה וחותמת שהשטח קם להם. תעודה כזאת ניתנה ליהודים, והיהודים שמרו עליה כשטר ספרי אחוזה בימינו.

בשנת תר״ל (1870) פרצה מגיפה בכפרים. אנשים מספר מהיהודים היו רוכלים עם סחורותיהם בכפרים הרחוקים מעיר סמרקנד מהלך 4־5 שעות, ובסוף היום היו לנים באכסניות המיועדות (סאראיי) לרוכלים.

יום אחד בא אחד מהרוכלים המוסלמים אל המנוח ר׳ אברהם אשר ז״ל והודיע כי באחת מן האכסניות בכפר מסויים נמצאים שני יהודים מתים בתוך החדר ואין איש שיטפל בהם. מיד הזעיק המנוח ר׳ א. אשר עוד 2 אנשים מחברה קדישא ויצאו לכפר וכשהגיעו לאכסניה המוזכרת מצאו בתוך החדר 2 אנשים שוכבים על הרצפה בלי רוח חיים. לפי המשוער מתו לפני 2 או 3 ימים. למשפחתם נודע הדבר רק לאחר שבוע ימים, כי רוב הרוכלים היו יוצאים מבתיהם ביום ראשון בשבוע והיו חוזרים הביתה ביום שישי לקראת השבת.

ר׳ אשר ועוזריו חיפשו באמתחות הנפטרים ומצאו בתוך כל אחת טלית, תפילין וסידור ובתוך הסידור כתוב שמותיהם, אחד בשם נתן פוצ׳היוב והשני בשם דוד אשר גז״ר משהרסווז. מיד לקחו את המתים והביאום ישר לבית העלמין.

נהוג היה לטהר את המת בבית שבו נפטר. לא היו קיימים בתי חולים לאזרחים, אם כי לאחר הכיבוש הקימו הרוסים בית חולים, אבל היהודים לא השתמשו בו מטעמי דת. הטיפול בחולים היה כמקובל בבתים לפי הוראות הרופא. בבית ציבורי היו מחזיקים ארון למתים ושולחן לטהרת המת. חברה קדישא היתה מטפלת בעניני טהרה וקבורה כדת וכדין, כמו כן היו 2 קברנים.

הואיל וקרו מקרים של הבאת מתים מחוץ לעיר וכניסת המת לתוך העיר לא היתה מקובלת, וראשי העדה נתקלו בדבר טהרת המת תחת כיפת השמים, עלה ברעיונם להכנת אולם גדול. סימנו מקום לבנייה, וחשבו לבנות בנין קבע מלבנים שרופות. התחילו להביא חומר והתברר שלמחרת היום לא נשאר אלא חציו, כלומר: לאחר שקיעת החמה היה מי שדואג להעביר את החומר לרשותו, והמקום הוא שדה פתוח ומרוחק ממקום יישובם של היהודים. לכן הוחלט להעמיד שומר בלילות. לשמירה עשו סידור ארעי: בקצה בית העלמין חפרו מערה של שני חדרים בגודל 3 על 3 אמות כל אחד, בגובה של אדם גבוה ביותר. לשמירה בלילות עד גמר הבנין התנדב יהודי בוכארי בשם ר׳ יהושע באיבג׳ה כהן ז״ל. רבי יהושע היה מקובל וידוע ברבים כאיש ישר ועניו ונאמן. לאחר ערב אחד של שמירה בא אצל ר׳ אברהם אשר ז״ל והודיע לו כי אמש ראה על יד פתח המערה עמוד אש מהקרקע עד השמים, והוא עמד עד אור הבוקר.

ר׳ אברהם אשר ז״ל היה סקרן לראות את עמוד האש. הביא עמו מביתו מזרון ושמיכה על מנת לשכב בתוך המערה. כשנתגלה לר׳ יהושע עמוד האש, העיר את ר׳ אברהם משנתו, אבל ר׳ אברהם לא ראה שום דבר. ר׳ יהושע חזר והצביע על מקום העמוד, ור׳ אברהם חזר ואמר שאינו רואה. מכאן למדו שר׳ יהושע באיבג׳ה היה איש ישר ועניו וירא אלוהים וגם קדוש וטהור.

האולם הנזכר נבנה לבנים, גודלו כ־120 ממ״ר עם ספסלים מלבנים והבנין הזה עומד קיים ויציב עד היום הזה. (נרשם מתוך יומנו של חאגי ציון אשרוב ז״ל).

בניית עיר חדשה

תקופה מסויימת לאחר הכיבוש חזרו החיים למסלולם, והשליטה על העיר סמרקנד עברה לידי השלטונות האזרחיים. לאחר שהתחילו לזרום אזרחים רוסיים ונתקבלו לעבודות שונות בממשלה, החליטו שלטונות הצבא והשלטונות האזרחיים לטפל בבניית עיר חדשה ובראש ובראשונה חלוקת מגרשים ושטחים לצבא הכיבוש המשוחרר, לקציניו ולמפקדיו וכן לאזרחים.

כ־300 מ׳ החלקה נקבעו לכל חייל שהשתחרר והבטיח להשתקע, ובסביבה אחרת חולקו מגרשי מגורים לקציניים. לדרג הגבוה של הצבא הוקצו שטחים גדולים ונרחבים, חלקות בנות 3־4 דונמים. ניבנו שלושה קסרקטינים לצבא באיזורים שונים ולפי חישובים אסטראטגיים. האחד ניבנה לא הרחק מ„טיפה קורגאן״ מקום המבצר של הצבא; השני — בתחילת הבנינים של העיר החדשה, כמעט על גבול העיר העתיקה; השלישי ניבנה בקצה השני של העיר החדשה, הגובל כמעט עם הכפרים, שבהם מרוכזים האיראניים (פרסיים). בכל קסרקטין יוכלו לשכן 500 חיילים ונוסף להם שטח מיוחד לאורוות, מטבח גדול, מחסנים ושירותים.

בבתים אלה לא הושקעו סכומים גדולים. כולם היו בני קומה אחת של 4 חדרים, מטבח עם תנור אפייה בנוייה לבנים, מחסן ובית שימוש בחצר. חומר הבנייה: קירות מלבני חמר לא שרופים, גג מקורות המכוסה במחצלות ומעליו שכבת אדמה של 40 ס״מ בערך והמטוייחה בטיט חמרה מעורב בתבן. הגג בנוי בצורת שיפוע כדי שמי הגשמים ירדו מאליהם ובלי כל מרזב, החלונות והדלתות מעץ, עבודת נגרות מקומית, התקרה והרצפה מעץ מקומי. הבנאים והפועלים היו מוסלמים מקומיים, ושכרם יחסית זול מאד. זמני העבודה המקובלים באותה תקופה היו מזריחת החמה ועד שקיעתה כמובן עם 2 הפסקות לארוחת הבוקר ולארוחת הצהרים.

לשר הפלך (גובארנאטור) בנו ארמון מפואר המכיל 18 חדרים גדולים, אולם ענק וחדר־המתנה גדול. בחצר הארמון נבנו עוד מספר בנינים קטנים לעובדי הבית, טבחים, מטפלות בילדים, עובדי נקיון, עגלונים, ומספר מטבחים, ואורווה לסוסים. בית הגנרל (הארמון) היה מוקף ארבעה רחובות: מצד דרום הוא פונה כולו לחזית של קסרקטין של הצבא, מצד המזרח פונה לשדרה גדולה הנקראת ע״ש הגנרל אברמוב. הצד המערבי פונה לגן ציבורי (פארק) המכיל בתוכו מועדון לקציני הצבא (קלוב). הצד הצפוני פונה לרחוב המאוכלס ביותר. הרחוב הראשי, רחוב קאופמנסקי, נקרא ע״ש המצביא הרוסי גנראל פון קאופמן.

מאחורי השדרה נבנתה גימנסיה לנשים ולא הרחק מכאן הקימו משתלה עירונית גדולה אשר עסקו בה הרבה גננים ובעלי מקצוע וכן פועלים פשוטים מבין המוסלמים. בהמשך השדרה נבנו מספר בניני ממשלה כגון: האוצר, בית המהנדס ובית המושל המקומי.

באיזורים אחרים בנו בניין לדואר מרכזי, בנין לבנק ממלכתי, 2 בתי ספר עירוניים לשפה הרוסית בלבד, גימנסיה לגברים, בית מכס, ובית חולים צבאי עם כל הצוות: רופאים, אחיות, אחים סניטריים, טבחים וכל הקשור בעבודות של בית החולים על טהרה עבודה רוסית.

בשלושה חלקים של העיר החדשה בנו 3 גנים ציבוריים (פארקים) עם נטיעת עצים, דרכי גישה, שבילים ומוצא לרחובות הראשיים.

לא הוצאה מכלל הבנייה של העיר החדשה גם הקמת 2 כנסיות נוצריות, עם פעמונים ותמונות גדולות של ישו, עם צלבים, ב־4 פינות הבנין ורחבה גדולה למדי.

ראוי לציין פרט נוסף כי לא היה רחוב שלא עברו משני צדי המדרכות אמות מים חיים בכל צד (על אמות המים הללו נעמוד בפרק מיוחד).

בתי יהודים

ליהודים הוקצה שטח גדול וניכר, אבל בנפרד, כי לא היו ישמעאלים גרים בתוך שטח המחנה של היהודים. גבולו הדרומי של מחנה היהודים היה בית קברות עתיק, שקשה מאד לעמוד על עברו, משום שלא היתה קיימת אף מצבת קבורה אחת. יש לשער שבית הקברות הזה הוא מימי צ׳ינגיז חאן עת ערך טבח והשמדה. הצד הצפוני של מחנה היהודים גבל עם הגן העירוני הגדול (באגי פאדשאהי), גן המלך שבקרבת חזרתי שאהי זינדה. הצד המזרחי היה גובל עם ג׳אר עאשקאן סמוך למקומות מגוריהם של הצוענים (ג׳וגי כאנה).

במרכז השטח של מחנה היהודים היתה רחבה מרוצפת בגודל של 80 על 80 מ׳. כאן היו מגיעים מדי בוקר החקלאים המוסלמים עם תוצרתם למכירה, פרט לימי שבת וימי החגים וכן בימי חג המוסלמים. למכירה היו מביאים כל מיני פירות וירקות טריים, עצים להסקה, אבטיחים ומלונים.

בתי הכנסת נקראו על שמות: 1. כוסהיוף. 2. זבולון משה באי. 3. אבא קצאב. 4. דוד כלאנתר. 5. פנחס קצאב וכן על שם אברהם פוזיילוף. 6. יעקב קלם כלנתר חמאמי יצחקוף, וכן עוד בית כנסת עם 3 אולמות הנקרא על שם מולאקנדוף, ועוד בית כנסת שהיו קוראים לו „איראנים״ ולבסוף עוד בית־כנסת אחד שמיגרשו נתרם על ידי המנוח יוחנן פוזיילוף, בנו של ראובן מ״ו פוזייל ונבנה בעזרת המנוח חאג׳י ציון אשרוב וכן נוהל על ידו.

סמוך לבית הכנסת הגדול הוקמו על שטח מגרש ציבורי בתי שחיטה לעופות, מקוה טהרה וכן 8 חדרים לבתי ספר לכיתות מתחילות עם מורים, וכן בית מגורים למשפחת השמש של בתי הכנסת דוד באבא ערב ומשפחתו.

בתי המגורים של היהודים היו גבוהים כשמונה מטרים וללא כל חלון, תריס או אשנב הפונה לרחוב, מפחד ליסטים ושודדי לילה והתנפלויות של הגויים. הבתים היו בנויים ומסודרים מצד פנים עם מספר חדרים גדולים וגבוהים, חדרים קיציים וחדרים חורפיים. לכל בית — סאלון גדול לצורך מסיבות, נשפים וחתונות.

הבתים נבנו לא על ידי מהנדסים או ארכיטקטים אלא על ידי נגר מקצועי

(מוסלמי) בעל נסיון והבקי בעבודות בנין. עד סוף המאה ה־18 ניבנו מקורות עץ שהונחו על יסוד אבן ועליהן הועמדו קורות עץ בעמידה וחוברו מלמעלה שוב עם קורות עץ בשכיבה ובין הקורות שבעמידה היו ממלאים לבנים מחמרה, בלתי שרופים. עליהן מלמעלה באות קורות־עץ עבות ועל אלה מונחים קרשים מיוחדים, מקוצרים, הנקראים ווסטה. בתקרה היו מכסים אותם במחצלות מקנה סוף ומעל לזה שכבת עפר (אדמה) בגובה 30־40 ס״מ. אחר כל זה בא טיח עבה המעורב עם תבן. גג זה יכול לשמור מחדירת קור, חום וכן מונע דליפות ממי הגשמים או השלגים.

בכל בית, גם בבתי היהודים היו מחזיקים פרה ברפת, המניבה חלב לתצרוכת המשפחה וסוס באורווה, המשמש לתחבורה, עופות לפיטום לבשר וגם להטלת ביצים, שובך יונים, אווזים, ברווזים ועוד. היו משפחות שהיו מטפלות בהדגרות בצורה פרימיטיבית כי אז לא היו קיימים אינקובטורים, והיו האפרוחים גדלים, וכך היה הולך וגדל משק העזר.

מועדים וחגים

חג הפסח

הואיל ובשנים הקודמות לא היו קיימים בערי אסיה בתי חרושת לאפיית מצות, את המצות אפו יהודים בוכארים בכל מקומות מושבותיהם בצורה ביתית ובעבודות יד, אבל בקפדנות ובדייקנות לפי דיני ישראל.

לפני אפיית המצות קדמה עבודת הכנה כגון: הכנת חיטה מתוצרתם של היהודים. כל משפחה היתה דואגת בעוד מועד לרכוש את החיטה והנשים בררו אותה מכל פסולת וגוף זר. בירור החיטה נעשה במגשי נחושת שהוכשרו לקראת הפסח. אחר כך מביאה כל משפחה ומשפחה את החיטה לטחינה, לפי התור שנקבע על ידי המארגן את הטחינה. היו מקרים רבים שהתור היה באמצע הלילה או לפנות בוקר, אבל ללא ברירה כי כך הוא הסדר, וכל הקודם זכה.

את הריחיים של הגויים, אשר בקצה גבול המחנה של היהודים, המופעלים על ידי מי הנהר, שכרו היהודים לחודש ימים.

אפיית המצות

את המצות אפו בתנור הבנוי חומר מיוחד המחזיק מעמד נגד חום גבוה. התנור מונח על משטח בגובה של מטר עם פתח לכיוון האופה בקוטר 60 ס"מ. את התנור מסיקים בעצים ובגחלים עד שיתחמם היטב ויתלבן. מחזור האפייה — כל פעם 3 מצות, מהן 2 בירכתי התנור ואחת למעלה. משך האפיה 8 דקות בערך. האופה, לאחר שהדביק את המצה לתנור, עוקב אחריה ותולשה בזמן הדרוש לבל תשחיר, וכבר מוכן לידו מחזור אחר. משקלה של כל מצה כזו הוא 50־60 גראם.

בחדר הסמוך למקום האפייה יושבות הנשים, בני המשפחה וקרובי המשפחה, או השכנים הרוצים לאפות את המצות שלהם במקום הזה ובעזרה הדדית. מספר הנשים הוא שמונה. ומלבדן יושבים גם שלושה גברים, ואלה תפקידיהם: גבר אחד מגיש את הקמח במידה שמשקלה 700־750 גראם, ולאחר מכן הוא מגיש את המים במידה ובשעור, כדי שהעיסה לא תהיה רכה מדי ולא קשה מדי. הגבר השני לש את העיסה ומוסרה לגבר השלישי. הלה מגלגל כל הזמן ולא מזיז את ידיו ממנה, ובינתיים הוא פורס פרוסות ומחלק לנשים. לכל אשה מגש נחושת הפוך תחת ידה, ועליו היא פורסת את החתיכה, ובעזרת מכשיר עץ היא מגלגלת לכאן ולכאן, עד שמתקבלת צורת יריעה קטנה — 30 ס"מ רוחבה, 45 ס"מ אורכה, אבל בצורה עגולה. שני נערים מובילים את המצות מחדר הייצור לאופה. אם האופה מוכן הוא מקבל את המצות ואם לאו — אין המגישים מתקרבים לתנור מחשש החמצה מהחום. מי המצות „שלנו" שאגרום ואספום בעוד מועד מוחזקים במיכל חרס אשר בית קיבולו כ־200

ליטרים. מכסים את פי המיכל בקערת נחושת ושמים עליה סכין או ברזל, מחשש שמא, חס ושלום, יהיה מקרה־מוות באחת החצרות הסמוכות לבית וייאלצו לשפוך את כל המים. הסכין או הברזל המה המגינים במקרים הנ״ל, כמקובל בדיני שלחן ערוך.

עם התפתחותה של העיר הוקמו 2 טחנות־קמח מודרניות, אחת מהן — בבעלותו של נכצ׳יבנסקי. עם סיום הבנין של תלמוד תורה, הוקמה בקומה התחתונה של הבנין מאפיה למצות על ידי הרב יוסף כוג׳הינוף זצוק״ל ובהשתדלותו הובאו מעיר אודיסה אביזרים וכלים לאפיית מצות על ידי מומחה ובהשגחת רבנים. חלק מהתושבים היה קונה כל צרכיו כאן בבית החרושת, וחלק אחד היה אופה באופן עצמי בצורה שהוזכרה לעיל. עם זאת היו תושבים שעשו את כל המאמצים הדרושים לפי המסורת לאפות את המצות בביתם. בענין טחינת הקמח של פסח חלה הקלה. למחסן של הקהילה היה כל אחד מביא את החיטה אחרי שבירר אותה מכל חומר זר והיה רושם את שמו על השק. את כל החיטים היו מובילים לטחנות הקמח המודרניות שעמדו לרשות היהודים זמן מסויים, ולאחר הטחינה הובאו הקמחים חזרה למחסן וכל אחד מקבל את שקו.

חמץ בל ייראה

מחנה היהודים היה טהור מבחינת חמץ בפסח, הואיל ולא גרו בו ישמעאלים, לא היה נראה כל חמץ בכל שמונת ימי החג.

את החמץ היה קונה כל שנה מאת הרב הראשי גוי אחד שהיה עובד כ„מסיק״ בבית המרחץ של היהודים והיה איש מוכר בשכונה. כל אחד בנפרד בא אל הרב ומילא שאלון הצהרה עבור מכירת החמץ שלו עד צאת החג.

הכנות לליל הסדר

קדמו לליל הסדר הכנות מרובות וקדחתניות. היו מקפידים על הנקיון בחצרות, בלול, ברפת, באורווה ובכל החדרים, וכן בכל מקום שהיו מאחסנים מיני מזון כגון: אורז, קמח ומיני דגן אחרים. כן הקפידו על סיוד מטבח וליבון כלי מטבח שימושיים, רובם מנחושת. מרוב השימוש בכלי נחושת, היו בעלי מלאכה גויים באים לשכונה חודש ימים לפני חג הפסח, מקבלים את הכלים ומנקים את הצד החיצוני, ואת פנים הכלים היו מלבנים בבדיל. כל זה נעשה על האש. חלק מן הכלים היו מיועדים רק לחג הפסח וגם אותם היו מנקים היטב. לאחר מכן בא תור הגעלת הכלים. בכל רחוב, בחצרות של בעלי אמצעים, חופרים שתי חפירות בשביל שני סירים גדולים מנחושת, שלכל אחד מהם בית קיבול של 150־200 ליטר מים. את האחד היו ממלאים מים ומרתיחים ואת השני היו ממלאים מים קרים. בעל הבית בעצמו זוכה למצווה כזאת והעבודה נעשית על ידו. כך מעבירים כלים של כל משפחה לחוד, קודם במים רותחים ומיד מכניסים במים הקרים. במיבצע זה משתתפים 4 או 5 שכנים, והעבודה נמשכת כ־4 שעות.

ליל הסדר

הכנת ליל הסדר נעשית באהבה ומתוך שמחה שהרי זהו החג האהוב על העם היהודי, הן מבחינת הנסים והנפלאות שקרו לאבותינו, והן מבחינת המצווה הגדולה והקדושה שניצטווינו עליה.

כמעט שבוע ימים לפני תחילת החג היו מכינים את החדר הגדול של הבית (בערי בוכארה נבנה בכל בית חדר אחד גדול לעריכת נשפים, המכיל 80-100 מוזמנים), מציבים שולחנות נמוכים, ומסביב לשולחן, במקום כסאות, מציעים מזרונים של צמר גפן ברוחב של לא יותר מ־60 ס"מ. לפעמים 2 או 3 זה על גבי זה, כדי להתאים את הישיבה לגובה השולחן, ועליהם שטיחים צרים מיוחדים, זו שמיכה מרוקמת (הנקראת „סוזני"). כל זה כדי להרגיש ישיבה נוחה להיסב כדין. על השלחנות מפות צחורות. ליד כל אחד מניחים כר, או שניים, להסיבה בזמן שתיית ארבע הכוסות או בזמן אכילת מצה.

בכל בית מכינים שולחן ועורכים כלים ל־20 עד 30 איש, הואיל וכל בני המשפחה מסובין יחד, ולפעמים מצטרפים גם מחותנים עם משפחותיהם, או אחים ומשפחותיהם. על יד ראש המשפחה שמים את ה„קערה" ובתוכה: ספל עם מי מלח, חרוסת, ביצים, מרור, כרפס, מצות וזרוע צלויה של כבש וקצת בצל ירוק מקולף. כל זה לזכר **מרור** על שמררו את חיי אבותינו; **חרוסת** — לזכר טיט שבו עבדו אבותינו במצרים; **הביצה** — זכר לקרבן חגיגה; **כרפס** שהוא ס־ פרכ (אם תקרא להיפך זהו כרפס), „ס" זה ששים ריבוא שעבדו עבודת פרכ (פרך) וזרוע צלי מסמלת זכר לקרבן פסח.

לליל הסדר מקשטים את השולחן בכלים הכי יקרים. ל„ארבע כוסות" מקבל כל אחד גביע כסף עם ידית תחתית. התחתית משמשת לשם כיסוי הכוס מזמן לזמן. כן היתה מערכת שולחן כגון: סכינים, כפות ומזלגות כסף, וכן כל מיני כלי־ פורצילאן צבעוניים מתוצרת מוסקבה, או תוצרת סינית, שהיום הללו הם בגדר אנטיקה, יקרים למעלה מהמשוער, וכדי־בדולח מפוארים, מלאים יינות ביתיים, שהוכנו במיוחד לשם ארבע כוסות, וכן תאורה גדולה.

עקרת הבית

עקרת הבית יושבת בקצה השני של השולחן ועל ידה, על השלחן, שתי קערות גדולות, אחת מהן מלאה יין למיזוג והשנייה לשטיפה. וכך נסתיים סדר עריכת השלחן לכבוד ליל הסדר, כשכל השלחן נראה מבריק ותאווה לעינים.

וזו התחלת הסדר: חוזרים מבית הכנסת ועוברים ליד השולחנות הערוכים. וראש המשפחה מתחיל לקרוא בניגון: „קדש ורחץ" וכל יתר בני המשפחה מלווים את הקריאה בקולות נעימים. בינתיים מוזגים כוסות וראש המשפחה מקדש על הכוס. הכול עומדים וגביעיהם בידיהם עד גמר הברכה ויושבים בהיסב ושותים כוס ראשון, וכך נמשך הסדר וקריאת ההגדה, לרבות הפזמונים. והסעודה: דגים מטוגנים, מטובלים במי שום ומלח, דגים מבושלים, בשר מבושל ועוד מאכלים מקומיים אחרים.

ישנם מקומות שהסדר נמשך אצלם עד לאחר חצות, וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

ישנן משפחות המחמירות ואינן משתמשות בכל ימי חג הפסח בכל מיני עופות מחשש שמא יימצא במיעיהם גרגיר חיטה או שעורה. וכן אינן משתמשות לגמרי באורז, וישנם רבים שאינם טועמים טעם סוכר בכל ימי החג מחשש חמץ, או שאינם משתמשים בכלי פורצילאן, מחשש שמא בתי החרושת השאילו את הכלים לבתי מלון או לאולמות, אלא משתמשים בכלי נחושת וברונזה וגם כלי בדולח.

חג הסוכות

לא היה בית שלא נבנתה בו סוכה. בערי טורכיסטאן ובבוכארה ואגפיה היו היהודים גרים בבתים משלהם עם חצרות, וכל אחד בנה לו סוכה לפי האמצעים שלו, סוכה גדולה ורחבה וגבוהה עם דפנות והיו מכסים את 4 הרוחות בשטיחים יקרי ערך. גודל הסוכה תאם את גודל המשפחה, ועוד מספר מקומות ישיבה נוספים לאורחים או למבקרים. מעל לשטיחים תלו תמונות של משה רבינו ושל אהרון הכהן השמורות בתוך מסגרות יפות לנוי. את הגג היו מכסים בענפי ערבה רבים שהגויים היו מביאים באופן מיוחד למכירה לקראת החג. את הכניסה לסוכה היו קולעים מענפי ערבה ומכל מיני פרחים בצבעים שונים. את הקליעה היו עושים כמין קימרון שהיה מוסיף יופי הן מבחוץ והן מבפנים, ועל זה היו תולים לכיסוי „סוזני" בד מרוקם משי, עבודת יד יקרת ערך.

ארבעת המינים

בעל אמצעים היה רוכש את ארבעת המינים, שלא היו בהישג ידו של כל אחד. אמנם ארבעת המינים היו מגיעים מירושלים אל ביתו של הרב רבי יוסף כוג'הינוף זצ"ל והוא היה מוכרם לבעלי אמצעים. עם זאת היה כל אחד יכול לברך עליהם. בעל ארבעת המינים היה קם בבוקר ואליו היו נכנסים השכנים או הקרובים והיה מזכה אותם בברכת לולב ובברכת שהחיינו, ויתר האנשים היו מברכים על הלולב בבית הכנסת בזמן שהיו מניחים את 4 המינים על התיבה לרשות הקהל.

שמחת תורה

ביום שמחת תורה מזמין חתן התורה את קהל המתפללים באותו בית כנסת אל ביתו ועורך להם, לקראת סיום התורה, סעודה עם משקאות חריפים, דגים מטוגנים, עוף תרנגול הודו מבושל. מובן שכל אחד עושה לפי כבודו ולפי יכולתו, ולבסוף פלאב, הארוחה הידועה והמפורסמת בקרב העדה הבוכארית. לאחר גמר הסעודה שרים ורוקדים עם ספרי תורה עד שעות מאוחרות של היום.

הגויים הגרים בשכנות באים עם צלחותיהם ומבקשים פלאב, כדי ליהנות מחגם של היהודים, והיהודים היו נענים להם למען יחסי שכנות ולמען קידוש השם. והגויים היו קוראים לסעודה „אשי תווראת" — סעודה של תורה.

ל"ג בעומר

בערב של ל"ג בעומר מכינים בחצרות בתי הכנסת הגדולים סוכות ואהלים ועורכים הדלקות; כמו כן מכינים כל מיני מאכלים ומשקאות.

כל תורם שעולה להדלקת נר לעילוי נשמת רשב"י וחבריו היה מתכבד בכוס משקה ומגת עוף, או אווז מבושל, ומלווים אותו בשירה ובזמרה. מחוץ לבתי הכנסת כל אחד בביתו מדליק הדלקה ומבלה את הערב בשמחה.

פורים

אחר מקרא מגילה בציבור בבתי הכנסת (או בבתים פרטיים לרגל אזכרה של בן משפחה ולאחר מותו) שולחים מתנות לאביונים. כל משפחה היתה שולחת משלוח מנות לידידים, לקרובים ומכרים.

למשלוח מנות היו מכינים בתוך מגש נחושת גדול כמה צלחות ובתוכן כל מיני מאכלים, מגדנות וממתקים. מקבל המשלוח אינו מריק כליל את המגש אלא נוטל מתוכו איזה פריט ומחליפו בשלו. העיקר לצאת ידי חובת מצוה של משלוח מנות. ימי הפורים היו לתושבים כימי חג ומבלים אותו במשתה ושמחה.

ראש השנה

נהוג אצל היהודים לקנות ראש כבש לקראת ראש השנה, אבל בהרבה בתים היו מזמינים שוחט והיו שוחטים כבש, גם בגלל הראש וגם לזכר הקרבנות.

שני ימי ראש השנה עברו רוב הזמן בתפילות בבתי הכנסת. אחר הסעודה היו קוראים תהלים, בצוותא או ביחידות. כל אחד היה עליו לגמור שתי פעמים את התהלים, שמספר פרקיו, פעמיים, שלוש מאות.

את התשליך היו עורכים ליד בריכות מים.

תשעה באב

מפאת האבל הלאומי לא אכלו בשר ודברי בשר החל בראש חודש אב, וכן לא ערכו חופות, נישואים וחגיגות אחרות.

בליל תשעה באב היו מתאספים בבתי הכנסת הגדולים שהיו שרויים בחושך ואפלה, פרט לכמה נרות דלוקים, למען יוכלו לומר קינות. יושבים על המחצלות ממש כאבלים. לבית הכנסת היו הולכים יחפים ממש.

ביום תשעה באב לא היו פותחים חנויות ולא עוסקים במסחר. אחר התפילה יושבים בבתים וקוראים כל מיני קינות.

מסחר היהודים

היהודים בעיר סמרקנד היו עוסקים ברובם בטקסטיל, בבדי משי שבאריגת יד. היו סיטונאים וקמעונאים וכן רוכלים, שהיו משווקים סחורותיהם וחוזרים ביום שישי לקראת השבת. המרחק בין שוק אחד למשנהו היה 5–15 ק"מ.

בטקסטיל היו יבואנים שהיו קונים את הסחורה בבתי החרושת במוסקבה, אם כי היו מקיימים סוכנויות בסמרקנד. בסוכנויות הללו היו מעסיקים יהודי למטרת הקשר בין הסוכנות לבין הקונה. ייבוא הטקסטיל והסיטונות בו היו רק בידי היהודים. הישמעאלים היו מוכרים בקמעונות, ואת הסחורות היו קונים אצל היהודים או בסוכנויות. עוד פריט אחד חשוב מאוד היה מונופול בידי היהודים והוא כותנה. לרבים מהיהודים היו בתי חרושת להפרדת זרעוני כותנה, והם היו מייצאים אותם למוסקבה, בהתאם לחוזים מסחריים. המוסלמים היו קונים מידי האיכרים את הכותנה, אוגרים אותה במחסניהם ולקראת ערב מעבירים אותם לסוחרי הכותנה במחיר טוב. החקלאים היו מקבלים מהסוחרים מיפרעות על חשבון הכותנה של העונה בערבות ראשי הכפר והמוכתרים, וכשהגיעה עונת קטיף הכותנה, מביאים את הכותנה ישר לבתי החרושת שהתחייבו בפניהם.

המסחר בשטיחים, בתבלינים, במכולת, באורז וכל מיני תוצרת חקלאית היה בידי גויים. היהודים היו עוסקים גם בפירות יבשים לשם ייצוא, וכן בקוקון (משי טבעי). אחינו האשכנזים כמעט לא היו מעורבים במסחר. הם החזיקו חנויות לצורפות, לשעונים, עסקו ברוקחות, חייטות, סנדלרות, כובענות, היו סרסורים לנכסי דלא ניידי, פקידים בבנקים, בדואר, בחברות ביטוח, סוכנים, מהם היו רופאים, עורכי דין, ספרים, בעלי מכבסות וניקוי, מנהלי חשבונות בחברות פרטיות, במשרדי הובלה גדולים וכד׳.

יהודי לא שירת במשטרה, בג׳נדרמריה עירונית או ברכבת, וכן כסוהרים או כמנהלי בתי הסוהר. בכל התפקידים האלה עבדו רוסים בלבד.

שווקים מסחריים

סמרקנד

בין העיר העתיקה לעיר החדשה עובר גשר על פני מעין טבעי. הגשר סמוך לשטח של המיבצר טיפה קורגאן המפורסם, ולא רחוק ממנו היה קיים שוק לבהמות ונמכרו בו כל סוגי בהמות תוך רעש גדול. מבחינה בטחונית צבאית לא רצויה היתה נוכחות השוק בקירבת המיבצר, כשפעמיים בשבוע מתאספים כמה אלפים מאזרחי המקום ומחוצה לו לשם קניית בהמות ומכירתן. על כן הוחלט להקצות שטחים נפרדים לשוק הבהמות ולכל סוג של בהמה שוק נפרד, חלקות של כ־10 דונם, ומרחק־מה מבדיל בין שוק אחד למשנהו כגון: שווקים לסוסים, לפרות, לחמורים, לצאן ולעזים. מרחק שוקי הבהמות היה כ־4 ק״מ ממרכז העיר העתיקה. הזקיף שעמד על משמרתו היה מסוגל להסתכל בלי משקפת באחד מהשווקים הנ״ל כי המיבצר היה על תל גבוה והשווקים — כמעט בעמקים.

כמו כן הוקמו והורחבו השווקים שהיו קיימים עד הכיבוש כגון: שטח נרחב למכירת אורז, חיטה, שעורה וקמח וכו׳, בסיטונות ברחבת „מדרסהי ביבי כאנוס״ ושטח אחר למכירת תוצרת חקלאות על ידי החקלאים עצמם, בלי מתווכים.

סמרקנד היתה עשירה בתוצרת חקלאית ויבול החקלאים היה מספיק לתצרוכת עצמית ולא היתה זקוקה ליבוא מבחוץ. להיפך, סמרקנד היתה מספקת אורז לשכנותיה וכל מיני פירות יבשים. ייבוש הפירות נעשה בצורה פרימיטיבית ביותר, וגם השקאת עצים כך, ע״י מים מנחלים ובצורת תעלות. מישמיש, צימוקים מכל הזנים, דובדבנים, אפרסקים ותפוחים היו מייבשים בשמש בשדה הבעלים. לרוב היו הפירות מאובקים מאבק של תקופת היבוש. לאחר שהרוסים סללו מסילת הברזל היו מייצאים את הפירות היבשים לרוסיה המרכזית, עד לרוסיה הרחוקה ועד למזרח הרחוק.

עם גידול הביקוש גדל גם ההיצע. שטחים רבים וגדולים נוטעו ועובדו, ביחוד דובדבנים יבשים וצימוקים. היצוא גדל שנה שנה עד למאות קרונות בשבוע.

ייצוא הפירות היבשים יצר מקור פרנסה לרבבות תושבים עירוניים וכפריים. הכפריים היו מועסקים על ידי בעלי המטעים בקטיף, בצייר ובעבודת סבלות ובייבוש וכו׳ והעירוניים היו מתעסקים במסחר, באריזה, בשקילת הסחורה. האריזה היתה בשקי יוטה. כל שק מישקלו 60 ק״ג וכאן היו מופיעים סבלים, עגלונים להובלת הפרי לתחנת הרכבת, ושוב סבלים של תחנת הרכבת. העיקר שהפרנסה היתה מצויה.

מניחים שאת הפרנסה לתושבים יצרו הרוסים לאחר הכיבוש, כי לפני כן כמות הפירות היבשים, שהיו מעבירים מחוץ לגבולות סמרקנד, היתה כמעט אפסית, העבודות נעשו על ידי הבעלים ומשפחותיהם.

זאת ועוד: לאחר סלילת מסילת הברזל שקשרה את אסיה עם רוסיה המרכזית

התפתח גם גידול הכותנה, ולא רק בסמרקנד, כתה קורגאן, בוכארה, אלא בכל הערים הגדולות כגון: קוקאנד, פירגאנה, טשכינת, דיזורובאן־אנדיג׳אן, הוש ובכפריהן.

את הכותנה הגלמית היו מוצאים לרוסיה המרכזית, עד שנבנתה תחנת חשמל ואיפשרה בניית בית חרושת לעיבוד כותנה, כלומר הפרשת זרעונים ואריזת הכותנה כדבעי, ומכאן התפתחה תעשיית־בת לבתי חרושת של כותנה — תעשיית שמן וסבון מגרעיני הכותנה וכוספה לבהמות. בתי החרושת לכותנה היו כעין מונופול בידי היהודים. בסמרקנד נבנו במשך הזמן, עד למהפכה הבולשוויקית, 5 בתי חרושת ובעליהם: בעיר החדשה משיח פוזאלוף ז״ל, בעיר העתיקה יוחנן פוזילוף ז״ל, אברהם כאלנתרוף ז״ל, אבא מלהייביץ שימחהיוף ז״ל ונסים אילואסוף ז״ל. בתי חרושת לשמנים היו 2, האחד, הגדול ביותר, ליד תחנת הרכבת של אבא מלהייביץ ז״ל והשני של אברהם פוזיילוף ז״ל. האחרון היה בעיר העתיקה.

בבתי החרושת הנ״ל היו עובדים מלבד מהנדסים, טכנאים, חשמלאים, מכונאים ופקידים, קרוב ל־3 אלפים פועלים.

בעונת הכותנה, הקטיף והמסחר היתה פרוספריטי בכל הערים ובכל סוגי המסחר ותנועה גדולה מאוד. הסיבה היא, כי בעל הכותנה היתה לו הכנסה רבה וקנה את כל תצרוכת ביתו בלי לעמוד על מחירי הדברים שהיה זקוק להם: הלבשה, הנעלה, בהמות עבודה, כלים חקלאיים וכו׳.

ומכאן לשווקים מסחריים אחרים:

באזארי ג׳אמה: „שוק המעילים״

זה היה שוק מיוחד במינו ובפני עצמו. בעלי החנויות הם כולם מוסלמים מקומיים מכת הקנאים. לכולם קוראים אישאן או חזג׳ה, שסימן את השתייכותם לדת ולשומרי הדת כמו אצלנו נטורי קרתא. הם היו בעלי מסורת, שוחרי כבוד, מקבלים כבוד ונותנים כבוד, מדברים בנחת, מקבלים ומלווים את הקונים בחיוך ובאדיבות, מכבדים את הזולת בקימה.

אין פחות משנים או שלושה אנשים בחנות. האחד הוא האב, או אח מבוגר והשניים — בניו או אחיו. אין זר שותף לחנות, אלא לעתים רחוקות, והמסחר במעילים תלוי במלאי של בעל החנות. יש ביניהם מפורסמים בעלי שם בטיב הסחורה, באיכותה וגם בתפירה ובדוגמת הבד — יש שהדוגמה גם מושכת קונים בלי להסתכל על הטיב.

המעילים הללו הם מבד משי טהור, אריגת יד, בצבעים שונים. גודל המעיל הוא כמעט אחיד, ארוך ורחב, וכן השרוולים רחבים וארוכים, כי המעילים הם לרוב בגדי שרד, שאותם לובשים השייכים, האימאמים של מדרסות ואישונים וכן הסוחרים הגדולים בעלי השם, ובזמנם גם פקידי האמירות כולם. אלה לבשו שני מעילים כאלו, אחד על השני, הראשון עם אבנט או עם חגורת משי, וחתיכות כסף מצוירות. בנוסף לאלה נדרשו המעילים לחתונות. בעל החתונה היה עורך מסיבות לכל שכבות האוכלוסיה משך 7 ימים. בכל יום היה מזמין לארוחה שמנה 100־150 איש, ביניהם אנשים נכבדים, סוחרים, בעלי עסק, שייכים, אפנדים, אימאמים, שכני הרחוב ועוד,

וכל יום היה מלביש לחלק מהמוזמנים לפחות 10־15 מעילים. אם אמרנו 7 ימי מסיבות כפול 10 או 15 ימים יוצא איפוא שבעל החתונה זקוק ל־70 עד 100 מעילים. המחירים היו שונים: יש מעיל משי וביטנת בד, או ביטנת בד לבן, ויש — ביטנת משי. גם המשי העליון לא היה אחיד. יש משי טהור ויש משי מעורב עם כותנה וכאן עוד נקודה שכדאי להוסיף: מסביב לשוליי המעיל ובאורך המעיל משני הצדדים היו תופרים זר ריקמה מסביב לשוליים בתפירת יד. גם בזרים הללו היו הבדלי מחירים לפי טיבם, איכותם ורוחבם, כך שהקונה היה מחזיק 5 או 6 סוגי מעילים במחירים שונים והיה מלביש לפי תוארו וכבודו של האורח. לנכבד יותר — מעיל יותר יקר, לנכבד פחות — יותר זול ופשוט וכך הלאה.

היו גם תופרי מעילים מומחים כעין קונפקציה. לרוב נתפרו המעילים על ידי נשים בבתיהן כמעט בגודל אחד. בל יחשוב הקורא שהמעיל היה מוכרח להיות בגובהו ובקומתו של האורח לרגל המאורע הגדול שהזכרנו לעיל. לסחר המעילים לא היתה ליהודים דריסת רגל אם כי היו ליהודים קשרי מסחר אתם.

באזארי קלפאק: „שוק הכובעים"

רבים מבין הקוראים יכולים לתאר לעצמם שהמדובר הוא לא בכובע אירופאי אלא בכובעים מזרחיים שונים, החל מעשויים מבד לבן וכלה בכובעים עם ריקמה מחוטים שזורים זהב ובגדלים שונים. מובן שגם היהודים הבוכארים בכל ערי אסיה היו משתמשים בכובעים הללו, הן במסחר, הן בבית והן בבית הכנסת, בעיקר הנוער, וראוי לציין כי שום מוסלמי לא הלך גלוי ראש, אלא בכובע הקולפאק הזה, או מעל לקלפאק היה צונף מצנפת. העירוניים — מצנפתם לבנה עדינה, והכפריים מצנפתם צבעונית.

תפירת הקלפאקים היתה מקצוע מיוחד במינו. ביחוד הריקמה מחוט שזור זהב היתה דבר יקר ערך. הקלפאקים, תפירתם וגזירתם היו בידי נשים בלבד והללו מסרום לבעליהן למכירה.

בשוק מיוחד לקלפאקים היו יושבים בעלי דוכנים ותולים דוגמאות של מאות הקלפאקים על מסמרים שעל קיר דוכנם ואגב ישיבה היו מושיטים מקל ומורידים את הקלפאק שהקונה מצביע עליו. הקונה עומד על המקח וקונה. אם לא מצא חן בעיניו הוא מתקרב לדוכן הסמוך, וזה מקובל בין בעלי הדוכנים. אין רבים על רכישת הקונה, ובשום אופן אינם מרשים לעצמם לקרוא את הקונה העומד על יד דוכנו של השכן.

באזארי מיסגרי: „שוק לייצור כלי נחושת"

בתקופות ההן לא היו קיימים בתי חרושת ליצירת כלים בכלל וכלי מטבח בפרט. והכלים נחוצים ודרושים לכל.

בעלי מקצוע מאנשי המקום ידעו להתקין כל מיני כלים הדרושים לחיי יום יום מנחושת ונחושת־קלל כגון: סירים מכל הגדלים, כדים, קומקומים, ספלים, קערה למטבח, קערות לעיסה, גיגיות לכביסה, דליים, מגשים, שיפודים לכבאב ועוד כל

מיני כלים מכלים שונים. את כל הכלים הללו היו מייצרים מפחים שטוחים של נחושת, וכמובן עובי הפחים היה שונה לפי כל מיצרך, בהתאם לשימוש בו.

בעלי המקצוע הם הם בעלי החנויות. כל אחד מהם ישב בחנותו, בסימטא מיוחדת ובקירבת מרכז העיר העתיקה. שטח החנות בערך 3,3 מטרים, ועל ידה מפוחית הצמודה לתנור קטן הבוער על גחלי אש פחם מעץ, ומצידו השני נמצא סדן, אשר עליו נעשות כמעט כל העבודות.

בעל המקצוע — הוא גם בעל העסק — גוזר בעזרת מספריים חתיכה הנחוצה לו לייצור. לדוגמא, אם ברצונו לייצר סיר בישול הוא שם את החתיכה על הסדן, תופס את החומר בידו האחת ובידו השנייה תופס את הפטיש אשר מישקלו כ־300 גראם ומתחיל לדפוק על הנחושת, לעגל אותה לפי המידה הדרושה לו. הסיר מקבל דמות קשקשת של דגים. הוא מרבה דפיקות ונקישות עד שקיבל החומר את הצורה שהיוצר חפץ בה. אשר לחיבור שני הקצוות לא נזקקו המייצרים למכשירי ריתוך (וגם לא היו בנמצא). גם החיבור נעשה על ידי האומן עצמו ובהמשך עבודתו, באמצעות האש ועל ידי רצועת ברונזה, והחיבור חזק עד כדי כך שיכול להחזיק מעמד נגד אש חזקה וממושכת. לאחר שהכלי מוכן ומושלם, הוא מלבין את פנים הכלי בבדיל, והכלי מבריק כולו, מבחוץ ומבפנים.

בין הכלים השונים היו מייצרים את „אפתאבה־תשתך" מברונזה. מיותר להדגיש כי הברונזה יותר קלה מנחושת. הכלים „אפתאבה תשתך" הם מיצרך עממי וכן הכלים השימושיים ביותר בכל משפחה. אפתאבה זה הכלי לנטילת ידיים ופנים. בית קיבולו כ־3 ליטרים מים. „תשתך" הוא הכלי שמי הנטילה נשפכים אליו מאפתאבה. המיצרך הזה נמצא בכל בית 2־3 קומפלטים. הכלים הללו היו תחליף לכיור לרחצה של ימינו. גם היהודים היו משתמשים בכלים הנ"ל. כשהיה מוזמן יהודי לבית מסיבה כל שהיא, הרי הדבר הראשון הוא — נטילת ידיים, ואיך עושים זאת ? הצעיר מבני המשפחה ממלא מים בתוך האפתאבה ומחזיקה בידו האחת ובידו השניה הוא מחזיק את התשתך ומתחיל לשפוך מים על ידיהם של המסובין, בגדול החל ובקטון כלה. אם המסיבה גדולה והאורחים רבים — מכינים לו עוד זוג אחד של אפתאבה מלאת מים ותשתך, מגישים לו ולוקחים מידיו את התשתך המלא והאפתאבה הריקה ונטילת הידיים נמשכת.

סירי הנחושת ועוד כלים שמשתמשים בהם באש עצים מצטבר על דפנותיהם פיח הניתן לניקוי מזמן לזמן באמצעות ניקויו וליבונו מבפנים על ידי אנשים מיוחדים העוסקים במיוחד בעבודות אלו.

בייצור הכלים ובסחר עמם היו עוסקים אך ורק המוסלמים, אבל היהודים השתמשו ברוב רובם של הכלים מכל סוגיהם, הן בימי החול והן ככלים חדשים לחג הפסח (כמובן אחרי הגעלתם כדת וכדין).

באזארי נעל־גרי : „שוק לעשיית פרסות לסוסים"

בין העיר העתיקה לבין העיר החדשה היה קיים שוק ושמו נעל־גרי. כאן היו מייצרים פרסות לפירזול סוסים.

שורה שלמה של בתי המלאכה לתעשיית פרסות ברזל עם סדנות ופטישים היו מייצרים מלאי גדול של פרסות לשעת הצורך. עיקר הסחר בשוק היה בימי ראשון ורביעי בשבוע, כשכל הכפריים נכנסים העירה לצורך מכירת תוצרתם וקניית מיצרכיב כמלאי מיום־שוק אחד ליום־השוק הבא, ובינתיים גם מפרזלים את הסוסים, דבר החיוני למניעת הסוס מהחלקה בעונות כפור וקרח, בירידות ובעליות, בבואם העירה ובשובם עמוסי משא.

ראוי לציין כי בסוסים השתמשו כאמצעי תחבורה יחיד הן העירוניים והן הכפריים, מי ברכיבה ומי בסוס רתום לעגלת משא בהובלת סחורות בתוך העיר, או חקלאי שהיה מביא את תוצרתו מהכפר העירה בעזרת תחבורה משלו, או בעל סוס עירוני הרותם סוסו בעגלה, או בכרכרה (דרך אגב: הגלגלים לעגלות, או לכרכרות, לא היו מגומי כמו בדילוי׳נסים, אלא עם רצועת ברזל מסביב לגלגל, שהיה מקים רעש כמו טרקטור בימינו). לכן לא היה בית שלא החזיק סוס באורוותו, וחלק מהכפריים היה משתמש גם בחמורים, כי החזקתם לא היתה מרובה מהוצאות ההחזקה של סוסים.

בעלי המקצוע לפירזול עבדו תמיד עם בן זוג, כי רוב העבודות נעשות על האש והסדן. בעל העסק מחזיק את הברזל במלקחיים ארוכים בתוך האש והעוזר מנפח במפוח עד שהברזל מאדים ונהפך לאש, אז הוא מוציאו מתוך האש ועדיין מחזיקו במלקחיים, שם אותו על הסדן ומעגלו הוא לבדו, ולאחר שקיבל צורתו — מכניסו שוב לתוך האש ואז דופקים בשני פטישים על הברזל עד שנעשה שטוח וחלק. לאחר מכן נוקבים 5 חורים לא בעזרת מקדחה חשמלית כמו בימינו, אלא על ידי מכשיר מיוחד. החורים ניתנים לעשיה בקלות כל עוד הברזל חם ואדום.

לכל בעל מלאכה היה מלאי של פרסות לצורך הרכבתן וההרכבה נעשית באופן פשוט למראית העין, שכן היו קבועים שני עמודים שאליהם קושרים את הסוס. העוזר מחזיק את רגל הסוס כפופה ובעל המלאכה מוציא את שארית הברזל הישן והמשופשף וגם את המסמרים, מנקה את השטח במכשיר חד, מתאים את הברזל לפרסת הסוס, דופק את הברזל, ותיכף חותך את המסמרים המגיחים מן העבר השני של הפרסה ומיישרם בפצירה, ובזה תם ונשלם הפירזול. כדאי לציין כי העבודה היא קשה ושחורה ובוצעה על ידי המוסלמים בלבד. היהודים לא עסקו בה לא בעצמם ולא באמצעות שותפים או שכירים.

צ׳ילאן־גרי: „מסגרות"

בסימטה מיוחדת בקירבת מקום של מכירת טקסטיל היה קיים שוק ושמו צ׳ילאן־גרי, דהיינו מסגרות, לא מסגרות מיכנית ומחרטות, אלא תעשיית מכשירים וכל מיני כלים כגון: מספריים, מנעולים, סכינים, אולרים, פטישים, פצירות, צירים לדלתות, שרשרות, כמו כן כלים חקלאיים כגון: אתים, טוריות, מגרפות, כל מיני משורים וכן כל ציוד למחרשה.

גם כאן העבודות מבוצעות על ידי בעלי מקצוע בעזרת שותף או פועל עוזר

והתוצר נמכר על ידם בכל עת. והעבודה היא עבודת יד המבוצעת על ידי אש וסדן והיא דורשת כוחות פיזיים ויידע. כל העבודות הללו נעשו על ידי המוסלמים בלבד.

באזארי ספאל : „שוק לכלי חרס"

בל יחשוב הקורא כי בהעדר התעשייה המודרנית לפרצילאן נאלצו האזרחים לוותר על צרכיהם. תעשיית כלי החרס היתה מפותחת מאוד והביקוש להם היה רב. דבר המובן מאליו הוא שכלי החרס הם בדרך כלל שבירים, בערך כמו כלי פורצילאן.

ראוי להדגיש כאן את האמנות שבתעשיית כלי החרס בזמנים ההם. ייצורם ותבניתם היו דומים לכלי מפורצילאן. נוסף לכך הציפוי מבפנים היה עשוי חומר מיוחד אשר לא נוכל כאן לעמוד ולהסביר את הרכבו, רק נציין את היתרון שבו מעל לכל כלי חרס אחר, והוא: הציפוי הפנימי היה מבריק כמו בכלי קרמיקה של ימינו. הציפוי הזה היה מגן ומונע העברת הנוזלים החוצה.

כפי שהסברנו פרטים על הכלים שייצרו מנחושת, כן התקינו אותם מיצרכים חיוניים כגון: צלחות, קערות, כדים, ספלים, כקטנים וכגדולים, וכן גיגיות לכביסה וכד׳. הכלים הנ״ל לאחר יציאתם מהתבניות היו נשרפים בכבשן עד כדי כך שהיו מקבלים ברק וצליל כמו פורצילאן. כן היו מייצרים מאותו החומר עציצים בכל הגדלים ומחירם היה יחסית זול מאוד.

היהודים העשירים, בעיקר אלה שהיו מבקרים במוסקבה לרגל מסחר (למרות שכל נסיעה למוסקבה וחזרה היתה דורשת זמן של שנה אחת לפחות) היו רוכשים במוסקבה דברים הנראים להם טובים ויפים ושולחים אותם עם סחורותיהם באמצעות כארוואן בגמלים בעגלות משא וכיוצא באלה, בתקופה של העדר מסילת ברזל בין רוסיה לאסיה.

רסתהי זר־גרי : „שוק הצורפים"

בקירבת ריגיסתאן השתרעה שורה של חנויות שבהן התרכזו כל הצורפים ובעלי המקצועות הקרובים לצורפות. וכל צורף יושב בחנותו, מלחציים קטנים על שלחנו, סנור עור קשור לגופו. על השלחן מונחים כלים: פצירות קטנות, משוריות זעירות, פטישון וכן קצת גחלי אש בתוך כלי קטן לצורך חימום החומר או ריתוכו. כל צורף מייצר תכשיטים מזהב, מכסף, טבעות, עגילים, צמידים, שרשרות וכלים אחרים. בנוסף לעבודות השיגרתיות מקבלים גם הזמנות לעשיית תכשיטים יקרי־ערך לפי דוגמתו ודרישתו של המזמין. היו מתנים מראש על טיב הזהב כגון 14, 18 או 24 קראט.

לא היתה קיימת מעבדה כל שהיא לבדיקת טיב הזהב, אלא לכל צורף היתה אבן־ים אחת שחורה ועליה משפשפים את הזהב ולפי צבעו של הזהב קובעים את טיבו. דרך משל: אם המדובר בתכשיט אשר הטיב של הזהב צריך להיות 18 קראט, אפשר היה לגשת לבעל מלאכה אחר ולבקש לקבוע את הטיב. האחרון עושה כפי שהזכרנו, משפשף חלק מהזהב באבן וקובע ברורות את טיבו.

מקצוע הצורפות וייצור התכשיטים היה בידי המוסלמים בלבד ומספר קטן של

פרסים. היהודים לא התעסקו במלאכה הזאת, אם כי היו רוכשים לרוב תכשיטים בעלי ערך ובעיקר מזהב בעל טיב מעולה, משובצים אבנים טובות, מרגליות ופנינים.

עם זאת היה איש מיוחד, יהודי, שהתעסק במכירת התכשיטים המיוצרים על ידי בעלי־המקצועות האמורים. במקרים מיוחדים של הזמנת תכשיטים מיוחדים ויקרים כגון **פרכאנה**, ששמים על המצח ושהיו עשויים זהב טהור, משובץ אבנים יקרי־ערך נעשית ההזמנה באמצעות היהודי ובמקרה זה הוא האחראי לביצוע התכשיט ולטיב הזהב. לצורך זה עליו היה לשבת על יד הצורף ולהשגיח אחר ביצוע ההזמנה.

באזארי זי־גרי: „שוק לאוכף הסוסים וחמורים"

השוק הזה נועד להתקנת אוכפי סוסים וחמורים, רסן ורצועות ויתר האבזרים השייכים לסוסים לרכיבה, למשא וכן למרוץ. שוק זה היה סוער לא רק בימי ראשון ורביעי, שהם ימי השוק הגדול, שכפריים רבים זורמים בהם העירה למכירת תוצרתם ולקניית מצרכיהם הדרושים. גם בימים הרגילים היו ידי היוצרים היושבים בחנויותיהם מלאות עבודה, הן במכירות והן בתיקון תוצרתם שנמכרה ביום השוק (כדאי לציין שהתיקונים נעשו חינם).

הכנת דברי העור נעשתה על ידי בעלי החנויות בעבודות יד. חיבור הרצועות ותפירתן נעשו לא בחוטים אלא ברצועות עור דקות, הנחתכות במכשיר חד, בעוד שהעור טרם התייבש לאחר העיבוד. התפירה נעשית באמצעות מרצע בלבד.

ההכנסה העיקרית היתה מהתקנת אוכף המיועד לסוס המרוץ, שלהכנתו היתה דרושה מומחיות, ידע ונסיון. את האוכף הזה היו מייצרים מעץ מיוחד, יבש, שלא יתעקם במרוצת הזמן ושיתאים לסוס, לבל יפצע את גבו. הואיל וערכו של סוס המרוץ הוא רב מאוד, לא יחוס בעל הסוס על כספו כדי להשיג אוכף יקר מידי בעל מלאכה בעל נסיון.

לאוכף כזה היו נותנים ציפוי מדבק נוזל צבעוני, שמראהו כמו צלולויד.

השוק הזה, כמו יתר השווקים, היה בידי המוסלמים, הואיל וייצור דברי העור היה קשור עם בורסקאים כחלק בלתי נפרד מהמסחר הזה. גם בין הבורסקאים לא היו מעורבים היהודים.

בזארי מחסי

מחסי הוא שם המיצרך הנפוץ ביותר בערי אסיה והוא תפור מעור מקומי כעין עור מגפים. גובהו כמעט עד הברכיים עם סוליה רכה. את המחסי נועלים עם נעל בעלת סוליה קשה. הנעל פתוחה וסגורה מלפנים. עור המחסי הוא מסוגים שונים ועל כן המחירים שונים. את המחסי נועלים כולם, גברים, נערים, נשים ונערות. לרוב נועלים אותם בחורף ובסתיו. בימות הקיץ נועלים רק את הנעל על רגל יחיפה, בלי גרביים, כי באסיה לא היו גרביים. לסחר המחסי היה כעין פסד (תיקג'ה). בעלי מקצוע היו תופרים מחסי ומוכרים אותם לחנויות ואלו סוחרים בהם. כל קונה בא, מודד ברגליו וקונה סוג שמוצא חן בעיניו. לילדים ונשים קונים לפי מידה. נשים לא יצאו לשווקים לקניות.

בית ספר עברי בסמרקנד

בשנת 1897—1898, כשהגיעה לעיר סמרקנד משפחת חזקיה ישׁשכרוף מא״י, הביאו אתם את ר׳ שלמה טג׳ר לחנך ילדיהם, ולמען המשך לימודיהם בשפה העברית שהתחילו בא״י. המנוח חזקיה ישׁשכרוף השפיע על מספר משפחות, שימסרו את בניהם ללימוד השפה ולחינוך וללימודי חומש ותנ״ך ופירושיהם אצל הרב ש. טג׳ר ז״ל.

להלן שמות התלמידים שחונכו ולמדו אצל הרב ש. טג׳ר: האחים משה, אילושה ויעקב, בני חזקיה ישׁשכרוב, מנשה אלישאיוף בנו של משה אלישע ממאן, דוד איליאסוף בנו של חאג׳י ידידיה איליאסוף וכן אחיו יצחק איליאסוף, דוד חיים בנו של משׁייח פוזיילוף, חנניה אשׁרוב בנו של המנוח חאג׳י ציון אשׁרוב, אברהם שכרוף בנו של כויית שכרוף, בנו של איליה דה באשי, פנחס ג׳קג׳ק בנו של ג׳ורהבאי ג׳קג׳ק, עזריה מולא באבא בנו של יוסף מולא באבא ועוד. המנוח הרב טג׳ר השקיע מאמצים רבים לחינוך התלמידים, לקידומם כמורה ומחנך מקצועי. הצלחתו הגיעה עד כדי כך, שכל תלמיד יכול היה להרצות על פרשת השבוע בשפה העברית.

לאחר שחלק ניכר מהתלמידים נקלטו בגימנסיה הרוסית בשנת 1900 בערך, ולאחר שהרב טג׳ר יצא לו שם בערי אסיה אחרות, נקרא ע״י ראשי העדה הבוכרית בעיר קוקאנד וגם בעיר טאשׁכינת ונתמנה לרבה של העדה הבוכרית. הוא עזב את העיר סמרקנד בשנת 1902 וכיהן כרבה הראשי של העיר טשׁכינת ויועץ ומדריך של העדה בעניני אזרחות. יצא בראש משלחת לפטרוגראד לפגישה עם המיניסטרים הנוגעים בדבר. לאחר שהחדיר התלהבות לשפה העברית בליבותיהם של האבות והילדים הזמינו מחנך אחר מירושלים ושמו חכם אברהם צפן מזרחי. בהתחלה המשׁיך חכם אברהם צפן ללמד בביתו של שמחה מולאקנד ולאחר זמן מסויים המשׁיך בלימודיו בבית הכנסת של אחים מולאקנדוף. לבסוף נפתח על־ידי הממשלה בית ספר רוסקו תוזימניה שקולה. הגעין הראשון והעיקרי לבית ספר זה היו תלמידיו של חכם אברהם צפן. התלמידים היו לומדים רוסית אצל המורה הממשלתי גלהדישוב ועברית אצל חכם אברהם, היו בערך כ־50 תלמידים. ביה״ס כלל לפי התוכנית מספר כיתות עם גן, בתי מגורים למשׁפחות המורים, בתי מגורים לאנשי השירות כגון: שומר, גנן ועובדי נקיון. המקום נקרא „פושתי גוריסתאני״. באחד הימים החליטו שני המורים, המורה הרוסי גלהדישוב וחכם אברהם לצלם את כל התלמידים למען יישׁמר לזכרון. המאורע הזה היה חשוב בעיני התלמידים ולקראתו התלבשו כולם בגדי חג.

להלן שמות המשׁתתפים בתמונה, עד כמה שהיה אפשר לזהותם לאחר תקופה ארוכה של 60 שנה בערך. תאריך התמונה אומדים בשנת 1908. עומדים מימין לשמאל: במעיל בוכארי ובכובע פרווה קראקול חכם אברהם, אברהם חיים שמחה מולאנדוף, שמחה מולא באבא ג׳אן, אברהם עמנואלי פנחסוף, יצחק כוידאת שכרוף,

חסידא בנו של שלמה חיים באבאג׳אנוף (סוערף), נתנאל כימיאגרוף, ניסן יוחנן פוזיילוף, מלכיאל בן רפאל אברהמוף, המורה הרוסי גלהדישוב, בין יצחק שכרוב ובין חסידא באבאגאנוף עומד אוריאל בן ציון אברהמוף (כאבולי), בשורה שנייה מימין לשמאל: הראשון לא זוהה, פנחס בן ישראל ג׳ה ראובינוף, שניים לא זוהו, ריבי ג׳וגה אברהמוף, פנחס ג׳וגה אברהמוף, שלמה חיים אשרוף (המחבר) ויעקב בן ארי מכסום פוזיילוף.

בשורה תחתונה: יוסף פילוסוף מיכאל מו. קנד גבריאל אברהמוף. שורה שלישית מימין לשמאל: המנוח מלכיאל בן יהונתן מולאקנדוף, מיכאל בן חאג׳י יוחנן פוזיילוף, שניים לא זוהו, מישאל בן מאיר מולקנוף, פנחס בן אברהם פוזיילוף, רפאל חיי מוסאיוף, נכדיו של הנשיא דוד כלאנתרוף, יעקב בנו של זבולון משהבאיי, ניסים בן רפאל פוזיילוף, בנימין חיי בן מתת מולאקנדורף, שני האחרונים משמאל אבא רפאל אברהמוף, יוחאי מיכאל אילייאיוף. למעלה מצד ימין: ברוך חי בן ארי מכסום פוזיילוף, רוטשילד בן משה קימת.

ראוי לציון כי רוב רובם של התלמידים הנראים בתמונה המחנכים החדירו בליבותיהם חיבת הארץ. כמעט כולם הגיעו ארצה והשתקעו לצמיתות מי בדרך הלגלית ומי בדרכי ההעפלה, דרך איראן ואפגניסתאן.

מכאן יכול הקורא להסיק על יהדות בוכארה ולהעריך את עלייתם ארצה לא באניות ולא על מרבדי קסמים, לא על חשבון הסוכנות היהודית ולא על חשבון מחלקות העליה של הממשלה, אלא מתוך מסירת נפש, אהבת המולדת, השפעת חינוך ציוני יסודי, תוך סיכון נפשות בבריחת הגבולות, בדרכים מסוכנות ובשבילי הרים ושממה. תוך ציפיה של עינויים לסרטיפיקטים בתקופת שלטון המנדט הבריטי אזרו כוח קשישים, צעירים, ילדים וטף, עלו ארצה והשתרשו בה.

הרב יוסף כוג'היגוף זצוק"ל (ראשי תיבות: מהריך)

רבה הראשי של העדה הבוכארית בעיר סמרקנד

רבי יוסף נולד בעיר בוכארה בעוד האמיר שולט בכל ערי בוכארה ואגפיה, כולל עיר סמרקנד. לפני כיבוש העיר על ידי צבא הצאר, בעוד היהודים גרו בערי האיסלאם תחת איום השלטון ורדיפות האיסלאם. כל ריב ומהומה הובאו במישרין או בעקיפין בפני הקאזי ועוררו חשש, מתוך הסבל והנסיונות שבעבר, פן יציעו ליהודי להתאסלם כדי שישתחרר מעינויים, מכלא ומגזר דין אחר בלתי־נסבל.

היהודים בתקופה ההיא עסקו במלאכת הצבעות. לכל אחד בית מלאכה משלו לשם צביעת חוטי משי טבעי וחוטי כותנה, וכן עסק חלק מהם באריגת משי (טבעי), אריגת יד (כי המשי באריגת יד היה מפורסם בכל הארצות ועובר לסוחר).

חלק מן הסוחרים היהודים היו להם קשרי מסחר עם מוסקבה. את סחורותיהם היו שולחים מבוכארה בשיירות גמלים עמוסי סחורות, וכן על סוסים רתומים בעגלות צב. השיירה היתה עושה דרכה דרך מדבר הנקרא ג'ולי מליק. עד היום חציית המדבר ג'ולי מליק הוא בגדר הרפתקה, מפני שהיא דורשת בקיאות והכרת שבילי הדרך. בנוסף לכך היה סיכון של התנגשות בליסטים וכן סכנת נפשות מכל הבחינות. בעלי השיירה של הגמלים או של העגלות היו יוצאים קבוצות־קבוצות, שביניהן שררו הבנה הדדית ועזרה הדדית בכל המובנים, וקשורים כמו בני משפחה אחת איש לרעהו.

הסחורות הללו היו מגיעות למוסקבה בעברן את עיר קזלי (טורקיסטן). העברת הסחורות באמצעים אלה, הלוך ושוב, נמשכה שנה אחת בערך. יש לציין את כדאיות עיסקות אלו שהיו מכניסות רווחים גדולים, מ־200 ועד 300 אחוזים מסכום הקרן המושקע.

הסחורות היוצאות מבוכארה: משי טבעי טהור, בדי משי לכל הצורות, פרוות קראקול, עורות, פירות יבשים ועוד. הסחורות שהיו מייבאים ממוסקבה: בדי טקסטיל שונים, ערדליים, מטפחות משי לנשים ודברי משי עדינים אחרים וצבע אנילין לצרכי בית המלוכה והשלטון.

קורות חייו

הרב רבי יוסף ז"ל נולד בשנת תר"ט (1849) לאביו יצחק מולא אבלייא ז"ל ולאמו ספיד ע"ה (לבנה). וכן נולדה בת בכורה לרבי יצחק, אחותו הבכירה של רבי יוסף ז"ל. הבת הבכורה נישאה לסוחר בבוכארה בשם מולא בהבהכאן.

כשהיה רבי יוסף בן שבע שנים נפטר עליו אביו מולא יצחק. רבי יוסף נשאר יתום, אך לפני פטירתו הזמין מולא יצחק לביתו שניים מנכבדי העיר שהכירם

כנאמנים וכישרים מתוך הסוחרים היהודים והם: מולא יעקב יאדגארוף, סבו של אברהם חיים יאדגדרוף ז"ל, ממייסדי מושב הזקנים והזקנות לעדה הבוכארית בירושלים, וכן את מולא אילייאבאי טחול, עסקני ציבור, והודיעם כי קרבו ימיו למות, ונשאר לו בן יחיד בגיל רך, שלא הספיק לגדלו ולחנכו בתורה, לכן הוא מביא מישאלתו לשני האדונים האלה שיבטיחו לו בתקיעת כף שיקחו על עצמם דאגת חינוכו של הילד הרך, ובראש וראשונה שימסרו אותו בידי המלמד המפורסם, מגדולי המלומדים בבוכארה, רבי דוד חפץ בכל כסף שיידרש עד שיגדל הילד ויהיה למדן בתורה ובקיא בדינים. ממון יש לו, וגם לאחר מותו לא יחסר להם כסף, ולאחר שיגיע לשנת השבע עשרה ישתדלו למצוא לו בת זוג מתאימה; שני האדונים ישמשו כעין אפוטרופסים לצעיר, ולאחר נישואיו יעזרו לו להיכנס למסחר. שני האדונים הנ"ל רשמו לפניהם את צוואתו של מולא יצחק ונתנו תקיעת כף למלא את בקשתו.

לאחר מכן הזמין מולא יצחק את המלומד דוד חפץ והגיש לו מלוא חפניו מטבעות כסף ואמר לו: אדוני המלומד, הכסף הזה הוא מתנה ממני, בנוסף לשכר הלימוד של בני, לפי שכרם של יתר התלמידים בני עשירים, שיינתן לך על ידי שני האנשים שביקשתים לפקח על הילד והמה נתנו לי על כך דיבור ותקיעת כף. מכבודך אני מבקש לשים לב באופן מיוחד לילד ולהתקדמותו, שיהא למדן וגדול בתורה. רבי דוד חפץ הבטיח למולא יצחק לעשות כמיטב יכולתו למלא את הבקשה הזאת.

לאחר פטירת מולא יצחק ז"ל הופיעו מטעם השלטונות (האמירת) נציגי השלטון הנקראים „טריקהצ'" (הממונים על הירושה) ועמם בא כוח של הנשיא וראשי השכונה, וציוו על האלמנה שתגיד להם מה הרכוש שנשאר אחרי המנוח, ומה הסכום המזומן, כדי שיוכלו ליתן תעודת חלוקה לפי דיני האיסלאם. לאשה מגיע 1/8 מהירושה וחלק לבת והיתר נשאר לילד. האלמנה הודיעה שעל חלקה בירושה היא מוותרת לטובת בנה היתום, שנשאר בגיל רך. כמותה, כך גם אחותו של רבי יוסף הודיעה שהיא מוותרת על חלקה בירושה לטובה אחיה היתום. לא הועילו הפצרותיהם של נציג השלטון ונאלצו להוציא תעודה חוקית ולרשום את כל הירושה על שם של היתום וכן העבירו רשמית על שמו את נכסי דלא ניידי על ידי מתן ווסיקה (כושאן). הילד נמסר לידים נאמנות לאחר פטירת אביו. האפוטרופסים מסרו אותו לידי המלמד המפורסם רבי דוד חפץ כמבוקש ומספר פעמים בשבוע היו מבקרים אותו בלימודיו וכן בביתו.

אמו טוטי ספיד (לבנה) נדרה נדר שלא לנגוע בכסף המזומן שנשאר והודיעה שהטמינה אותו במקום בטוח עד שיגדל הילד ויימסר לידיו. בינתיים תתפרנס ותפרנס את בנה מיגיע כפיה בלבד, וכך עשתה.

יוסף הלך וגדל והיה בין התלמידים המתקדמים לשביעת רצונם של האפוטרופסים.

לאחר מספר שנים הזמין רבי חיים גאון חכם מירושלים בשם רבי יהושע שושן, כדי ללמד את בנו אבא שמעון ואת שלמה מוסא ועוד אחרים דינים ואורח חיים, בטרם הגיעו ללמוד גמרא. רבי יהושע התחיל ללמדם רש"י ותוספות בבית מגוריו. הלימודים התחילו במוצאי שבת ונמשכו עד צהרי ערב שבת. המדרשה של חכם

שושן היתה מעין פנימיה. התלמידים היו אוכלים בה את המזונות שהיו מספקים להם מבתיהם והיו לנים שם.

את הבית למדרשה תרם המנוח יעקב מוסאיוף אביו של שלמה מוסאיוף ז"ל. במדרשה היו משתתפים בלימודים כפי שהוזכר לעיל אבא שמעון גאון, שלמה מוסאיוף, רבי יוסף, מו' ציון צופיוף, מו' רפאל פותלחוף, הרב משה צ'ה יצחקוב, הרב אברהם תומודי (אמינוף), הרב משה פילוסוף, רבי אלישאיוף, ועוד אחרים, וכמעט מכל עיר ועיר נשלחו מספר תלמידים אליה. כל התלמידים הללו היו כולם מוכשרים וראויים לשבח.

הואיל וברבי יוסף עסקינן נציין, שהתקדם בלימודיו למעלה מהמשוער, והיה ראוי לסמיכות כבר בגיל צעיר, וכן ייאמר לשבחם של יתר התלמידים של חכם שושן שהוכתרו לבסוף כרבנים מוסמכים ובעלי הוראה בערים שונות.

נישואין

כשהגיע יוסף לגיל שבע עשרה באו האפוטרופסים לפי צוואת אביו המנוח והציעו לו נישואין. ביקשו את מישאלתו: אם בבת עשירים חפצו או בבת עניים. יוסף השיב כי היה מעדיף משפחה בינונית, ובכן שידכו לו את בתו של מו' יהושע דאמאתוף, שנחשב על המעמד הבינוני, ירא שמים ועניו.

איש מסחר

לאחר החתונה התחילו האפוטרופסים להכניס את רבי יוסף לעסקי מסחר, שכרו לו חנות ורכשו סחורות עוברות לסוחר, בעיקר צבעים אשר להם ביקוש רב. ישבו השניים אתו בחנות כל יום, מביאים לו הצעות למכירה וכן קונים, כדי שיתרגל אליהם ויכירם היטב. היו עוזרים לו בחשבונות ובגביית הכספים, וכך המשיכו חודש ימים. לאחר מכן היו באים אליו לחנות בתורנות, יום זה ויום השני, משך שנה תמימה, עד כי יוסף הודיע להם שהוא כבר התמחה במסחר. אז הודיעו האפוטרופסים שהם נקיים מתקיעת הכף לאחר שמילאו אחר הצוואה כמלאכת קודש. כל זה כמובן נעשה תוך התנדבות ולשם שמיים. אחרי זמן מה ויתר יוסף על המסחר כי לבו נמשך אחר הוראה ולימודי קודש.

חותנו מו' יהושע דאמאת היו לו כמה מפעלי מצבעה. הוא בנה בביתו מכונה לאריגת חוטים ולאריגת יד ובדים ממשי טבעי. בתו, אשת רבי יוסף, היתה בקיאה במקצוע זה וקיבלה על עצמה לארוג משי. עם זאת היו לרבי יוסף חסידים משלו עושי מלאכתו במסחר שהיו סוחרים בכספו לפי מיטב יכולתם ומביאים לו כל פעם את הרווחים. אשר לבדי האריגה, פרי מלאכתה של אשתו, מינה חותנו מו. יהושע דאמאת אחר מנכבדי העדה בשם מוטהוולי, שהיה עוסק במכירתם לפי מחירי השוק.

וכך גדל הונו של רבי יוסף. בינתיים נולדו לו בנים ובנות. במשך הזמן מתו כמה מילדיו, עד אשר החכם יהושע שושן הציע לרבי יוסף לעקור ממקום מגוריו ולעבור לעיר סמרקנד. עוד נשארו בחיים שניים מילדיו, בן ובת (אברהם חיים ומרים).

בשנת תרל״ט (1879) עבר רבי יוסף לגור לעיר סמרקנד, לאחר חיסול כל עסקיו, פרט לבית שהשאירו לאחותו הבכורה, כיאה להחזיר טובה כנגד טובה, שעשתה אחותו בזמן חלוקת הירושה. אמנם לאחר זמן נמכר הבית ע״י מו׳ מתת מו׳ והכסף נמסר לרבי יוסף.

עם הגיעו לסמרקנד נכנס לביתו של מולא באבאג׳אן כאבולי, ומיד אסף כמה תלמידים. לאחר חצי שנה בערך, כשהתרבו התלמידים, עבר לגור בביתו של מו׳ דוד אישאן, בית גדול עם חצר רחבה וחדרים גדולים מתאימים למדרשה.

רבי יוסף היה כולו עסוק במדרשה, ולא היה לו פנאי לעסוק במסחר וכאן בא לעזרתו המנוח מו׳ נייאז, בנו של מו׳ נייאז ז״ל מגדולי העיר בבוכארה, עשיר מופלג ומכובד בין היהודים ובין המוסלמים גם יחד, ובא לפני רבי יוסף בהצעה: הואיל והוא שולח סחורות ממוסקבה ישר לבוכארה דרך קזלי (טורכיסטאן) וכפי שהוזכר לעיל מגיעים לבוכארה בדרך המדבר (ג׳ולי מליק) הקצרה הסחורות הללו הוא שולח מבוכארה לסמרקנד, הוא, רבי יוסף, יכול לשתף עצמו בשליחת סחורות ולקבל לפי ערך כספו אחרי המכירה. וכך היה מו׳ נייאז עוזר לרבי יוסף בנדיבות לב, והונו של רבי יוסף גדל והלך. בבוא לעיר סמרקנד נדר רבי יוסף נדר לאמור: אם בעה״ש יגדל הוני פי שלושה, אעלה ירושלימה עם בני משפחתי.

רבי יוסף מקיים את נדרו

בשנת תרמ״ב בערך (1882) ארז רבי יוסף את חפציו והזמין את חבריו, תלמידיו ומכריו וערך לכבודם סעודת־פרידה לקראת צאתו לארץ הקודש. עם זאת הודיע לחבריו שהשתתפו עמו יחד בלימודים את תאריך צאתו, שיצטרפו אליו לעלות ירושלימה כפי שהתנה איתם. הוא ניפרד מאנשי העיר ונכבדיה ויצאו לדרך — הוא, אשתו, בנו ושלוש בנותיו.

בדרך הצטרפו אליו החברים: מולא יוחנן צ׳ה, מולא אברהם רבין ועוד מולא שלמה מוסא ואחרים ומשפחותיהם, ורבים מבני העדה יצאו ללוותם בשירה.

רבי יוסף וחבריו מגיעים בשלום לירושלים

בתקופה ההיא, תקופת שלטון התורכים בארץ, גרו היהודים בעיר העתיקה ורבה הראשי של ירושלים בעידן ההוא היה הרב הראשי המפורסם הרב יעקב אלישר זצוק״ל (ישא ברכה). כך קראו לרב, ראשי תבות של שמו. מזכירו וסגנו של הרב ישא ברכה היה רבי יעקב מאיר ז״ל. לאחר ביקורים בעיירות חברון, צפת וטבריה החליט רבי יוסף לרכוש בית בתוככי העיר העתיקה.

רכישת אדמה להקמת שכונה ליהודים בוכארים

ענין רכישת הבית על ידי רבי יוסף וחבריו הגיע לידיעתו של הרב „ישא ברכה״. הרב יעקב אלישר לא נחה דעתו מרצונם של העולים לרכוש בתים בעיר העתיקה ושלח על ידי סגנו הרב יעקב מאיר להזמין אליו את העולים להתייעצות,

ותוך שיחה הודיע להם שבמשך זמן קצר מתו מספר תינוקות בתוך העיר העתיקה. יש איפוא להניח כי האויר בעיר וצפיפות הבתים וחוסר הנוחיות הם שגרמו למותם של הילדים. לכן הוא מציע שהיות ובעלי אמצעים כספיים הם, טוב היה אם ישמעו לעצתו וירכשו חלקת אדמה מחוץ לעיר העתיקה, ולא רק בשבילם אלא גם עבור קרוביהם ומכיריהם שבערי בוכארה וטשכינט וסמרקנד, וכל אחד יבנה לו בית מרווח לפי רוחו ולפי אפשרויותיו הכספיות; האדמה היא כיום זולה מאוד וגם מבחינת ההשקעה לא יצאו בהפסד. עם זאת הדגיש, כי אם הצעתו תתקבל על ידם ימסרו את הטיפול לידי סגנו ומזכירו הרב רבי יעקב מאיר, כי הוא, הרב („ישא ברכה"), הזדקן ואין ביכולתו לטפל בבעיית הרכישה והכרוך בה.

הרב יעקב מאיר עוקף את החוק התורכי

לאחר שבועיים של התיעצות בין החברים, ולאחר ביקורים בחלקות שהוצעו למכירה, הוחלט לרכוש את השטח הידוע בשם שכונת הבוכארים של היום, כ־500 דונמים. ערכו נאמד ב־2 גרושים תורכים בקירוב כל פיק (אמה). העיסקה בוצעה עם מתן מיפרעה להעברת הבעלות הרשמית.

כאן נתעוררה בעיה. לפי חוקי השלטון התורכי אין מעבירים נכסי דלא ניידי על שם נתין זר אלא אם כן הוא גר 25 שנה בארץ. הוצרכו איפוא לתמרן עקיפה של החוק. שניים מזקני העיר באו להעיד בפני המשפט שהם מכירים את האנשים הללו, החיים בארץ שנים רבות, כלומר: עברו את שנת ה־25. השופט נתן הוראה שהיהודים הנ"ל זכאים לבעלות על האדמה כחוק וכוותיקים בארץ. כל החלקה האמורה נרשמה בבעלותם של הרב יוסף כוג'הינוף (מהריך), ושל רבי שלמה מוסאיוף, יש להודות שמאמציו וטרדותיו של רבי יעקב מאיר הוכתרו בהצלחה כי הודות לו, למסירותו ויחסו הטוב לבני העדה הבוכרית זכו בני העדה, כמעט רובם, במגרשים ובבתים בעיר הקודש ירושלים.

טיפול בחלוקת המגרשים

עם תום רכישת האדמה בחרו רבי יוסף ורבי שלמה מוסא מתוך החברים ויתר נכבדי העדה עוד 5 חברים שהיוו ביחד ועד של השכונה שקראו לה בשם „רחובות". הרב יעקב מאיר הכין ספר יסוד של השכונה. מצאו אנשים בעלי ידע בחלוקת המגרשים, נקבעו רחובות מרווחים וגדולים (שונים בהרבה מרחובות העיר העתיקה). כן הוכנו פנקסי־חבר לכל רוכש ובהם נרשמו גודל החלקה, מספרה וסימני הזיהוי שלה. החלוקה נעשתה לאחר הפרשת שטח ציבורי להקדשות וכן שטח לבתי כנסת, למקוה טהרה ולבית המרחץ הכללי.

השטחים נמכרו במחיר 3 גרושים תורכיים כל פיק (אמה). המיגרשים חולקו לפי „נומר" (מספר) בשני סוגי גדלים: שני נומרים או ארבעה נומרים. כל מגרש של 2 (נומרים) שטחו 1400 פיק ומגרש של 4 (נומר) שטחו כפול, 2800 פיק. כל השטחים האמורים הם נטו, לאחר שהוקצו המקומות הציבוריים והרחובות המרובים. על פנקסי חבר חתמו רבי יוסף כיגהינוף ורבי שלמה מוסאיוף, שיש לזקוף

לזכותם את ענין הרכישה והתשלום בעד האדמה בעזרת חברי הועד, בתור הלוואה לוועד השכונה, כדי שאחינו בני העדה הבוכארית יזכו לעלות ארצה ולבנות את בתיהם על חורבות ירושלים.

שידוליו לעלייה המונית

במשך שנתיים־שלוש עסקו חברי הועד של השכונה, וביחוד הח׳ יוסף דוידוף בכתיבת מכתבים רבים אל חבריהם ומכריהם ואל אנשי מסחר רבים בעיירות בוכארה, סמרקנד, טאשכינט, קוקאנד, מרגילאן, אנדיזאן, שהריסווז וכטירצ׳י, ועוררו בהם את החשק לקום מיד ולעלות ארצה, הואיל ונרכשה חלקת אדמה בסביבה טובה ונהדרת, מקום קרוב לקבר הקדוש שמואל הנביא מצד אחד ומצד שני קברו של שמעון הצדיק, והפרנסה תהיה כאן בטוחה, הן בתוך השכונה והן מחוצה לה. אפשר לסחור בה, לפתוח חנויות מכולת ובתי־מלאכה לחייטות, מספרות, סנדלריות, נגריות, פחחות, אטליז וכו׳. המכתבים נכתבו בסגנון מסחרי כדי למשוך לבם של בני העדה לעלות. כמו כן הודיעו במכתביהם, שמי שאין ברצונו לעלות מיד יוכל לשלוח כספים לרכישת מגרשים ואת הבנייה אפשר לדחות לפרק זמן קצר.

המכתבים עוררו בכל הערים התלהבות גדולה מאוד. תיכף ומיד התארגנו קבוצות אנשים לעלייה לרגל (זייארת) ובאמתחתם סכומי כסף, כל אחד לפי יכולתו ואפשרויותיו, ועלו ארצה. עם בואם נרשמו כחברים בעלי זכויות לרכישת מיגרשים למגורים וחתמו על חוזים.

אלה אשר לא יכלו לעלות שלחו כספים על פי כתובת ועד השכונה וייפו את כוחו לרכוש עבורם מיגרש. היו גם אשר ביקשו לבנות עבורם כך וכך חדרים בתנאי שהבנין יעלה בגבולות הסכומים שנשלחו על ידם.

ראשוני הבונים היו הרב רבי יוסף כוג׳הינוף (מהריך) בתור יושב ראש הוועדה, ורבי שלמה מוסאיוף, מולא באיבאבא פינחסוף, רבי אברהם אשר (אשרוב), מר יוסף דוידוף.

בד בבד עם בניית בתי המגורים דאגה הוועדה להקמת בית כנסת גדול, מקווה טהרה ובית מרחץ. נבנה שוק באמצע השכונה וכל אחד בנה מספר חנויות בחזית הבית. למותר לציין כי לרגל תנועת הבנין היה פרוספריטי בשוק בעלי המקצוע בבנייה.

הבנינים הוקמו בסגנון הבנייה של יהדות בוכארה: קומה אחת, חלק עם מרתף, מאבני ירושלים, מסותתות היטב על ידי בעלי מלאכה מעולים (ערבים, כמובן).

בניינים לתפארת

בניני השכונה, חדרי המגורים הגדולים והמרווחים, האולמות, המרפסות הגדולות והרחובות הרחבים שינו בתכלית את פניה של ירושלים. בימי השבתות היתה כל אוכלוסית ירושלים באה לטייל ברחובותיה של השכונה. אנשי מקצוע שונים, ביניהם רופאים, העתיקו את מקומות מגוריהם ועברו לגור בשכונת הבוכארים מרוב יופיה ואוירה הצח.

רבי יוסף, עם כל טרחותיו לא זנח את לימודיו יחד עם חבריו, חכמי ירושלים, והמשיך ללמוד גמרא, דינים וקבלה.

כאשר נשלמה הבנייה עבר רבי יוסף לגור בביתו וכאן נולדו לו בנים בנוסף לבנו בן־ציון שיחיה, אשר נולד בעיר העתיקה בשנת 1892 ורבי דוד מיינה מאנדיז'אן, יראי שמים ואיש ישר, היה הסנדק.

ירידה לשם עלייה

לאחר 13 שנות שהותו בירושלים ולאחר ששלח את בנו הגדול לסמרקנד לעסוק במסחר ולאחר שהוציא לפועל את רכישת האדמה וחלוקתה וזכה לבנות ביתו בתוככי ירושלים, זכה וזיכה את הרבים בבניית חורבותיה של ירושלים, החליט הרב רבי יוסף כוג'הינוף (מהריך) לחזור לרוסיה, תחילה הוא ובן ציון בנו ולאחר זמן מה גם המשפחה. שתי מטרות היו לו בצעד זה: האחת — לארגן ולייסד תלמוד תורה, להכשרת מורים, חזנים, שוחטים ובעלי קריאה בתורה, והשניה — להכניס למסחר את בניו אשר נולדו בעיר הקודש, ולאחר מספר שנים ישוב ויעלה עם משפחתו לישיבת קבע לירושלים. היעד הפעם — סמרקנד.

ייסוד תלמוד תורה

בשנת 1900 הגיע הרב רבי יוסף לעיר סמרקנד עם בנו בן ציון והתגורר בביתו של מולא דוד חמאמי. תחילה אירגן קבוצת מבוגרים בני 30־32 שנה ולימד אותם לאחר תפילת מנחה ומעריב בביתו. התלמידים היו: מולא ידידיה אעלה, מולא אבא נאנק, מולא דוד יצחק אמינוף, מולא נפתלי, מולא יעקב קייקוף, מולא רפאל חכם, מולא ציון חאג'י אשרוב, מולא חיזקיה פתאח ועוד, כולם בעלי משפחה. מלבד הנזכרים לעיל היתה גם קבוצת צעירים שהיו לומדים ביום. בימי שבת ומועדים היו מתאספים כולם משעה 12 עד לאחר תפילת מנחה ומעריב. הלימודים היו בעיקר דינים וגמרא, כדי להקנות לתלמידים יידע וחכמה, וכל זאת לא על מנת לקבל פרס, אלא במטרה להרביץ תורה ברבים עד כמה שאפשר.

במשך הזמן משהתרבו התלמידים החליט רבי יוסף לפתוח בתי־ספר וקבע מתוך תלמידיו מורים בשכר. שלשת המורים היו: רבי יעקב קייקוף, מולא אבא נאנק ומולא חיזקיה פתאח. מולא ידידיה אעלה היה מלמד אחר הצהרים ולא היה מקבל שכר.

במרוצת הזמן ראה רבי יוסף, כי בני העשירים עוזבים את הלימודים ולא תהיה עתודה להכשרת המורים. אסף את נכבדי העדה וזקני העם, שטח והביא לפניהם את הבעיה, והגיש להם את התוכנית לייסוד תלמוד תורה מכספי ציבור, אף המציא תכנית למקורות כספיים לכיסוי ההוצאות וכן לתמיכה בבני עניים וביתומים, ללמדם חינם ולחנכם ואפילו בהגיע המועד לדאוג לנשואיהם על חשבון הציבור.

תוכניות פעולה

ראשית חכמה בחרו שבעה טובי העיר (כעין מועצה) והם: מולא דוד כלאנתרוף (נשיא העדה), מולא פנחס אברהמוף, סוחר ומכובד בעל שטח גדול של כרמים

ובעל יקב, מולא יהונתן מולאקנדוף, אחד הסוחרים במנופקטורה, מולא יעקב קלם כלאנתרוף, סוחר יבואן לטקסטיל, מולא שלמה צופיוף, סוחר ובעל בתי מלון, מולא משייח פוזיילוף, איש מסחר, בעל בתים רבים, איש מכובד, נכדו של מולא פוזייל המפורסם ובעל בתי חרושת לכותנה, ומולא חאג׳י ציון אשרוב, סוחר ואיש מכובד ומלומד.

לאור ההסברים המשכנעים של רבי יוסף בפורום של נבחרי העדה ונכבדיה, התייחסו כולם ברציגנות לבעיה הכרחית זו לדור הצעיר, ובפרט לבני העניים, שאין ידם משגת לקנות תורה ויידע.

מקורות כספיים

בספר הרישום (פרטיכל) של „תלמוד תורה״ נרשם 1. — בני העדה הבוכארית בעיר סמרקנד יסווגו לשלושה סוגים. סוג ראשון ישלם 100 רובל לשנה, סוג שני — 50 רובל לשנה, וסוג שלישי — 25 רובל לשנה. למטה מסכום של 25 רובל אין לסווג אלא לקבל תרומות לפי יכולתו של כל אחד ואחד.

2. — הואיל ועד כה היו המורים מלמדים את הילדים בחדרים שכורים בביתה של משפחת שאביק, ומשנתרבו הילדים לא הספיק המקום הנוכחי, הוחלט למצוא בית עם שטח בנייה לקראת העתיד. בעזרת עשירי העיר נרכש ביתו של מולא דוד יצחק באי כהקדש לצרכי העדה למטרה נעלה זו. העבירו את המורים ואת התלמידים לבית זה, וכשעלה מספר התלמידים מעל ל־40־50 הוגשה עזרה למורים מתוך אותם התלמידים אשר לימד אותם מולא יעקב קייקוף. אלה התחילו ללמד את התלמידים החדשים, בעיקר בני עניים ויתומים. בשכנות לבית המוזכר היה ביתו של דהבהכאר. המועצה קנתה את הבית ומשני הבתים בנו בית גדול, בעל שתי קומות. קומת קרקע נועדה לבניית בית חרושת מודרני לאפיית מצות ומחסנים, ובקומה מעליה בנו חדרים רבים לכיתות בית ספר. מולא יעקב קייקוף היה המלמד הראשי, המדריך והמפקח והיה מלמד ילדים מבוגרים, ותחת ידו עוזריו מבין תלמידיו ותלמידי רבי יוסף שהתבגרו והוכשרו במיוחד.

3. — בעיר סמרקנד היו קיימים שמונה עשר בתי כנסת, שהיו קוראים בהם בספר התורה אנשים מבוגרים בעזרת סומך. חלקם קראו לפי הטעמים כראוי, וחלקם מסתפקים בקריאה נכונה, ללא טעויות, ובהדגשת סוף פסוק וכמעט ללא טעמים. בעיר נמנגאן חי מולא שלום כתה, ששמו הלך לפניו כקורא מומחה לפי הטעמים בימי שבתות וחגים ובעל קול ערב מאוד. רבי יוסף הזמין אותו והציע לו משכורת שנתית של 600 רובל לשנה (בתקופה ההיא סכום נכבד מאוד), בתנאי שיכשיר במרוצת הזמן תלמידים ראויים בעלי קריאה בטעמים, קוראי מגילה בנעימה הבוכארית וחזנים.

תוך זמן קצר יצאו התלמידים לכל בתי הכנסת, מיועדים לקריאה בתורה, ונתקבלו בתוך העדה בהערצה רבה. כמו כן הוכשרו בעלי תפילה לימי חול, כי לשבתות ולמועדים היו מכבדים לעבור לפני התיבה אנשים מבוגרים, בעלי קול ערב ויראי־שמים.

מן התלמידים המבוגרים, שלמדו אצל רבי יוסף, הוכשרו במשך הזמן שוחטים (שו"ב). הרב רבי יוסף ז"ל התפלל בביתו והיה לו חדר מיוחד עם ארון קודש, ספרי תורה וספרי קודש רבים. התלמידים שגרו בקירבת מקום היו מגיעים לתפילת שחרית עם עלות השחר, וכן היו מתפללים מבוגרים רבים מהסביבה, ביחוד בשבתות.

נישואי יתומים

במשך הזמן גדלו והתבגרו התלמידים ואלה שהגיעו לגיל הנישואין (המדובר הוא בבני עניים או ביתומים), ואין ידם משגת לישא אשה ולהוציא הוצאות הכרוכות בכך, היתה המועצה מסדרת את הנישואין ומשלמת את ההוצאות מהקופה הציבורית, ולא זו בלבד אלא היו דואגים למשכנם ולמטלטלים ראשונים, וכך הלכו וגדלו התלמידים ואתם המורים, ועלתה קרן התורה, והאוכלוסיה, כקטנים כגדולים, דבקה נפשם בלימודים.

הכנסות נוספות

עם פיתוח עניני הסעד וריבוי ההוצאות דאג רבי יוסף למקורות־הכנסה אחרים כדי שלא ייעצרו גלגלי המכונה אשר הניע אותם במיטב כוחותיו ובמרצו הרב, כי לנגד עיניו לא עמד שום דבר אחר זולת שיגשוגה של התורה ושלום לומדיה ועסקניה.

כדאי לציין שבערים בוכארה וסמרקנד היו מכינים חיטה מובחרת למצות, מביאים אותה לטחנות ריחיים ומשגיחים עליה מפאת החמץ. כאן הכין רבי יוסף תכנית לשליחת משגיחים לשדות התבואה עד בשילת החיטה, והיה אוספה בעשרות טונות במחסני תלמוד תורה המיועדים לכך. בעיר סמרקנד היו 2 בתי חרושת של טחנות קמח, ואחד מהם חי בידידות עם צעירים בוכארים. הרב יוסף בא לידי הסכם עם בעל הטחנה שיקבל על עצמו לטחון את החיטה בתנאים מיוחדים ותחת השגחתם של רבנים מטעם העדה, אבל לפני טחינת החיטה של פסח עליו לטחון את החיטה של הטחנה לעיני המפקחים ולאחר מכן יטחן את החיטה של הקהילה.

נכצ"יבנסקי, בעל הטחנה, לא רק שהסכים לתנאים של הרב, אלא אמר שהואיל והענין הוא ציבורי, יקבל כל סכום ולא יעמוד על המקח.

מאות טונות של חיטה מובחרת היו טוחנים בטחנה, לא רק בשביל צרכיהם של יהודי סמרקנד אלא גם לערים טאשקינט, קוקאנד, פירגאנה וערים אחרות בהתאם להזמנתן, כי ידעו שהקמח הוא מן המובחר ונמצא תחת השגחת הרבנים בראשותו של רבי יוסף.

מחיר הקמח עבור חוץ לעיר היה כפול ממחיר הקרן ויתרת ההכנסות קודש לטובת התלמוד תורה.

ועוד הכנסות שלא מן המנין: בערים שמחוץ לסמרקנד היה ביקוש לשוחטים או למורים, והיו פונים לרבי יוסף שהיה קובע מבין תלמידיו לשליחות ומתנה אתם על עודף השכר. למשל: מולא רפאל תמר היה מקבל בעיר סמרקנד עבור עבודתו בשחיטה 500 רובל לשנה, הרב מעלה את שכרו ל־1.200 רובל בתנאי ש־400 רובל

מסכום זה יועבר לטובת תלמוד תורה, כלומר: הפרש של 300 רובל, בחינת „זה נהנה וזה לא חסר" (בבא קמא, כ', ב').

ועוד מקור אחד של הכנסה — ארבעת המינים שהיו מתקבלים עפ"י כתובתו של הרב ונמכרים לעשירים ואמידים. לא היה מחיר ללולב ולאתרוג אלא משאירים אותו לפי נדבות לבו של בעל המצווה, ומארבעת או חמשת הארגזים של 4 מינים היו נשארים סכומים ניכרים לטובת תלמוד תורה.

הערת הרב בפומבי

פעמים בשנה היה רבי יוסף מופיע בבית הכנסת הגדול. ביום השבת הגדול היו מכריזים על בואו, סוגרים את כל בתי הכנסת והולכים לבית הכנסת הגדול בשעות אחר הצהרים, היו מתכנסים עד חמשת אלפים איש וממלאים גם את הגגות. ורבי יוסף היה דורש דרשה קצרה ומבאר דינים של פסח. בפעם השניה היה מופיע בצאת חג הפסח לתפילת מנחה ומעריב, ולאחר התפילה מברך את הקהילה.

פעם, ביום השבת הגדול לפני הדרשה, העיר רבי יוסף על הכנסות תלמוד תורה ורמז שהובא לידיעתו כי מספר אנשים אינם ממלאים חובתם למוסד זה, ועמם נמנה גם כבוד הנשיא מולא דוד כלאנתרוף, אבל מיד הוסיף שבודאי היו אנשים שהיססו ביחס להגשמת התכניות להקמת מפעל התורה. הואיל והללו נוכחו לדעת, שהתכניות קרמו עור ובשר — בודאי ישנו את דעתם וירתמו לפעולה במלוא כוחם.

כאן קם המנוח מולא דוד כלאנתרוף ז"ל (הנשיא), ניגש לרבי יוסף כשדמעות זולגות מעיניו והודיע, כי מעכשיו הוא תורם ארבעה עשר אלף תנגה, לפי הגימטריה של שמו דוד, שיוצא 2100 רובל, ובנוסף על זה הוא תורם חצי משטח הגן שבבעלותו, הנמצא ממול בנין התלמוד תורה לרשות תלמוד תורה ולצרכיה. רבי יוסף עשה לו „מי שברך" ובירכו שיחיה ויאריך ימים ועל כסאו לא ישב זר.

פרט אחד יש להביא כאן: בירושלים למד רבי יוסף קבלה אצל חכם שאול דוייק, חכם עזרא רפול וחכם יום טוב.

הרב רבי יוסף כוג'הינוף היה עוסק במתן גיטין וחליצה ולשם כך היה לו מזכיר מיוחד לכתיבת הקלף ושמו חכם אשר, שהיה כותב גם מזוזות, אך לא ספרי תורה, כי לא היה איש אשר יכשיר את הקלף, או את הגווילים, לשם כתיבת ספרי תורה, אבל הגהת ספרי התורה בעיר והתקונים הדרושים היו נעשים על ידו.

רבי יוסף היה כאמור עסוק בלימודים ובהוראה, ובינתיים בניו מולא אברהם חיים ומולא בן ציון עסקו במסחר והיו בין הסוחרים הגדולים. למרות שרבי יוסף לא עסק במסחר היו בניו מתיעצים אתו בכל הקשור במסחר.

ויקם מלך חדש אשר לא ידע את יוסף

בסוף שנת 1917 פרצה המהפכה הבולשביקית, אשר בהתחלה לא היתה נוראה כל כך אבל מפי האנשים שחזרו מהבירה וממרכז רוסיה שמעו על מעשי הזוועה

והמאסרים, שחוללו אנשי השלטון בעזרת הגברדיה האדומה כלפי הסוחרים, העשירים, בעלי הבתים וכו'.

אט אט הגיעה היד הקשה גם לערי טורקיסטאן. כפתיחה נודע על מאסרו של ראש העיר. מפחד שיגיע תורם של אנשי שם, התחילו ראשי העדה המבוגרים, בעלי העבר העשיר, ואישי מסחר ידועים, לברוח מהעיר לכיוון בוכארה, שהיתה עדיין תחת שלטונו של האמיר. הדרך לבריחה היתה בדרכים בלתי ליגליות, שעוברות בהן שיירות (כארבאן).

נשארו צעירי העדה אשר לא היה באפשרותם להפר את פקודת השלטונות. בינתיים נעצרו כמה מצעירי העדה ובראשם אליהו (אילושה) יששכרוב, בתוך המבצר (קראפוסט) למספר ימים, ולאחר מכן שיחררו אותם, לאחר שחתמו על התחייבות לאסוף קונטריבוציה בסכום פנטסטי של 3 מיליון רובל, אשר לא ידעו איך ומהיכן ייגבה. אולם הצעירים באו בהצעה אל השלטונות: אנו נכין את הרשימה, אבל לגבותם אין באפשרותנו ועל השלטונות הדאגה לגבייה.

הוועדה ישבה והטילה סכומים הנראים בעיניה כמתקבלים על דעתה. אשר לרשימת הנעדרים הטילה סכומים גדולים, בידעה כי האנשים אינם למעשה, ועם זאת יוקל לאזן את המגבית, כי השלטונות לא יבואו בטענות אל הועדה במקרה שלא מצאו את האיש מתוך הרשימה, ובשלב זה יצאו בחסד עליון.

בשלב השני התחילו השלטונות להלאים כספים שהיו מופקדים בבנקים, וכן את הסחורות בחנויות, במחסנים, במחסני הערובה ובמחסנים שברכבת. לא היה איש שיעז להודיע כי הסחורה שייכת לו מתוך הפחד שחייו יהיו בסכנה.

בשלב השלישי ערכו חיפושים בבתים והוציאו כל מה שבא לידם: רהיטים, שטיחים, ומזון כמו סוכר ושמן שהיו בשקים, והשאירו לבני הבית כדי מחיה למשך שבועיים בערך.

המסחר מת, תפסו בניני מגורים פרטיים ומוסדות, החרימו כל רכב, עד ששרר תוהו ובוהו בכול.

אנדרלמוסיה זו שיבשה את תוכניותיו של רבי יוסף ואת מטרותיו לעתיד. כן נסגרה הדרך לארץ הקודש, בפני רבים שהתכוננו וחיכו לשעת הכושר לעלות. כל זה חלף עבר.

במרוצת הזמן התבסס השלטון, נהיה תקיף יותר, ושם עין על כל דבר, כקטן כגדול. ביחוד באה האכזבה כשנתבדו הבשורות שצבא הודי תחת פיקודו של גנראל אנגלי עומד להגיע בקרוב לאסיה, הואיל וכבר הם לא רחוקים, מספר שעות ברכבת (הם היו בעיר מרב — מירב). לאחר שהגיעו השמועות כי האנגלים עזבו וחזרו לפרס, שאבד כל שמץ של תקוה, התחילו שוב הבריחות לכיוון בוכארה, כל אחד עם מעט כספו שהציל, ומשם המשיכו דרכם לכיוון אפגאניסטאן, בדרך לאנגליה ולצרפת ולירושלים.

גם רבי יוסף לא ישב בחיבוק ידים. הוא שלח את בנו אברהם חיים בדרך בלתי לגאלית וכשעבר בשלום לגבול פרס שלח אחריו את בנו השני, בן ציון, שבעקבות אחיו הגיע בשלום לפרס.

ארגון עליה לארץ (בפעם השניה)

בשנת תרפ״ג (1922) אירגן רבי יוסף מספר ממכריו ומחסידיו וקרובי משפחתו את עלייתם ארצה, ארז חפציו ויצא לדרך ברכבת לכיוון באקו (באקו, טיפליס ובאטום עדיין היו רפובליקות בפני עצמן, והיה צורך בקבלת ויזות מעבר, כפי שעוברים לחוץ לארץ).

רבי יוסף לקח אתו את אשתו, את מרדכי בנו, אשתו וילדיו, ומשפחת בנו בן ציון, כן הצטרפו מולא ישעיה כימיאגרוף ומשפחתו, בנו יחיאל כימיאגר ומשפחתו, בנו אליהו כימיאגר ומשפחתו, בנו רפאל כימיגרוף ומשפחתו, בנו נתנאל כימיאגרוף, אליהו בורוכוף (חתנו של משיח בורוכוף) ועוד 4־5 משפחות, כל אלה מעיר סמרקנד.

במקביל יצאה קבוצה אחרת את העיר בוכארה ובראשה רבי משה ג״ה יצחקוף, אשתו ובניו ומשפחותיהם, רבי יוסף חיים שלומוף ומשפחתו ובנו, יבדל לחיים, הרב יחיאל שלומוף ועוד משפחות אחרות, בסה״כ 35 משפחות שהגיעו ברכבת עד העיר קרסנובודסקי (גבול הים הכספי).

מכאן קיבלו ויזת כניסה לעיר באקו, שבה פגשו עוד מספר רב של יהודי בוכארה כגון: רפאל פותילהוף, מגדולי ונכבדי העדה בעיר קוקאנד, האחים צופיוף ואחרים.

מעיר באקו קיבלו ויזה לעיר באטום ומכאן עלו על האניה שהפליגה ליפו. לאחר הסידורים הפורמליים הנדרשים והמקובלים בזמנים ההם עברה כל השיירה ירושלימה בשלום.

בהגיעו לירושלים ראה רבי יוסף, כי במשך הזמן של העדרותו מן הארץ עלו רבים מבני העדה ארצה, בנו בתים ויושבים בהם לבטח, ושמח מאוד. עם זאת אין להם כל תעסוקה, לא למבוגרים ולא לצעירים, פרט למספר זעום של אנשים העוסקים במסחר, או יחידים העוסקים במכולת ובקושי מתפרנסים, אך אין בהם עוסקים במסחר ראוי לשמו, לא בחקלאות, ולא במושב, כמו אחינו האשכנזים.

בשנת תרפ״ד, בחודש אדר א׳, הזמין רבי יוסף לביתו את ראשי העדה ונכבדיה ודיבר אתם על עתידה של העדה, צעירי העדה והנוער, וסיפר להם, כי לפי מיטב ידיעותיו ישנה אפשרות של רכישת אדמה חקלאית בחדרה ומחיר כל דונם לירה אחת. כצעד ראשון הציע לרכוש חמשת אלפים דונם למאה יחידות, להקמת מושב חקלאי ומשק מעורב, שיוכלו במשך הזמן להרחיבם ולהגדילם.

כל הנאספים ראו בעין יפה את ההצעה למאה יחידות. הסכום הנדרש נמצא באפשרותם ויש תקוה שהתעסוקה ממשקי עזר, ממטעים ועצי פרי עשויה לפרנס אותם ולהבטיח את עתידם של בני הנוער. הנאספים קבעו כי ביום הרביעי הבא תצא משלחת לבדוק את השטח וכן את הסביבה, טיב האדמה וגבולותיה ויחליטו במקום.

מיתת נשיקה

היה זה ביום כ׳ באדר א׳ שנת תרפ״ד. לאחר שהתפזרו האורחים, הרגיש עצמו רבי יוסף ברע וביקש לשתות כוס מיץ. בטרם הספיקו להגיש לו את המיץ, החזיר את נשמתו לבוראו. הוזעק רופא אשר קבע את מותו.

הרב רבי יוסף הכהן כוג׳הינוף (מהריך) ז״ל היה בן 75 במותו, כשעוד כוחו

במותניו, לא גס לחו ולא כהתה עינו. הלווייתו היתה גדולה ביותר. השתתפו בה הרבה רבנים וחכמי תורה. בין המספידים בלט ביותר הספדו של הרב רבי יעקב מאיר ז"ל, אשר אמר בין היתר „הרב רבי יוסף כוג'הינוף היה דמות מיוחדת, דמות של מנהיג רוחני, ששירת כל חייו את עמו ועדתו, והקים מוסדות תורה וחינוך. כל עבודתו היתה לשם שמים, איש חסד, צדיק, עניו וישר, וחבל על דאבדין ולא משתכחין ת.נ.צ.ב.ה."

הרב רבי יוסף ז"ל נטמן בהר הזיתים בירושלים. השאיר 3 בנים ו־3 בנות.

בנו בן ציון נ"י נולד בעיר העתיקה שבירושלים, וכיום הוא ממלא כמה תפקידים ציבוריים חשובים והוא מכובד בעדה בארץ, תפקידיו: יו"ר האגודה המרכזית של עולי בוכארה בתל־אביב, יו"ר של קופת גמילות חסד של עולי בוכארה, יו"ר של ועדת המגביות לנצרכי העדה הבוכארית בת"א, ובחלקם בירושלים.

החברים באגודות הנ"ל: חנניה אשרוב, דוד חיים פוזיילוב, נתנאל כימייאגוף, נתנאל שלומוף, רחמן פוזיילוף, נתן אילאיצ'י, אהרון מלקוף, מרדכי כוג'הינוף ועוד.

לזכר שמו של רבי יוסף ז"ל נבנה בית כנסת גדול בדרום ת"א, ההולם את כבוד המנוח, בית הכנסת נקרא ע"ש „מהריך" והוא נבנה לאחר מכירת מגרש, שתרם והקדיש למטרות קודש בירושלים בזמנו. הכסף הזה הושקע לאותה המטרה, ולהשלמתה תרמו מספר חברים להקמת בית הכנסת הנ"ל, ויבואו על הברכה.

הרב יעקב קייקוף זצוק"ל

הרב יעקב בן רבי שלום קייקוף זצוק"ל, רבה הראשי של העדה הבוכארית בארץ, נפטר אחר מחלה קצרה בתל־אביב ביום י"ז בשבט תשכ"ו (7.3.1966) והובא למנוחות בקרית שאול (ת"א) בי"ח בשבט תשכ"ו (8.3.1966).

הרב יעקב קייקוף ז"ל נולד בעיר סמרקנד להורים עמלים, שעסקו בצביעת חוטי כותנה. (מתי מספר נשארו בקרב יהודי בוכארה שהמשיכו במסורת אבותיהם להתפרנס מהמקצוע של דורות קדמונים של יהדות בוכארה, „צביעה"). כשגדל והגיע לגיל הבר מצוה, התחיל לעזור לאביו בצביעת חוטי כותנה. אולם לאחר שנים מספר פתחו לו חנות למכירת חוטי כותנה עם בני קרוב משפחתו (יאדגר סנג־דסת). לאחר גמר יום המסחר היה לומד עם עוד מספר אנשים בבית המדרש של הרב רבי יוסף כוג'היוף (מהרי"ך) ז"ל. הלימודים כללו הלכות, דינים, אורח חיים־שולחן ערוך, עין יעקב, משניות וגמרא.

הרב יעקב קייקוף הצטיין בלימודיו כמעיין המתגבר, כך היה קורא לו הרב מהרי"ך. בשנת 1910—1912, עם השלמת בניית בית „תלמוד־תורה", שניבנה בהשתדלותו ובפיקוחו של הרב מהרי"ך, נתבקש הרב יעקב קייקוף לעמוד בראש המלמדים בו, על 8 חדרי כיתותיו. הבנין הכיל גם אולם לבית הכנסת, חדרי שירות, דירת מגורים לשמשים, ובקומה שמתחתיו אולם גדול לאפיית מצות, על כל הציוד המודרני שהובא מאודיסה.

הרב יעקב קייקוף קיבל לידיו את ניהול „תלמוד תורה", עזב את המסחר והקדיש את כל זמנו ומרצו ללימודים, לתיכנון ולהדרכת המלמדים הצעירים. בנוסף לכל זה היה בעצמו מלמד כיתה של תלמידים מבוגרים.

המלמדים שהיו בהנהלתו: מולא שלים כתה, מולא אהרון יתאבוף, מו' נסים עאד ועוד. חניכי ה„תלמוד תורה", שיצאו מתחת הדרכתו של הרב קייקוף, כבשו את עבודות הקודש. לרשותם הבלעדית היתה הקריאה בספרי תורה בכל י"ח בתי הכנסת, בנעימה ובטעמים, ובדיוק נמרץ, כמו כן נמסרה לרשות התלמידים הללו הגהת ספרי התורה בכל יום שישי בשבוע, וכן קריאת המגילה בפורים בנעימה הבוכארית.

הרב קייקוף היה עומד פעמיים בשנה בראש המגבית למען יתומים ואלמנות, וקראו לו אבי־יתומים ודיין־אלמנות. בשנת 1924 לאחר שחלק מנכבדי העדה התחיל לנטוש את העיר סמרקנד עם פתיחת הדרך על־ידי „אינטוריסט", לא יכול המנוח לשבת בשקט ופעל בכל כוון למען הצטרפותו לעליה לארץ הקדושה.

חאג' ציון אשרוב, שהיה ממוקיריו וממעריציו של הרב קייקוף, נענה תכף לבקשתו והוציא עבורו ועבור בני משפחתו רשיון כניסה לארץ. במוסקבה נתקבל הרב קייקוף על ידי האי חגניה אשרוב שהכין לו את כל התעודות והויזות הדרושות וליווהו לדרכו עם בני משפחתו לארץ הקדושה. כשהגיע הרב קייקוף ארצה, נתקבל

בסבר פנים יפות על ידי בני העדה והתאכסן זמנית עם משפחתו בביתו של חאג'י ציון אשרוב בירושלים, בשכונת הבוכארים.

הרב קייקוף עבר לגור בפתח־תקוה ששם היה הריכוז הגדול של העדה הבוכארית ולאחר זמן מה השתקע בתל־אביב ונתמנה כרבה הראשי של העדה הבוכארית בארץ. היה חבר ברבנות הראשית ופעיל במועצה הדתית.

במשך כל זמן כהונתו הרביץ תורה ברבים. היתה לו ישיבה ולימודי ערב, קודם בבית הכנסת „היכל מנחם" בשכונת פלורנטין ולאחר מכן בבית הכנסת הגדול על שם „מהרי"ך" תל־אביב. הרב קייקוף היה עניו, נעים הליכות, איש תורה ועבודה, מדריך ומחנך, שמח בחלקו תמיד. לאחרונה נשבר רוחו במות בנו בכורו פנחס ז"ל, שהיה מראשוני הפועלים העבריים בפתח־תקוה, איש עמל, שנמנה עם חלוצי הפועלים שיצא להתישבות בספר, בגבולות של פתח־תקוה דאז „כפר־בהדרגה" עסק בעבודה ביום ובשמירה בלילות מפני ההתנפלויות הפראיות של הערבים.

בן שמונים וחמש היה הרב קייקוף בפטירתו, לא נס ליחו ולא כהתה עינו, זקוף קומה ומלא חיים ומרץ. נשארו בניו, יבדלו לחיים: רחמים, חנניה ובן ציון. בני העדה נדהמו בשמעם על פטירתו הפתאומית של הרב, ולוויתו היה אחת מהלוויות הגדולות ותאמה את גדולתו, אופיו ומעשיו הטובים והבלתי נשכחים. השאיר אחריו אשה, בנים, בנות, נינים ונכדים. יהיה זכרו ברוך לעד ונשמתו צרורה בצרור החיים אמן.

לדיוקנו של הרב רבי דוד בן מו' יצחק אמינוף ז"ל (מסמרקנד)

הרב רבי דוד נולד בעיר סמרקנד בשנת תרכ"ח להוריו מו' יצחק בן מולא יעקב שו"ב אמינוף ומרת אמו המרוחמת קלמק בת הרב אברהם עולמא אהרון זצוק"ל.

מצד האב היה המנוח נין למולא אמין זרד, אחד מגדולי העיר ונכבדי העדה, שהיה ממשתתפי העזרה שהגישו בני העדה לצבא הרוסי עם כיבוש סמרקנד. מצד האם הרי המנוח נינו של מולא עולמא זצוק"ל, אחד מעמודי התווך של עיר סמרקנד, כיהן כנשיא העדה וכן היה משמש כדיין בדיני ממונות וממונה מטעם השלטונות על ספרי האחוזה.

מולא דוד אמינוף ז"ל קיבל את חינוכו על פי המסורת בחדר והיה בין התלמידים המצטיינים. הוא הגדול באחיו: שלמה אמינוף ז"ל, בנימין אמינוף ז"ל, רחמים אמינוף, ייבדל לחיים ואברהם חיים. מולא דוד עזר לעסקי המסחר של אביו בהיותו עלם וחונן בחוש המסחר. עם זאת לא עזב את המסורת של הסבא הגדול ונמנה עם עסקני הציבור בהדרכת מורנו ורבינו מהרי"ך ז"ל רבי יוסף כוג'הינוף זצוק"ל.

כל מעשיו למען הצבור היו לשם שמים ושלא על מנת לקבל פרס. היה דרשן ובעל תפילה בעל קול ערב ורבים היו נוהרים לשמוע את תפילתו בימים הנוראים ובחגים.

תשוקתו היתה גדולה להגיע לארץ האבות. פעמיים השתדל ולא עלה בידו מסיבות שונות. בפעם השלישית בשנת תרצ"ג (1933) עת התפשטה השמועה, שחלק

מבני העדה העפילו ארצה עם מבריחי גבולות פרסיים, למרות גילו המבוגר והדרך הקשה והמסוכנת אמר „הבוטח בה' — חסד יסובבו". הוא, אשתו ע"ה בתיה (לבית אמין פוזילוף) ובניו בן־ציון ואבא־חי ובתו שרה, נטשו את עירם, את ביתם ואת מטלטליהם ויצאו בעזרת מורה דרך לכיוון משהד, פרס (איראן), ומפאת חוסר רשיונות־כניסה ארצה נאלצו להתמהמה עד קבלת הסרטיפיקט ועלו ארצה עם בני משפחתם.

בהיותו בירושלים ישב רבי דוד בין שורות ת"ח באוהל תורה וזכה לנהל עניני תרומות ומעשרות. בשם טוב ובשיבה טובה נתבקש לישיבה של מעלה אור ליום שישי כ"ד לחודש אלול (רחמים) בשנת ת"ש (27.9.1940) והובא למנוחות עולמים בהר הזיתים בירושלים.

יהיה זכרו ברוך לעד.

הרה"ג רבי חזקיה הכהן רבין ז"ל

רבה הראשי של העדה הבוכארית, דיין ומו"ץ, הגיע לגבולות פרס ומשם עלה ארצה עם משפחתו: בנו נשיא העדה רבי חיים ז"ל, המכונה „יצחק חיים דאמולא", אשר היה חותם חתימתו בראשי תיבות „ויחד יתרו", ונכדו של מולא פנחס הגדול שהיה נשיאה השני של העדה הבוכארית. הרב רבי חזקיה רבין נפטר בעיר הקודש בירושלים ונטמן בירושלים. השאיר אחריו שני בנים רבנים העוסקים בהוראה בירושלים.

משיח (מכסום) פוזיילוף ז״ל

מנהיג, עסקן ציבורי, ציוני, מנבחרי הבוכארים בעיר סמרקנד. משפחת פוזיילוף היא אחת מהמשפחות הגדולות ביותר בעיר סמרקנד, משפחה ברוכת ילדים וצאצאים רבים.

בנימין (מולא פוזייל) הוא סבא של משיח פוזיילוף, ולמולא פוזייל נולדו בבוכארה 4 בנים והם: ראובן, גולאם, מכסום ויוסף.

למכסום נולדו משתי נשותיו 8 בנים, והם: מאשתו הראשונה ג׳ורה באי חיים, אליהו, באבאי ומאשתו השנייה: משיח, ארי, יונה ואפרים ובת יחידה — יפה.

לראובן נולדו מאשתו הראשונה בן ושמו יעקב שלון ומאשתו השנייה יוחנן ויונתן ושלוש בנות.

לגולאם נולדו: משה, אהרון, אבא ושלמה. מולא גולאם בעצמו נרצח על ידי אספסוף מוסלמים עם כיבוש העיר ע״י הצבא הצארי כשרדפו אחריו המוסלמים ורצו שיתאסלם, וכאשר סירב וברח מפניהם, השיגוהו ורצחוהו נפש. במקום נפילתו הוקמה מצבת זכרון (יד גולאם) הקיימת עד היום הזה.

ליוסף נולדו שישה בנים והם: אברהם, רפאל, בנימין, ציון, משיח וזבולון. לאברהם פוזיילוף ז״ל בשותפות עם אחיו רפאל פוזיילוף ז״ל היו בית מסחר לטקסטיל, וכן בית חרושת לשמן וסבון כביסה ובתים רבים.

משיח פוזיילוף בן מכסום ואברהם פוסיילוף היו בני דודים כאמור, אבל היו בולטים בתוך העדה, בעלי קומה משכמם ומעלה, שניהם מוכשרים ומוצלחים בכל ענפי המסחר, עם קשרים רבים עם העדה המוסלמית והעדה האיראנית שבעיר סמרקנד וכן עם ראשי השלטון.

משיח פוזיילוף היה אחד מתוך שבעת טובי העיר ומנבחריה. לא היה ענין שהמנוח לא טיפל בו, מלבד עסקי מסחרו בטקסטיל עם שני בניו, אבא חייא ז״ל וכן דוד חיים, ייבדל לחיים, היו לו ששה בתי חרושת לכותנה.

קשריו עם השלטון (המושל) והגוברנטור היו הדוקים. השתתף בנשפים שלהם לפי הזמנתם, פעיל במגביות שאנשי השלטון היו עומדים בראשן ותורם ביד רחבה, נושא חן בעיני כל רואיו.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה עמד המצביא של צבאות הצאר ניקולאי לבקר בעיר סמרקנד לפני צאתו לחזית. שלוש העדות יצאו לתחנת הרכבת לקבלת הפנים: הרוסים, המוסלמים ומשלחת העדה שבראשה עמד המנוח משיח פוזייל. כל משלחת החזיקה מגש כסף ועליו לחם ומלח (כמקובל בקבלת פנים). הגנראל סמסונוב ניגש בראש וראשונה אל המשלחת הרוסית, שהיו מעורבים בה גם אנשי־צבא ולחץ ידיהם, בשנייה ניגש למשלחת המוסלמית וקיבל ברכתם, ולאחרונה ניגש למשלחת היהודית (כל חברי המשלחת היו לבושים בבגדי פאר לקראת המאורע) ובמקום לחיצת ידים

הרים קולו בזעם: „ידוע לי איך אתם יהודים מנצלים את המלחמה ועוסקים בספקולציה. החשבון אתכם ייעשה לאחר שובי מהחזית". המנוח משיח פוזיילוף ענה לו: „הוד מעלתך, הכול להפך".

לשמע המשפט הזה הסתובב הגנראל סמסונוב לצידו, הביט בזעם ולא ענה יותר דבר. היה ניכר מזעמו שאילו היתה לו אפשרות ולא לחץ עליו לוח הזמנים, היה עושה דבר אשר תוצאותיו מי ישורנו.

סופו של הגנראל סמסונוב, אשר יצא יחד עם מאה אלף חייליו לחזית הגרמנית, שניספה עם כל חייליו ולא נשאר ממנו זכר (כן יאבדו כל אויביך, ה').

חברי המשלחת העריכו את דברי תשובתו של ראש המשלחת כחריפים ומסוכנים בעת מלחמה וחששו שהגנראל יכול לעצור את המשלחת עד שובו מהחזית. אבל כזה היה אופיו של המנוח משיח פוזיילוף, לא חסך מלים מתי שנחוץ ולא נשא פני איש על עלבון יהודים.

בזמן מהפכת הבולשביקים היה מבוקש על ידי השלטונות כבעל רכוש וכסוחר והסתתר זמנית בעיר כטירצ'י ואחר מכן בבוכארה. לאחרונה חזר לעיר מולדתו והכין את עצמו ואת ידידיו ומכיריו לעלייה לארץ. בשנת 1924, באמצעות אינטוריסט קיבל דרכון, עזב את רוסיה והשתקע בירושלים. אחר מכן עבר לתל־אביב, חי חיי שלוה והתפרנס מהכנסת חלקת הפרדס שרכש עם עלייתו ארצה (בפתח תקוה). נפטר בשם טוב ובשיבה טובה בשנת תש"ח והשאיר אחריו שני בנים וחמש בנות, אשר כולם עלו ארצה והשתקעו בה עם ארבעת חתניו פרט לבתו ולחתנו שנשארו בברית המועצות.

חתניו הם: הרב מיכאל חי כובהיוף נ"י חזן ודרשן, יהודה ארי (גולאם) חבר אגד, שלמה צ'קצ'קוב עסקן צבורי, ויעקב פינחסי עובד לשכת המס ועסקן צבורי.

המנוח רפאל פוזיילוף, למרות גילו המבוגר, הכיר נתיבי דרכים והיה לעזר לחבריו ולבני משפחתו, עמד בראש הקבוצות הבלתי לגליות שחצו גבולות והיו עוברים לערי בוכארה. כל זה היה לפי עוז רוחו, שלא התירא מן הליסטים בדרכים ומוביל את הקבוצות בדרך המובטחת ביותר. הוא עלה עם בניו ומשפחותיהם ארצה, השתתף בבנין הארץ וזכה לבניית בית הכנסת על שמו בתל־אביב. היה אחד מגבורי ישראל והשאיר אחריו בנים ובנות: מרדכי ז"ל ואלה שייבדלו לחיים אבא, מולא רחצן ויצחק.

חבל על דאבדין ולא משתכחין — ת.נ.צ.ב.ה.

תזונה — הלבשה — הנעלה

הרכב הבשר לקהילה היהודית היה 80% בשר כבש ו־20% בשר בקר. היו קצבים ואטליזים יהודים, כ־8 חנויות במספר, ללא כל מקרר חשמלי או ארון קרח, מפני שכל הבשר היה מגיע לחנויות בשעות הבוקר ונמכר כמעט עד שעות הצהריים. הבשר הנותר לאחר מכן נמכר לגויים במחיר זול, כי למחרת היום לא נמכר הבשר ליהודים, שהשתמשו לאכילה בבשר טרי בלבד.

היהודים אכלו בשר פעמיים ביום ובכל מיני צורות וגם בשר עופות. דגים אכלו רק בערב שבת וביום השבת. הדגים היו דגי ים ונהרות שהיו מביאים אותם טריים. דגים חיים היו מגיעים בכמות קטנה מאוד ומחירם היה יקר יחסית. בדרך כלל מחיר הדגים היה שווה למחיר הבשר.

המוסלמים אשר היו ספקי הבשר היו מביאים לבית המטבחיים את הבהמות, את הצאן והבקר חיים, והשוחטים היהודיים שוחטים אותם כדת וכדין. ואלו אשר השוחטים מצאום כשרים, מיד היו מטביעים עליהם חותמת „כשר" בכמה מקומות של גוף הבהמה הבולטים לעין, והיו מקבלים אותם הקצבים היהודיים, ואלה אשר הוכרז עליהם כטרף, מרחיקים אותם לשטח אחר ונמכר למוסלמים. ההבדל בין מחיר הבשר הכשר לבין הבשר הטרף היה כ־30% אחווים.

בין השמנים השתמשו בראש וראשונה בשומן של כבש. היו כבשים גזעיים מקומיים, שהשומן שלהם היה שוקל 15 עד 20 קילוגרם לכל כבש. היו גם שמנים אחרים כגון: שמן שומשומין או שמן דגן אחר, שהיו קוראים לו „זהגיר" וכן שמן כותנה. כל השמנים הנ"ל היו מיוצרים באופן פרימיטיבי על ידי ג'וואז, כמו כן לא היו מזוקקים כימית, בשמנים הנ"ל היו משתמשים בטיגון דגים במשפחות מעוטי יכולת.

משקאות: בעונת הבציר היו היהודים קונים ענבים, דורכים אותם ועושים מהם יין ויי"ש. לכל משפחה היו כלים, כדים גדולים מחרס, מצופה מבפנים קראמיקה. בית קיבולו של כל אחד מהם היה 150־200 ליטר בערך, והיין היה נשמר היטב בכלי זה וזמן ממושך. אין לך משפחה שלא עמדו בביתה 2־3 כדים כאלה, הואיל והיהודים השתמשו הרבה ביינות לא רק בימי חול, שבתות ובחגים, אלא גם בטקסי ברית, בר מצוה וחתונות ובמאורעות חשובים אחרים. לאחר כיבוש הרוסים אפשר היה להשיג יינות משובחים מהיקב, אך היהודים היו נזהרים מאוד מלהשתמש ביינות הללו כיין נסך. וודקה ומשקאות חריפים אחרים היה ניתן להשיג במחיר זול מאוד, כי המוסלמים לא שתו יין ושיכר.

לאחר הכיבוש נפתחו על ידי הרוסים 2־3 יקבים. גם היהודים פתחו יקב עם יינות מפורסמים. את היינות היו מייצאים בעיקר לצרפת.

היקב ניבנה על ידי מולא אמין כאבולי אברהמוף ז"ל ולאחר זמן מה עבר

לבעלותם של האחים אברהמוף שבראשם עמד פינחס (באבאג'אן) אברהמוף, חתנו של מולא אמין כאבולי ז"ל, וכן נפתח יקב ליינות על ידי תאני ידידיה איליאסוף ז"ל.

מוצרי חלב: לא היה נוהג של מכירת מוצרי חלב בשווקים, אלא כל משפחה דאגה לתצרוכתה, לעשות בביתה גבינה, יוגורט וגם חמאה ולבן בצורה פרימיטיבית, אבל בטוב טעם ובלי כל תערובת.

הלבשה: בתי חרושת להלבשה או לקונפקציה לא היו קיימים, פרט לחנויות אשר בשווקים. בשביל המוסלמים היו חנויות מיוחדות שהיו מכינים חולצות ותחתונים סטנדרטיים. תפירתם נעשתה ביד על ידי נשים מוסלמיות במחיר זול מאוד, והיהודים עשו זאת בביתם לפי הצורך ולפי המידה הדרושה לכל אחד בנפרד.

המוסלמים היו משתמשים בבדים מחוטי כותנה מקומיים שהיו טווים בעצמם ובאריגת יד. האריגים היו שונים בצבעם, מותאמים לכל מיצרך ומיצרך, קייציים וחורפיים. למעילים החורפיים היו מוסיפים צמר גפן וביטנה. בעונת החורף הקר היו לובשים אדרת שער מעור כבש, ככפריים כעירוניים כאחד, ולראשם מצנפת. היהודים היו חובשים כובעים מפרוות קראקול.

הנעלה: כל הנעלים היו מיוצרות מעור בעיבוד מקומי וביד. 8% מהאוכלוסיה היו נועלים נעלים הנקראות כאבש ומחסי. בקיץ היו נועלים את הנעל כאבש על רגל יחיפה, בלי מחסי ובלי גרב. לאחר כיבוש הרוסים הגיעו ערדליים כתחליף לנעל בעונת החורף וכן נעליים אירופיות.

טבק: היו מגדלים טבק ומשתמשים בו בצורות שונות. היו כלים שקראו להם קלים ופעולתם דומה לפעולת הנרגילה של הערבים, אבל הגוף לא היה מזכוכית אלא מצמח וצורתו כעין קשוא, שהיו מגדלים במיוחד, ומרוקנים את תוכו ומייבשים, עושים בו 2 חורים מקבילים למעלה, מכניסים קנה־סוף לחור האחד כדי לנשוף באמצעותו את הטבק, ובראש הגוף בתוך כלי חרס מונחים על טבק ועליהם חתיכות גחלי אש. את הגוף ממלאים מים, שמחליפים אותם כל כמה זמן. גם בשווקים היו אנשים מיוחדים מסתובבים עם קלים ביד והיו מגישים אותו לכל דורש תמורת תשלום קטן, והיו שלא שילמו לגמרי, וזה הוא הנוהל המקובל.

כל האמור לעיל בעניין קלים נוגע למוסלמים בלבד.

קלים: ראה בתמונה של צבי חפץ ז"ל.

סוג אחר של העישון הוא קצת מסובך, אבל עממי יותר, דהיינו: לוקחים עלי טבק בעודם ירוקים ומייבשים אותם בצל כדי לשמור על צבעם הירוק. לאחר הייבוש טוחנים אותם במכתש ומעבירים דרך נפה, כך שהטבק נהפך לאבק דק וירוק. לאבקה זו מוסיפים כ־10 אחוזים סיד חי בצורת אבקה, ולתערובת זו מוסיפים כ־15 אחוזים אפר של קליפת עץ צפצפה (ערער), וכשהכל מוכן מוסיפים כ־5 אחוזים שומן כבש בצורת נוזל, ומערבבים את הכל היטב היטב וקוראים לזה „נאס". כל אחד המעשן נאס יש לו כלי מיוחד גם מצומח כעין קישוא קטן מיובש ומרוקן, תוכו מצוחצח כעין פוליטורה מבחוץ, הקיצור — כעין צלוחית קטנה, שהנאס נישאר בפנים הכלי היפה ולא מתייבש ולא מאבד את שמנו.

את הנאס שמים מתחת ללשון ומרגישים חריפותו. מי שלא רגיל לזה נתקף

סחרחורת ובחילה, במשך 5 דקות או יותר לא בולעים רוק, אלא הרוק מתאסף ומחזיקים אותו עד תום. יש היכולים לדבר כרגיל בזמן שמחזיקים את הנאס בפיהם ויש הנמנעים מלדבר מחשש שטיפות הנאס יעופו כלפי פני האיש השומע. לאחר 5 או 10 דקות יורקים את הכל וזה כל הסיפוק.

נביא כאן סיפור אחר שהיה אודות הנאס בתור קוריוז.

סטודנט אחד מבני ישמעאל מעיר בוכארא שהזדמן לו לנסוע למטרת לימודים למוסקבה בירת ברית המועצות ושם נתקבל לאוניברסיטה בפקולטה למשפטים. מובן, שהלימודים עם הפנימיה וכל ההוצאות הכרוכות בהם היו על חשבון שלטונות בוכארה. במשך זמן לימודיו הכיר הסטודנט סטודנטית שלמדה באותה פקולטה. עם סיום הלימודים הוכתר כמשפטן. לפני שיבתו למולדתו, לבוכארה, הציע הסטודנט לידידתו הצעת נישואין. הזמינו הורי הצעירה את המשפטן אל דירתם לשם היכרות, לסעודת ערב עם כמה מידידיהם וממכריהם, כדרך המקובלת במשפחות רוסיות. כשכל האורחים היו מסובין לשולחן הערוך, קם החתן, נכנס לחדר השינה ושכב במיטה, עברו 10-15 דקות והחתן המיועד לא הגיע. התחילה הצעירה לחפשו ומצאה אותו שוכב. „מה קרה לך ?" — שאלה אותו. „כאב נורא בשיניים" — ענה לה. „אולי לקרוא רופא שיניים ?" שאלה. „לא" — ענה האורח — „זה לא יעזור לי". „האם כבר הרגשת כאב שיניים ?" — שאלה הצעירה — „ומה היית עושה שייפסק הכאב ?" ענה הצעיר : „יש לי אבקה מיוחדת ששמים אותה על השן ותוך דקות ספורות מסתלק הכאב". „האם יש רצפט שנוכל להשיג את האבקה בבית המרקחת הקרוב ?". „לא" — אמר הצעיר — „רצפט אין לי, אבל יש לי בתוך המזוודה שלי בפנימיה של האוניברסיטה".

קפצה הכלה מרוב שמחה והבטיחה לו חגיגית שהיא תיסע במונית ותוך דקות ספורות תביא את האבקה. עם זאת הודיעה למסובים על המקרה וביקשה סליחתם לכמה דקות, ונסעה במהירות והביאה את אבקת הפלא. לקח החתן את האבקה ושם מתחת ללשונו וכעבור כמה דקות חדלו השיניים לכאוב. לאמיתו של דבר זה היה „נאס" בכבודו ובעצמו, אלא מפאת ריחו החריף הוסתר מפניה סוד הנאס. לאחר ההתחונה נסעו לבוכארה. הוא כבר יכול לשים את הנאס כאוות נפשו היות שבת זוגו כבר יודעת שזוהי תרופת פלא, ואם כי ריח חריף נדף ממנה, השלימה, העיקר שהיא עוזרת לכאב שיניים. כשהגיע הזוג לבוכארה הזמינו להם פאייטון (דיליז'אנס) להסיעם מכאגאן לבוכארה העיר. העגלון היה מוסלמי ותושב מקומי, והחזיק את הנאס מתחת ללשונו וכשהוא ירק את הנאס ארצה, הבחינה האשה שהעגלון עשה זאת באותה צורה שעושה בעלה בזמן שתוקף אותו כאב שיניים. פנתה לבעלה ואמרה : „האם השגחת שהעגלון ירק אבקה כשלך ?". „נראה שתקף אותו כאב שיניים", אמר הבעל. כשהגיעו לעיר בוכארה גופא הצטרכו ללכת כמה מאות מטרים כדי להגיע אל מחוז חפצם, והנה על כל צעד ושעל היא רואה אנשים יורקים אבקה ירוקה. — „מה קרה לאנשים האלה פה ?" — שאלה האשה בתמיהה. „כאן שותים מים מהבריכות והשיניים אצל כולם מקולקלות מהמים" — הסביר לה בעלה. כשהגיעו לדירתם באו הרבה חברים לבקרם ובינתיים הוציא אחד מכיסו את הכלי ושם נאס בפיו. כאן קפצה האשה ושאלה אותו לפשר הדבר. הסביר לה את ענין הנאס המשמש תחליף לסיגריות (פפירוס) הרוסיות, שמחירן 20 קופיקות הקופסה ואילו עישון הנאס עולה 2 קופיקות בלבד. „אם כן הדבר — אמרה האשה לבעלה, אינני מתנגדת שתמשיך לעשן את הנאס במקום הסיגריות (פפירוס) היקרות".

פולקלור

אירוסין, חופה וקידושין

בדרך כלל לא היו מועדונים ואולמות שבהם היתה אפשרות פגישה לנערים ולנערות. אחוז קטן מאוד של נערות ידעו קרוא וכתוב עד לכיבוש הרוסים. לאחר הכיבוש ביקרו בנות בבי"ס. פגישות בין הנערים ובין הנערות לא היו קיימות, אלא רק מבני המשפחה שהכירו זה את זו או שההורים משני הצדדים היו מבכרים בעוד מועד לתת דעתם על כך שבבוא המועד יצא החיתון לפועל.

היו גם מקרים רבים שבן־משפחה בעודו רך ולעתים בהיותו בעריסתו, מוצאים לו בת זוג מתוך משפחה אחרת. היו מקיימים שיחה כששתי המשפחות מקבלות את ההצעה שבאה מצד אבי הבן או מצד אבי הבת, והזוג הזה נקראים „גראבה בכש" כלומר תנאי ערש וכשיגדלו בן הזוג ובת הזוג הם יובאו לחופה. מבחינה פסיכולוגית היו שומרים על התנאי, אבל כל צד יכול לחזור בו לאחר חרטה. אם לא בדרך זו, הרי על ידי שידוכין. תמיד מצד אבי הבן הולך השדכן למשפחת הבת ומשבח את החתן המיועד, את הוריו, את עסקיהם (כמובן לאחר שהורי החתן המיועד היו מחליטים על כך מראש, או שמכירים את הבת שפגשו אותה מספר פעמים).

היו מקרים שהשדכן לא מצליח לשכנע את אבי הבת, או מפני שקדמו לו עוד שדכנים אחרים וניתנה להם הבטחת אבי הבת, או בגלל שההורים אינם מוכנים מסיבת גילה הרך של בתם, כי בזמנים ההם מדובר על גיל 14־15 לבנות וגיל 16־18 לבן, או מסיבות אחרות כל שהן יכול אבי הבת לדחות את הצעת השדכן, אז השדכן הולך לכתובת אחרת שמוסרים לו מצד ההורים של החתן המיועד.

נתקבלו התנאים והשדכן הצליח לגמור את העיסקה, אז מתכוננים שני הצדדים לאירוסין. וכך התנהל נוהל האירוסין: אבי החתן שולח לבית הורי הכלה ליום שנקבע תאריך האירוסין את הדברים הבאים: 1. מגש אחד מלא חומוץ קלוי בערך 10 ק"ג; 2. מגש אחד מלא צימוקים ירוקים, מין מובחר בערך 10 ק"ג; 3. שני ראשי סוכר בערך 20 ק"ג; 4. מגש אחד סוכריות בערך 5־6 ק"ג ועוד 2־3 מגשים דברים מתוקים שהכינו אותם בבית, סה"כ 7 מגשים.

את המגשים הללו נושאים בני נוער על ראשם ויוצאים מבית הורי החתן לכיוון בית הורי הכלה, ולפניהם 2 גברים (או 2 נשים) מתופפים כל הדרך.

בראש השיירה צועד החתן לפעמים בצניף של אריג מחוטי זהב ומעיל משי מהודר, מצידו האחד אבי החתן ומצידו השני אחד מנכבדי העדה. אחרי נושאי המגשים נילווים הרבה צעירים וצעירות תלמידי בית ספר והשיירה כולה מתהלכת ברחובות עד הגיעם לבית הכלה.

בבית הכלה מוזמנים קרובי המשפחה משני הצדדים, מכרים, שכנים, חברים ועוד. אחד מנכבדי העדה מברך את החתן, את הכלה (הכלה אינה יוצאת בפני הציבור)

ומתחיל בחלוקת השי לקהל שהתאסף. פותח את כל המגשים, שם בתוך הצלחת שמקבל צורה של תערובת, וכמה אנשים מגישים את הצלחות המלאות לקהל המסובין. כל אחד שקיבל את מלוא הצלחת מריק תוכנה לתוך מטפחתו ומחזיר את הצלחת הריקה. טקס אירוסין זה נמשך חצי שעה עד שעה והציבור יודע על המאורע.

כשהטקס יותר גדול, עשיר, יותר מגוון ויותר ממושך יהיו בין המגשים שהזכרנו לעיל עוד 4 מגשים נוספים והם: 1. זוג נעליים לכלה, בד משי לחליפה, זוג עגילים לכלה. 2. מגש אורז. 3. מגש בשר כ־10 ק״ג. 4. מגש תרנגולים, כ־10 במספר. הורי הכלה מארחים את הורי החתן בנשף הנמשך 5־6 שעות בביתם ומזמינים לכבודם 30־40 אורחים אחרים, מזמינים זמרים ומכינים אוכל: דגים מטוגנים, תרנגולות מבושלות, חצי תרנגולת ל־2, עם חתיכת בשר ועם סג׳ק ותפוחי אדמה מבושלים. בינתיים אוכלים ושותים והנשים רוקדות בלווית התופים, כולן מקושטות תכשיטים ומלובשות הדר. בשעות מאוחרות של הלילה מגישים פלאב, אבל למשפחת המחותנים מביאים אווז שלם, או תרנגול הודו שלם, והם חותכים אותם, מחלקים או לא נוגעים בהם כלל, והזמרים שרים. מתוך שמחה וצהלה נפרדים, אבל החתן כפי המקובל ילון בבית הכלה, עם חברו ואחד מבני המשפחה.

כאשר קובעים תאריך החופה, למשל תוך 3 חודשים או 6 חודשים, יהיה על הורי הכלה להזמין את החתן כל ערב שבת ויום שבת לסעודה. החתן נענה להזמנה ומביא אתו מה שלבו חפץ, ובלי מתנה לא באים. בליל שבת הוא לן בבית הכלה. אל החתן מתלווה אחותו היושבת בחדר הכלה עם חברותיה, כי כלה אינה יושבת בחדר שכולם מסובין אלא בנפרד. כל מה שמגישים לחתן הוא מעביר חצי מנה לכלתו, והכלה מושיטה את ידה ומקבלת. אין החתן משוחח עם כלתו כשהיא יושבת בחדר שלה, אם כי חדרה סמוך ליד החתן, וזאת מסיבת נימוסין ולהגדיל חן הכלה בעיני החתן, וסברה אחרת אומרת כי עד החופה לא משאירין את החתן עם הכלה בלי איש, או אשה, מהמשפחה שיהיו נוכחים.

החתן צריך להחזיק את עצמו בענווה, לא לדבר, רק לענות כשישאלו אותו, ולא יתחיל לאכול מצלחת אחת עם אבי הכלה, אלא אם יבקשו אותו, וכל פעם שיפסיק לאכול יבקשו אותו לאכול, ולא ירבה לשתות הרבה משקאות מטעמי נימוס. אבי החתן ישיר שירי שבת והחתן מתבקש להשתתף. כל זה, כמובן, עד החופה. לאחר החופה נקרא החתן כבן למשפחת הכלה והכלה נקראת כבת למשפחת החתן, והקשרים הולכים ומתחזקים והביקורים תדירים.

נישואי קטינים

לא כמו חוקי הארץ היו החוקים בארצות אסיה וערי האיסלאם, מנהגיה אף חרגו קצת מדיני ההלכה. למשל: כאן בארץ הנערה לא נישאת עד שתגיע לגיל 17 והנער לגיל 18, וגם מבחינת עתידם ובריאותם של הזוג הצעיר לא ייתכן להעמיס עליהם את עול המשפחה עם כל הכרוך בכך.

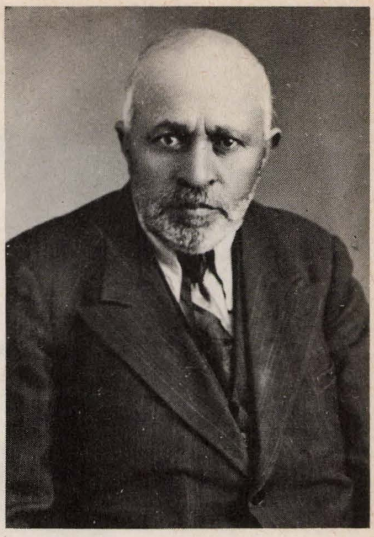
אביא כאן בקצרה מקרה אם כי איננו יוצא מן הכלל. הוא קרה לפני 72 שנה, כלומר בשנת 1896, אצל שני אחים שותפים בעסקי מסחר הקשורים עם בתי מסחר

לטקסטיל במוסקבה. שניהם היו מעשירי הדור, יהודים מנכבדי העדה הבוכארית. לאח הבכור היה בן יחיד ולא היו לו בנות. לאח הצעיר היו 3 בנות ובנים לא היו לו. ובכן עלה בדעת שני האחים להיות מחותנים ביניהם כלומר הבן של האח הבכור ישא לו לאשה את בת דודו וכך הוא יקרא בן לשני האחים וגם חתן של הדוד וגם מבחינת היורש הם יהיו בטוחים כי העושר והרכוש יישאר לאחר 120 שנה בתוך המשפחה ולא מחוצה לה. הנערה היתה בגיל 8 והבחור — לאחר בר מצוה. ביום בהיר אחד נאספו כל בני המשפחה, קרובים ואחדים מהמכרים הסוחרים היהודיים וערכו משתה האירוסין. נפוצה השמועה בתוך המחנה, וגם בין חברותיה של הנערה, וכתוצאה מכך היו מתלוצצות וקוראות לה: „הנה בעלך בא — הנה בעלך יצא". בעיניהן היה זה דבר מוזר, כי היה מקובל גיל 14־15 לנערה וגיל 16 לבחור. מקרה זה היה נראה בעיני הנערות, שכנות ביתה, כדבר מוזר והיה מעורר צחוק (אם כי המדובר היה רק בהתקשרות ולא בנישואין ממש). כתוצאה מהתנהגותן של החברות חדלה הנערה לצאת משער ביתה שהיתה מתביישת, ולא ידעה הנערה מה צפוי לה מכל ההצגה הזאת. אט אט התחילה הנערה להראות סימני עצבנות והדאגה בבית לקראת עתידה העסיקה את המשפחה. אבי הנערה היה מבלה את רוב חודשי השנה במוסקבה לרגל עסקי מסחרו. כידוע בתקופה ההיא לא היו רכבות הקושרות את אסיה עם מוסקבה ורק מתי מעט ובעלי יכולת יכלו להרשות לעצמם לנסוע למוסקבה באמצעות עגלות רתומות לסוסים והמסע נמשך כשלושה חודשים. הפעם החליט האב לקחת את הבת (המאורשת) אתו למוסקבה לפחות לתקופה של שנה, או שנה וחצי, כדי לפייסה שתסיח דעתה מן הדאגות שעברו עליה וגם להרחיקה לזמן מה מחברותיה. תקופת היותה של הנערה במוסקבה היתה שנת הכתרתו של הצאר ניקולאי השני, ובאותו פרק זמן היו במוסקבה כשני מנינים יהודים בוכארים ושליטי הסדר והז׳נדרמריה המוסקבאיים היקצו שטח מסויים ליהודים הבוכארים לאפשר להם לחזות במסעם של הצאר ניקולאי השני והמלכה על מרכבם הממלכתי. היהודים הבוכארים היו לבושים בתלבושת הלאומית, גלימות משי וכובעי פרווה קראקול שעשו רושם בעיני הקהל הרב שהתאסף ליד הקרמלין. אבי הנערה הרים את בתו על כתפיו ואיפשר לה לחזות במחזה.

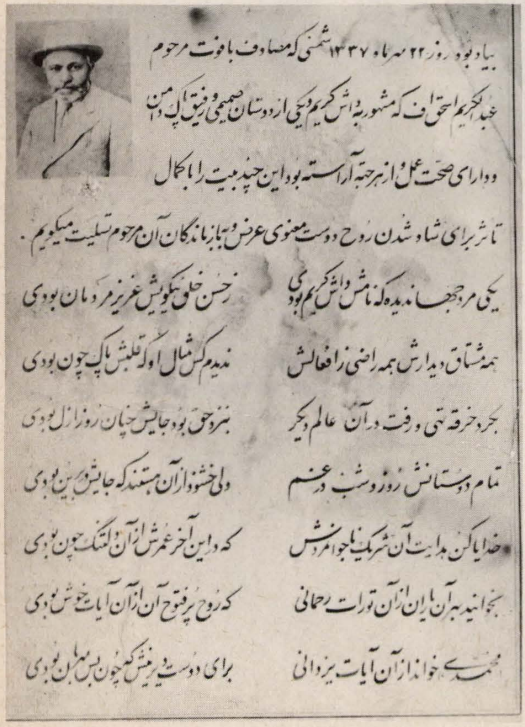
לאחר שנה וחצי, כשחזרו האב והבת ממסעם הביתה, השתנה המצב של הנערה לטובה ומצב רוחה היה לגמרי שונה ממה שהיה לפני צאתה. כשהגיעה הנערה לגיל 13 התקיימה החופה כדין וכדת. בגיל 14 שנה פחות חודש ילדה האשה הצעירה בן לבעלה והשמחה בשני בתי האב הגיעה לשיאה. האשה ילדה עוד בנים ובנות. המשפחה בנתה לה בית נאה וריהטה את הבית בריהוט הכי מודרני. חי הזוג חיי עושר ואושר. כל זה נמשך עד בוא הבולשביקים. השלטון החדש הריק את הבית מן הרהיטים והשטיחים היקרים, ולבסוף, בשנת 1930, הגלו את הבעל לסיביר. האשה יצאה עם בנה הבכור ובנה הצעיר והגיעה ארצה אל בית אביה בשכונת הבוכארים. מאוחר יותר הגיעו ארצה בנה הרווק ובתה הנשואה עם בעלה ומשפחתה בדרך ההעפלה. הבן הבכור שנשא אשה והוליד 5 ילדים בנות ובנים במשך הזמן הזה נפגע ומת מפגז הירדנים בעת ההפגזה על ירושלים משכונת שייך ג׳ארח ואבו טור,

הרב יעקב קיוקוף זצוק"ל
רבה הראשי לשעבר של העדה הבוכארית בארץ

רחמים יצחקוב (עבדול קרים)
ראש הקהילה של היהודים
האנוסים ב„משהד"

بیاد بود روز ۲۲ مهر ماه ۱۳۳۷ شمسی که مصادف با فوت مرحوم
عبدالکریم اسحق اف که مشهور به داش کریم و یکی از دوستان صمیمی و رفیق پاک دامن
و دارای صحت عمل و از هر جهه آراسته بود این چند بیت را با کمال
تاثر برای شاد شدن روح دوست معنوی عرض و بازماندگان آن مرحوم تسلیت میگویم .

یکی مرد جهاندیده که نامش داش کریم بودی — ز حسن خلق همگویش عزیز مردمان بودی
همه مشتاق دیدارش همه راضی ز افعالش — ندیدم کس مثال او که قلبش پاک چون بودی
چو در خرقه تهی و فقر و در آن عالم دیگر — ببزم حق بود جایش چنان روز ازل بودی
تمام دوستانش روز و شب در غم ولی خشنود از آن هستند که جایش بین بودی
خدایا کن هدایت آن شریک ناجوانمردش — که در این آخر غمش از آن دلتنگ چون بودی
بخوانید بر آن یاران از آن آیات رحمانی — که روح پر فتوح آن از آن آیات خوش بودی
محمد خواند از آن آیات یزدانی — برای دوستی که چون پس مهربان بودی

כתב קינה ותנחומים
בחרוזים על פטירתו
של עבדול קרים וצ"ל
שנפטר בשנת 1957

הי״ד, והאשה בעצמה נפטרה בגיל 79, מספר שנים לאחר פטירת בעלה והשאירה את בנה הצעיר הנשוי עם משפחתו וכן את בתה הנשואה בעלה ומשפחתה, שתיבדל לחיים.

חופה ונישואין

לאחר שנקבע התאריך לעריכת החופה בין הורי הכלה והורי החתן (אין הכלה והחתן מתערבים בענין) מתחילה עבודת ההכנה בבית הכלה. דבר ראשון מזמינים את הנשים (מנשי המוסלמים) בעלי מקצוע להכין צמר גפן לשמיכות ומזרונים. הנשים הללו היו עוברות כל אחת עם 2 מקלות מענף עץ דובדבנים, בהן מרביצות בצמר הגפן, שוטחות ומרביצות עד כי מראה צמר־הגפן כאילו יצא מבית־החרושת. הכנתם נמשכה ע״י 2 נשים לפחות שבועיים. הכנת שמלות, חלוקים, כותנות ותחתונים נמשכה גם היא לפחות שבועיים כי הכל נתפר ביד. עד זמן מסויים לאחר הכיבוש לא ידעו מה זאת מכונת תפירה בכל בית. אמנם היו מכונות תפירה לחייטים, אבל בודדות.

הורי הכלה (תלוי במעמדם ומאמצי יכולתם) היו מעניקים לכלה את כל המיצרכים שלה בהלבשה ובהנעלה למספר שנים, החל מ־7 פעמים 7, שהם 49 מכל פריט, 9 פעמים תשע שהם 81, או 11 פעמים 11 שהם 121. למשל כותנות, תחתונים, חלוקים, שמלות, מעילים, מטפחות ראש, שמיכות, מזרונים כפי שהסברנו לעיל, אם 7 פעמים 7 הרי 49 מעילים או שמלות וכך הלאה מהם רוב רובם משי וקטיפה, חורפיים וקייציים. מהכלים השימושיים היו מעניקים: 2 מגשי נחושת, 2 דליי נחושת. 2 כדי נחושת, מספר סירים ומספר קערות לדברי חלב ודברי בשר, כלי נחושת עבודת יד, תוצרת רוסית, כמובן, תכשיטי זהב שונים: עגילים, צמידים, טבעות שונות, תכשיט משובץ אבנים יקרות ועבודה אמנותית בעלת ערך רב.

ביום החופה כשכל המשפחה הופיעה בבית הכלה הזמינו את הרב לעריכת כתובה. אבי הכלה מעריך את כל המענק בסכום מסויים והוא מבקש לרשום בכתובה כנדוניה את הסכום המוסכם ולהוסיף פי שניים את הסכום במקרה של פרישה (גט), חלילה. גם החתן מוסיף מוהר. הסכום היה נע בין 1,000 ל־10,000 תנגבה, דהיינו: עד 1500 רובל, תלוי במעמד החתן והוריו.

לאחר חתימת החתן והעדים על הכתובה עורכים את החופה בבית הכלה ומזמינים את המוזמנים לכיבוד קל. את החופה עורכים ככל האפשר מוקדם כי החתן והכלה צמים ביום החופה והולכים לטבילה במקווה הטהרה. לאחר החופה מעמיסים את המענקים שהוזכרו לעיל ומעבירים אותם לבית החתן. לקראת ערב מסיעים את הכלה אל בית החתן ועורכים נשף בביתו. החתן יושב ועל ידו הכלה, פניה מכוסות טול ומקושטת בכל מיני תכשיטים של זהב. הערב הראשון הוא נשף מוקדש לנשים בלבד, וכך 8 ערבים למעט ביום ברכת 7 ברכות, כי מאד הקפידו על המצוה הזאת. הערב השני רק לגברים. הערב השלישי רק לבנות מבוגרות, רווקות (כאן אפשר להסתכל ולבחור בין הבנות למטרת בת זוג. הערב הרביעי רק לבחורים מבוגרים רווקים. הערב החמישי לאורחים, מכרים, שכנים. לאחר גמר 8 ימי חתונה ומשתה

מתחילה הכלה להיכנס בחיי המשפחה ולקבל על עצמה את עול המשק, כי אז בימים ההם לא נפרדו הבנים לאחר החתונה מהחיים הכלכליים והכלליים של המשפחה, אלא באותו בית ההורים היו נותנים להם חדר, ויתר הדברים והמטבח היו שותפים לכולם, אפילו הבן השני וגם השלישי שהתחתנו נשארו באותו הבית, בחדר נפרד.

פאה וואה כונאן

לאחר החתונה נמנעת הכלה מלבקר בבית הוריה או בבתי קרובי המשפחה 2-3 חודשים. אז הורי הכלה עורכים מסיבה ומזמינים את בתם עם החתן והוריו, אחיו ואחיותיו וכל קרובי החתן וכן כל קרובי המשפחה מצד הורי הכלה. למאורע חשוב זה מזמינים בין היתר גם זמרים. זה מוכיח, שהזוג מוצלח ומאושר. באמצע הסעודה מגישים הורי הכלה שי (מתנת ההורים) בעל ערך לכלה. לערב זה קוראים „פאה וואה כונאן" ומכאן ואילך חופשיה הכלה לצאת ולבקר בבית הוריה ואצל קרובי המשפחה וגם אצל חברותיה בכל עת.

גראבה בנדאן

„גראבה" פירושו ערש. „בנדאן" פירושו שכיבה, דהיינו: השכבת התינוק בתוך הערש, ומכאן ברצוני לשחזר את הדברים והכלים הפרימיטיביים שהיו בשימוש בזמנים ההם, אם כי הדברים האמורים נעלמו כליל מן הנוף וכיום הם נשארו בבחינת זכרון היסטורי בלבד. הנשים היהודיות היו ולדניות (12-14 ילדים) ובכל משפחה היו נשארים 8-9 ילדים בחיים, בן פורת יוסף. לגדל ילדים לא היתה בעיה. ראשית, האשה הצעירה לא היתה לבדה בבית, כי היא גרה עם משפחת בעלה וחמותה היתה לה לעזר בכל מקרה ומקרה. שנית, כשהאשה מרבה ללדת, יש לה בבית ילדים מכל הגילים, וביניהם גם כאלה היכולים לשמור על הילד במקרה הצורך, דבר המקיל הרבה לטפל בתינוק הרך או לילד יותר צעיר. העבודות הקשות במשק הבית כגון: אפיית לחם (פיתות) פעם בשבוע לכל המשפחה, כביסה של כל המשפחה, נקיון החצר, ניקוי כלים, טיפול בפרה החולבת ונקיון הרפת וכדומה נעשתה על ידי נשים מוסלמיות בימים קבועים מראש.

נחזור על ענין גראבה בנדאן: כשהכלה מביאה ילד או ילדה בשעה טובה ומוצלחת, כלומר את פרי בטנה לראשונה, היא זוכה שוב במענק מצד הורי הכלה, כולו מיועד לתינוק. המענק הזה כולל גראבה (ערש) חדש, מזרון המכיל בפנים קליפות של חומוס (שאוספים בחנויות בעת קליית חומס), מיכסה לגראבה מבד דק לקייץ, ומרופד בצמר גפן לחורף, כיסוי קטיפה לשבתות וחגים, וכל אלה כדי מלאי עד שיגיע הילד לגיל 3-4 שנים. המלבושים הללו ישמשו את אחיו, או אחיותיו, הבאים אחריו לאויר העולם. התינוק מקבל מזונו ויונק חלב אמו בעודו שוכב בתוך הערש, וכן עושה צרכיו בעודו שוכב בתוך הערש. כי לשם כך הוכנו וסודרו כל הכלים הדרושים. כך מבלה התינוק שנתיים בקירוב עד שבא אחריו „מתחרה" שיתפוס את מקומו. את התינוק מוצאים לרחיצה או להחלפת בגדים, פעמיים ביום ואולי גם פעם נוספת בלילה.

טקסי ברית מילה

בדרך כלל הנשים היו יולדות בבתיהן ובעזרת המיילדות העבריות מתוך נשי העדה. 2־3 נשים בעלות וותק נסיון היו ידועות בכל המחנה והשכונות. במקרה של חבלי לידה היו מזעיקים את אחת המיילדות בין ביום ובין בלילה. הן היו באות ויושבות ליד האשה ועל ידה היו יושבות עוד שתיים שלוש נשים לעודד את היולדת. כשהלידה מסתיימת בשלום, כל הטיפול ברך הנולד עובר לידי המיילדת בלבד.

אם נולדה נקבה — הטקס הוא קצר מאוד. בשבת הקרובה עולה אבי הבת לתורה בבית הכנסת ולאחר גמר התפילה מזמין אבי הבת את קהל המתפללים אליו הביתה לשולחנות ערוכים ולאחר קידוש מגישים את הילדה לידי אחד מהנכבדים של ציבור המתפללים, או לידי הרב של אותו בית כנסת, והלה קורא מי שברך כמקובל וכאן קוראים לילדה שם בישראל, לפי שתחליט המשפחה. לאחר מכן מגישים חמין של שבת ומשקאות ושרים שירים ומברכים את הילדה ואת היולדת ואת אבי הבת ומתפזרים, אבל קרובי המשפחה משני הצדדים נשארים לסעודת שבת שהוכנה בשבילם לקראת המאורע. סעודה זו נמשכת 4־5 שעות.

אם זכר יוולד, מתחיל המוהל מהיום החמישי של הלידה לבקר ולבדוק את התינוק, וביום השמיני, אם הכל הלך כשורה, מתכוננים להכניסו בבריתו של אברהם אבינו ע״ה. טקס הברית נעשה בבית הכנסת, פרט לימי חורף קשים כשלא רצוי לסכן את הרך הנולד. במשפחת עשירים נעשה הטקס בבית ברוב פאר. לאחר הטבילה במקווה הטהרה מתלבש הסנדק בגדים נאים וכן אבי הבן. היולדת מתקשטת בכל התכשיטים וכן יתר בני המשפחה הקרובה ליולדת. אחת המבוגרות במשפחה מגישה את התינוק לאשה שטרם ילדה בן זכר, סגולה שבזכות התינוק הרך תזכה לבן־זכר. האשה מרימה את התינוק עם הכרית, מנשקתו ומחזירה אותו. אז מעבירים את התינוק עם הכרית לעוד מספר אנשים ואחרון מקבל המוהל את התינוק ומושיבו על ברכי הסנדק. בעוד המוהל מכין את התינוק ואת כליו, קורא אבי הבן את הפזמון הידוע „ירושת נחלה בשם טוב וגדולה בברכת המילה וגו׳ ״ והקהל שהתאסף עונה אחריו במקהלה את הפסוק הראשון „ירושת נחלה״, וכאן מתחיל המוהל במלאכת הקודש ומברך ברכת „כורת הברית״. אבי הבן מברך את הברכות מתוך הסידור וברכת שהחיינו והקהל מברך זה את זה במזל טוב. בסיימו את עבודת הקודש יושבים לסעודת מצווה נשים לחוד וגברים לחוד. מתחילים להגיש להם בצלחות גדולות „פלאב״, לכל שלושה אנשים צלחת גדולה מלאה וגדושה. כדאי לציין כאן הרכב הפלאב. שמן הפלאב הוא משומן של כבש, לאחר טיגונו מכניסים בצל קצוץ לכל 10 ק״ג אורז, 2־3 ק״ג שומן, 3־4 ק״ג בצל קצוץ, 5־6 ק״ג גזר חתוך כאטריות, 4־5 ק״ג בשר כבש, 2 ק״ג צימוקים, 2 ק״ג של חומוס, חצי ק״ג מלח מטבח, רבע קילו פלפל שחור. אם כי כל אחת מעקרות הבית יודעת להכין את הפלאב על הצד היותר טוב — כשמדובר בכמות גדולה מזמינים מומחה. למסיבה כזאת מזמינים זמרים ומשוררים, שרים, רוקדים, אוכלים ושותים עד השעות המאוחרות. כדי שהתמונה תהיה שלמה נביא כאן עוד פרט אחד: ברגע שהמוהל כורת את הברית וזורק את הערלה לתוך צלחת של אפר לוקח אחד מבני המשפחה את הערלה ושומר אותה

כדי לתתה לתרנגול יפה ובעל קול ערב לאוכלו, סגולה לקקולו של הילד שיהיה ערב. וכמו שכתוב: „הנותן לשכוי בינה" ותרנגול נקרא גם „גבר" בלשון הגמרא.

אם לאבי הבן אין אמצעים לעריכת מסיבה כה גדולה, הוא עורך אותה בממדים קטנים, אך ורק למשפחתו, בהשתתפות המוהל והסנדק ובחוג מצומצם.

תיאור הטקס, ענין המילדות, מקום הברית, מסיבה וארוחה וכל המדובר הם לא רק לגבי עיר סמרקנד אלא בכל ערי טורכיסטאן כגון: טאשכינת, קוקאנד, מרגילאן, אנדיאז'אן, חודז'ינת, נמנגאן, כתה־קוראגאן, בוכארה, כטירג'י כרמינה, שהרי ווסאז חיסאר צ'אנג'וי ועוד, ועוד. מוהלים היו בכל עיר ועיר שהזכרנו לעיל.

הנחת תפילין וחגיגת בר מצוה

מרוב אהבת היהודים הבוכארים את המצוות ושמירתן, לא היו מזניחים כל מצוה הבא לידם, ואם במצוות גדולות כגון הנחת תפילין עסקינן — היו חוגגים אותן כהלכה.

נער שעומד להגיע לגיל בר מצווה, ראשית דבר — המורה, המטפל בחינוכו, כותב לו דרשה המתחילה במאמר הקשור להנחת התפילין, ועוד דרשה הקשורה בקדושת מצוות הנחת התפילין, מספר משלים, והברכות, ופרשת „קדש לי כל בכור", דבר הנמשך 2־3 חודשים.

הנהוג הוא לקרוא את הדרשה בע"פ ועל הנער מוטל היה לשנן את כל המאמר, הפרשיות והברכות בעל פה.

ביום הבר מצווה הוזמן קהל גדול, כולל רבנים, אל בית הוריו לקראת המאורע החשוב. חצר הבית קושטה שטיחים רבים בעונת הקיץ, ובעונת החורף עורכים את החגיגה באולם, כי בניני היהודים כללו תמיד אולם שהכיל למעלה מ־100 איש, הואיל ולא היו אולמות ובתי־מלון כשרים לחגיגות הקשורות במאכלים. התאספו כל המוזמנים, מתחיל הבר מצווה המלובש בגדי משי וקטיפה וקולפאק, בהדרכת מורהו, בברכות בעטיפת טלית (כי אף פעם לא ערכו את החגיגה והנחת תפילין לאחר שקיעת החמה ובחשיכה), ואחר קריאת הפרשיות „קדש לי" מתחיל הדרשה בעל פה. הברכות והדרשות נמשכו לא פחות משעה, ולאחר מכן — הסעודה ומשקאות כיד המלך.

המעניין הוא שכל הדרשה והמאמרים היו מנוסחים בשפה העברית, אם כי לא כל הקהל המוזמן הבין אותם, אלא חלק קטן מאוד. נראה שנוסח הדרשה ומספר מאמרים מהגמרא, השייכים למצוות תפילין והנחתם, נכתב אי פעם ע"י איזה חכם מתוך שליחי הכוללים שהיו מגיעים מא"י לערי בוכארא ואגפיה לשם עריכת מגביות. השליחים הנ"ל היו באים מצפת, מטבריה, מירושלים ומחברון והיו עוזבים את ערי בוכארה ברכוש גדול. העם היהודי היה נותן את תרומתו בעין יפה וביד רחבה למען ארץ הקודש.

מלבד השליחים שהזכרנו היו בכל בית קופסאות של קופות צדקה כגון: של רבי מאיר בעל הנס, רבי שמעון בר יוחאי, בית יתומים ועוד, ופעם בשנה, ביום

פורים, באים הממונים מן הרבנות המקומית, מריקים את הקופסאות ורושמים בפנקסיהם את הסכום ואת שם המחזיק בקופסה.

הודות לשליחים הללו, שהיו מגיעים מארץ הקודש ועושים דרכם לאסיה וחזרה שנמשכה לא פחות משנה, בהיעדר רכבות (כי כל נסיעתם היתה על גבי גמלים, בחלקה באמצעות עגלות משא וחמורים) התחילו גם יהודי בוכארה לעלות כעולי רגל לירושלים. כל קבוצה וקבוצה היתה מונה 10־20 גברים, ובראשם עמד תמיד איש צעיר שידע לדבר טורקית, או קצת רוסית. הכרחי היה לדעת אחת משתי השפות הנ״ל בדרכי מוסקבה, אודיסה, איסטנבול ועד יפו.

טחינה פרימיטיבית לבשר

כפי שסופר על האביזרים הפרימיטיביים לבישול כתחליף לגז, או תנור אפייה חשמלי בזמננו, היה עוד מכשיר פרימיטיבי נוסף כתחליף למכונה לטחינת בשר, או למיקסר של ימינו והוא „המאכלת״, סכין ברזל של 10 ס״מ רוחב עם להב וידית. כדאי לציין כי בכל מטבח היה מצוי גזר מעץ־תות בקוטר 40־50 ס״מ ובעובי של 10־15 ס״מ. כשרצתה עקרת־הבית להכין קציצות בשר לקחה את גזר העץ, שמה עליו את הבשר והתחילה לכתוש במאכלת את הבשר משני הצדדים עד שהבשר „נטחן״ וראוי לטיגון. מעניין שהדבר אינו נמשך יותר מן הטחינה במכונת בשר.

היום נראה הדבר לרבים כסיפור או צ׳יזבת אך לאמיתו של דבר הסתגלו בימי קדם לעבוד בכל מיני כלים פרימיטיביים.

תאורה — חימום — בישול

נביא כאן בקצרה את השימושים הפרימיטיביים כתחליף לדברים החיוניים היום יומיים של עולמנו המודרני היום. הדברים אמורים בתקופת האמירות, בשלטון האיסלאם.

מאור: בתקופת האמירות באסיה בבוכארה, בסמרקנד, בטאשכינת או בערים אחרות, לא היה זכר לחשמל. היו שני סוגים של מאור שימושי: 1. היו יוצקים נרות מחלב צאן וגם היהודים השתמשו בהם, אבל בשביל נר להבדלה במוצ״ש היו היהודים יוצקים נרות יותר קטנים ודקים, וכן לשימוש בליל ביעור החמץ (כשהיו מחפשים פירורי לחם, כדת וכדין). 2. פתיל שהיו מכניסים לתוך חרס שהיה מצוי בתוכו שמן, והפתיל שואב שמן ודולק.

קרה מקרה וסוחר יהודי שהיה מבקר במוסקבה לצרכי מסחר (אגב — הדרך למוסקבה וחזרה היתה קשה ונמשכה כ־3 חודשים) הביא אתו משם מנורת נפט בינונית, מספר 20, וכשהדליק את המנורה קרא למספר מכרים להסתכל עליה, ולאחר מכן הסתכלו בה רבים ואמרו: מעשה ניסים! לאחר הכיבוש ע״י הרוסים היו כבר מנורות נפט מיצרכים עממיים.

בישול: לצרכי בישול במטבח לא היו קיימים מכשירי גז, פרימוס, או פתיליה אלא היו בונים בקצה המטבח על הרצפה 2־3 תנורים מלבנים ומטוייחים מבפנים

ומבחוץ. גובה הכירה 40 ס״מ בערך, עומקה כ־50 ס״מ ובהתאם לסירי הבישול. הבישול נעשה על ידי עצים וגחלי עצים.

אפייה: לחם היו אופים בכל בית פעמיים בשבוע (כעין פיתות), ביום השני וביום החמישי, לקראת השבת. בכל מטבח היו מתקינים תנור לאפיית לחם, התנור היה מונח על משטח בגובה 80־90 ס״מ (את התנור היו מייצרים בעלי מקצוע מיוחדים והוא נמכר בשוק בגדלים שונים). מסיקים עצים בתוך התנור בערך חצי שעה עד שהתנור מתחמם ותיקרת התנור מלבינה. אז היו מדביקים את בצק הפיתות לתקרת התנור ותוך כדי 10־15 דקות מוכן הלחם לאכילה.

חימום: החורף באסיה, בכל הערים שהזכרנו, היה קשה וממושך עד שלושה חודשים, וכמובן היה צורך לחמם חדרים. תנורי־נפט, או תנורי חשמל, לא הגיעו עדיין והילכך הוצרכו לחמם אותם בצורה פרימיטיבית. בכל חדר מתקינים על הרצפה תנור כדוגמת הכירה שבמטבח, מכניסים גחלי פחמים, עשויים מעצי סקסאול, שהיו מביאים אותם הקירגיזים מערי קירגיזיה, מרחק 5־6 ימים. הפחמים מובאים עמוסים על הגמלים. את הפחמים היו קונים רק אנשי העיר כי הכפריים השתמשו בעצים. על המשטח שמעל לתנור, או הכירה, שמים שרפרף ומכסים אותו בשמיכת־צמר־גפן גדולה, כך ששולי השמיכה גולשים מארבע כנפות השרפרף, כדי 30 ס״מ ובצדי השרפרף יושבים בני המשפחה ישיבה מזרחית, מרימים את שולי השמיכה ומניחים על ברכיהם. עם זאת מגיע החום שבתנור כמעט עד חצי הגוף. פורשים מפה על השמיכה ועליה שמים את מגש הנחושת הגדול והנה שולחן ערוך. לתנור זה היו קוראים „תנורגה״ או סנדלי.

עם בואם של הרוסים, אחר הכיבוש, הגיעו גם בנאים רוסיים, ובא גם הפתרון לחימום, כי היהודים התחילו להתקין תנורים כדוגמת התנורים שהרוסים התקינו לעצמם תנור בגובה החדר, בנוי מבפנים לבנים ומבחוץ פחים, בציפוי צבע. ההסקה בעצים. לתנורים מורכבות דלתות ברזל המחזיקות את החום כדי יממה. כמו כן הגיעו תנורי בישול יצוקים בגדלים שונים ובהם מקום מיוחד לאפייה.

תחבורה

לא היתה קיימת כל תחבורה להולכת נוסעים בתוך העיר או בפרבריה. רוב האזרחים לא היו זקוקים לתחבורה. למשל היהודים שמקום מגוריהם לא היה רחוק מן המרכז המסחרי היו הולכים ברגל מרחק של רבע שעה או 20 דקות הליכה. בכל זאת היו בין היהודים שהחזיקו סוס. המוסלמים, כל אחד היה לו סוס באורווה, ואם לא סוס — חמור, כי לא היה מוסלמי עירוני שלא היה לו שדה, או כרם מחוץ לעיר, והסוס או החמור היו לו אמצעי תחבורה. לעתים היה גם משתמש בהם להובלת משא כגון: להוביל זבל אורגני לשדה או לכרמו ולהביא פירות וירקות לצרכיו הפרטיים או למכירת תוצרתו.

היו גם עגלות או כרכרות מייצור מקומי, אבל הן הקימו רעש בעת הנסיעה, כי הגלגלים מוקפים פסי ברזל במקום גומי, שמשתמשים בו כיום.

לתחבורה בין־עירונית היו קיימות עגלות צב עם סככה מלמעלה כהגנה מגשמים ומשמש. העגלה רתומה לסוס הובילה משא או נוסעים אחדים מעיר אחת למשניה. היו אכסניות ותחנות ביניים ומקומות לינה. מובן שכל ההוצאות הללו כגון: הלינה, תה או אוכל, חלות על הנוסע.

לא היו כבישים מסודרים וסלולים, רק דרכי עפר. בקיץ היה מתרומם אבק אחר כל עגלה, ובחורף בוץ למעלה בגובה חצי מטר, ויש שעגלות שוקעות בבוץ, והעגלונים עמלים לא מעט עד שהיו נחלצים ממנו.

היו בין היהודים רוכלים המסתובבים בשווקים של הכפרים בימים מסויימים, כל יום לשוק אחר ובין שוק לשוק 3-4 שעות. כל רוכל כזה היה לו סוס ומעמיס את סחורתו עליו ויוצא לדרכו, או אם יש לו הרבה סחורות, והוא גם בעל דוכן גדול, היתה לו עגלת משא רתומה לסוס.

כל הרוכלים היהודים שהזכרנום היו סוחרי טכסטיל, ידעו שפתם של הכפריים, הכירו את הדרכים והשבילים שעליהם היה לעבור. תמיד יצאו קבוצות־קבוצות מפני שהיו מקרים ונתקלו בדרכם בליסטים. היהודים ידעו לעמוד בפני הליסטים. היה ליהודים היתרון שהיו מדברים ביניהם עברית בשעת הסכנה. כדי להגיע למחוז חפצם היה צורך לחצות נחל גדול והיו זקוקים איש לעזרת רעהו.

לאחר הכיבוש הרוסי הגיעו דיליז'נסים שהיו קוראים להם פאיטון. הפאיטונים היו רתומים לסוס אחד או לשני סוסים, והם היו אמצעי התחבורה בין העיר העתיקה לבין העיר החדשה.

לפני שהתחילו היהודים את קשריהם עם העיר החדשה, עם משרדי השלטונות, עם הדואר, הטלגרף ועם הבנקים התחילו היהודים לרכוש לעצמם פאיטונים, כי בין כה וכה היו לכמה מהם סוסים.

הרוסים, לאחר הכיבוש, דאגו לסלילת כבישים לעיר העתיקה. לא כן ברחובות של היהודים, כי מה יגידו הגויים? וההליכה ברחובות העיר היתה לעתים קשה. גם בעיר החדשה לא סללו כבישים אלא ברחובות הראשיים או ברחובות ששכנו בהם משרדי הממשלה.

מסילת ברזל התקינו הרוסים עם סיום הכיבוש והשליטה על הערים. קבלת האישורים הדרושים ממרכז רוסיה, קבלת תקציב גדול, התקנת פסי הרכבת ותחנות לרכבות העסיקו את השלטונות למעלה משנתיים. עיקר מחשבתם היתה למצוא קשר תחבורתי בין אסיה לבין מרכז רוסיה במהירות המקסימלית ובפחות הוצאות. בהתיעצויות המרובות בין מומחה התחבורה הרוסית ומהנדסי הרכבות שהגיעו במיוחד לשם כך ממרכז רוסיה, הוחלט לחבר את אסיה למרכז רוסיה לא מדרך קאזאן אלא בקרבת הים הכספי, כי בים הכספי קיימת תנועת אניות היכולות להיות לעזר לזמן מסוים, ולאחר שיתפתחו קשרי מסחר נרחבים יקשרו את נסיעת הרכבות גם מצד השני של אסיה.

ראוי לציין כי עם בניית הרכבות ומסילות הברזל לא היה בכוונת השלטונות להקל על התושבים את התחבורה, אלא בראש דאגתם היה ניצול החמרים והתוצרת האסיאתית לצרכי בית החרושת של מוסקבה והסביבה, וכן לשחרר את הממלכה הרוסית מיבוא תוצרת חוץ, כדי שמרכז רוסיה יוכל לייצא מחוץ לגבולות חלק מתוצרת אסיה כגון: צמר גפן, כל מיני פירות יבשים, בראש וראשונה צמוקים. דובדבנים ומישמיש, וכן פרוות קראקול, צמר עזים וצאן וגם צמר גמלים, עורות בהמה גסה ועוד.

הרכבות שהיו מובילות את התוצרת שהזכרנו לא היו חוזרות ריקות אלא מלאות כל מיני תוצרת כגון: טקסטיל, חוטי כותנה, צבעים, שמנים, דברי מאכל, סוכר, קמח, לבן, צרכי בית ומטבח, הנעלה, מנורות נפט, פתיליות נפט ועוד.

מים לשתיה ולהשקאה

מספר שנים לאחר הכיבוש על ידי הרוסים לא היו קיימות בארות מים ובכל זאת העם שתה מים והישקה גנות ושדות ללא כל תמורה ותשלום. בכל רחוב ראשי בעיר העתיקה ובשכונות ומקומות מגורים מרכזיים היו קיימות בריכות לאגירת מים. את המים שהיו עוברים בתעלות קטנות בכל רחוב היו מכוונים כניסתם גם לבריכות, ומן הבריכות הללו קיבלו התושבים את מימיהם ללא כל הגבלה. את המים הביא כל אחד לביתו באמצעות כדים ודליים אם היה גר בקירבת מקום, אחרת — היו קיימים שואבי מים מיוחדים (מוסלמים בלבד) שהיו מספקים מים באמצעות נאדות עור. בית קיבולו של כל נאד היה כ־100 ליטרים. התשלום עבור 4 נאד מים — תנגה אחד, שערכו היה שווה 15 קופיקות רוסיות. בכל מטבח עמד כלי חרס מצופה מבפנים בכעין קראמיקה ואינו מאבד מים. ובית קיבולו של הכלי היה בערך 4 נאדות מים. שואב המים היה מספק מים בשעות קבועות כשהנאד מונח על צלעותיו ותלוי ברצועות עור מעל לכתפיו. בכניסתו לחצר היה מכריז בקול רם „משכאב". אז הנשים

מכסות את פניהן והשואב נכנס ושם מסנן העשוי בד לבן על פי הכלי ומריק את המים ויוצא לדרכו. שואב המים מקבל את שכרו פעם או פעמיים בחודש. המים היו משמשים לשתייה, לבישול, לכביסה ועוד.

מי מעין

בין העיר העתיקה לעיר החדשה היה קיים מעיין מי תהום שזרמו במעין תעלה מלאכותית עד למרחקים. במקומות מסויימים הותקנו שקתות למען יוכלו עוברי אורח להשקות את בהמתם.

לאחר הכיבוש הרוסי הותקן סכר מתאים והורכבו ברזים בגודל 3-4 צול, וכך נמנע ביזבוז מים. יחד עם זאת התארגנו קבוצות סבלים מקומיים שהתחילו לסחור במי המעין באמצעות חבית גדולה מעץ שהיתה מורכבת על שלד של עגלת משא הרתומה בסוס, והיו מספקים מים לתושבי העיר החדשה. מחיר מי המעין היה 10 קופיקות עבור כל דלי. מי המעין לא היו מסופקים לעיר העתיקה וגם למקומות המגורים של היהודים, מחוסר דרכי גישה תקינים.

מי התעלות המוזכרים לעיל שמצידי הכבישים היו משמשים עוד מטרה נוספת כגון: הרבצת מים ברחובות העיר ובשווקים על ידי פועלי הנקיון הממונים למטרה זאת בחודשי הקיץ, כדי שהאבק לא יתרומם בעת נסיעת עגלות, סוסים, עדר וכו'. הפועלים הנ"ל היו מרביצים מים פעם עד שלוש פעמים ביום באמצעות דליים. עבודה זאת נעשתה על ידי המוסלמים בלבד.

כל זה טוב ויפה לחודשי הקיץ. בחורף היו קופאים המים בבארות וגם בבריכות, עד שהיו נאלצים לשבור את הקרח במספר מקומות כדי לגלות את המים אשר מתחת לקרח. בעונת הגשמים היו משתמשים במי הגשמים או במי השלגים שהיו נמסים עם חום היום.

לאחר הכיבוש הרוסי היו במספר חצרות של היהודים בארות מים (מי תהום) אשר חפרום המומחים המוסלמים. עומק הבאר 30-40 מטרים. שאיבת המים היתה לראשונה פרימיטיבית, כלומר: על ידי חבל ודלי המסתובב על קורות עץ, אבל בזמן האחרון הותקנו צינורות ומשאבות והמים היו מגיעים בקלות. המדובר הוא במספר בתים של יהודים עשירים אשר בכל הסביבה היו שואבים את מי השתיה מהבארות הנ"ל בעונת הקיץ, ראשית, מפני שהמים היו זכים וקיים, ושנית, מפני שהמים בימות הקיץ היו קרים מאוד, כמו מים שמוציאים ממקרר קרח בימינו. מי הבארות היו עוברים בכל חצר וגם במקומות המגורים של היהודים, ולמי שהיתה חצר גדולה התקין גם בריכה לא גדולה לאגירת מים. המים האמורים היו עוברים בכל חצר וחצר, בין ביום ובין בלילה, ולא היתה נשקפת כל סכנת שטפון, כי זרם המים היה חלש מאוד.

מי השקאה

למי השקאה היו זקוקים מוסלמים בלבד, וכן מספר זעום של יהודים שהיתה להם חלקת אדמה חקלאית. את המים להשקאת שדות, גנים וכרמים קיבלו מכמה

זרמים וכן מנחלים שונים, מהם קטנים ומהם גדולים כגון: „זראוושאן", „סיה אב", „אבי רחמת", „אבי משת", „סיה אבג'ה", „דהבול" ועוד.

המים היו מחולקים ומימיהם היו זורמים לכמה כיוונים, בהתאם לתעלות שנחפרו על ידי בעלי האחוזות. כל בעל חלקה היה מחכה לתורו עד שתסתיים ההשקאה על ידי השכן. ברוב המקרים היתה מקובלת בעונת ההשקאה שיטת עזרה הדדית: בעלי חלקות שכנים אשר יחסיהם תקינים היו באים לעזרה בזמן ההשקאה אחד לשכנו. שיטת ההשקאה היתה פרימיטיבית ביותר דהיינו: המים עוברים לייעודם באמצעות תעלות קלות ושבילים ולאחר מכן מעץ לעץ. לא כן היתה השקאת האורז — היו ממלאים את השטח מים עד כדי כך שהיו עולים עד הברכים, וכן היתה השקאה בפלנטציה של טבק.

הובלת משא

אומנם לאחר הכיבוש ולאחר סלילת מסילת הברזל הוקל בהרבה ענין העברת המשא לערים רחוקות, ולא רק מבחינת השכר והפרשי התעריף בין רכבת לבין הובלת משא בעגלות, אלא גם בנוגע להרווחת הזמן היה כדאי למסור הובלת המשא ברכבת.

ברם בתוך העיר היו עגלונים מאורגנים והיה להם ראש (כארוואן באשי קראו לו), וברשות כל כארוואן באשי כזה היו עד 15 עגלונים, וכארוואן באשי הוא המסדר עבודה לכל אחד ואחד.

מלבד עגלות המשא היו גם סבלים שהיו סוחבים על גבם את המשא, הקשור לחבל, והחבל קשור לראש. הולך הסבל עם המשא עד חצי קילומטר בלי לנוח. רוב רובם של הסבלים היו מרוכזים בתחנות הרכבת, אם בשביל פירוק משא מהרכבת עד לעגלות או מהעגלות עד לקרונות המשא. את החשבון אתם עושה כארוואן באשי עצמו והעגלון יושב או עומד על יד העגלה, פרט למקרה אם הכארוואן באשי החליט שהעגלונים יפרקו את המשא או יכיבוהו בשכר מיוחד. רוב רובם של הסבלים היו כורדים או איראנים מוסלמים. היהודים לא התעסקו בסבלות ובעגלונות.

שואב מים

שואב מים מוסלמי ישיש היה נושא על גבו נאד מים (או חמת) ללקוחותיו באזור השייך לו. המרחקים מהבריכה המרכזית ועד לבתי הלקוח נתמשכו בערך 150 מטרים.

יתר הפרטים הובאו בפרק „מים לשתיה ולהשקאה".

העיר קוקאנד

קוקאנד היא עיר מחוזית, אקלימה קשה. חם מאוד בימות הקיץ ורוחות חזקות וסוערות בחורף. אחר חפירה בעומק של 2 מטרים מופיעים מים בבאר. הגבולות המסחריים של עיר זו הם: עיר קשקר (סין) מצד אחד, טאג'יכיסטאן מצד שני ועריה של פירגאנה מהצד השלישי והרביעי.

בזמן שלטון האיסלם, כביתר הערים, היה לאמיר חודאייר־חאן ארמון מפואר על שטח גדול המקיף 4 רחובות. בתוך הארמון היה קיים מסגד גדול ועתיק וכן שני מינאריטים בגובה של 10 מטרים. המסגד היה גבוה ועולים אליו בשיפוע. הרבה חדרים בתוך הארמון מסוג הבנייה המזרחית, ואולמות אשר שימשו מגורים לאמיר חודאייר־חאן ובני משפחתו, אולם לקבלת אורחים, ובנינים אחרים לבני פמלייתו.

לאחר הכיבוש בנו הרוסים בקוקאנד עיר חדשה כדוגמת יתר ערים שנכבשו על ידם. תושביה של עיר קוקאנד היו מוסלמים קנאים, לעומת המוסלמים של יתר ערי טורקיסטאן. חלק מתושביה היו קשקרים מעיר קשקר, השוכנת במרחק מה מהעיר קוקאנד.

היהודי, שהגיע לכאן לראשונה מבוכארה היה מולא מלה באי (אלעזר) שימחהיוף, אביו של מולא אבא מלה שימחהיוף, מלה באי (אלעזר) יליד בוכארה, נולד בשנת 1838 בעיר בוכארה ונפטר בירושלים בשנת 1935 בגיל 97, זקן ושבע ימים, והשאיר אחריו חמשה בנים וחמש בנות ונכדים וכן נכסי־דלא־ניידי רבים.

מלה באי שמחהיוף הגיע לעיר קוקאנד בפעם הראשונה בהיותו עוד רווק והתאכסן בסהמייה, מקומם של הבאים מערים אחרות. ביחד אתו הגיעו עוד יהודים, מולא אברהם־כלאנתר, מולא פתאח, מוללא מתתוף ועוד. מולא מלה באי הביא אתו מבוכארה צבע „אמילאבי", אנילין וקשהניל (צבע רימון) מתוצרת מרסל־צרפת, הצבעים היו דרושים לצביעת חוטי משי לאריגה והיו מפורסמים באיכותם הטובה. בדי המשי אחרי הצביעה בצבעים אלה לא היו מאבדים את צבעם ולא דוהים בכביסה ובקרני השמש. כן הביא אתו חוטי כותנה. הסחורות הללו היו בשביל מלה באי כ„שפן נסיון": מידת הרווחיות שלו היתה מכריעה, אם יעבור להשתכן בקוקאנד. מולה מלה באי הצליח בבחירת הארטיקול שבנסיון האמור שנמכר במחיר טוב וברווח ניכר. מכאן החליט מולא מלה באי להשתקע בעיר קוקאנד ואף שידל עוד כמה מחבריו הסוחרים לעשות כן.

לאחר זמן מה עבר מולא מלה באי שמחהיוף לגור באופן קבע בעיר קוקאנד, ואתו משפחתו, בניו: מולא אבא מלה ומולא מלי שמחהיוף ובנותיו. המדובר הוא בתקופה שהשליט בעיר קוקאנד היה אמיר חודאייר חאן. עם מולא מלה באי עברו לעיר זו למעלה ממנין יהודים סוחרים. תוך זמן קצר נוכחו לדעת שעיר קוקאנד יש לה עתיד בפיתוח המסחר ואפשר לחיות כאן בשקט, למרות המרחק הגיאוגרפי בין עיר זו לעיר בוכארה בתקופה של העדר רכבות.

בעיר קוקאנד היו מפותחים גידול זחלי משי וכן גידול כותנה בכפריה, חוטי משי טבעי, אריגת משי (אריגת יד) מכל המינים, חלקם משי טהור גם בשתי וגם בערב, וחלקם מעורב משי וחוטי כותנה, כגון: לאלגה, ביהקסב, אדרס ועוד. הספקת הצבעים הדרושים לצביעת המשי וגם חוטי הכותנה נעשתה על ידי מולא מלה באי. צביעת המשי שהיתה בידי היהודים לאחר הגיעם לעיר קוקאנד בצורה מרוכזת ומסודרת נעזבה אט אט ועברה לידי המוסלמים לאחר שהיהודים קיבלו לידם את ריכוז בדי המשי הטהור והמשי המעורב.

מתוך זכרונותיו של מו שלמה שמחי בנו של אבא מלהייביג שימחהיוף:

בשנת 1891 בהיותו בגיל 3 שנים בעיר קוקאנד, ובאותו פרק זמן הסבא מוללא מלא באי (אליעזר שימחהיוף, נשיא העדה הבוכארית בעיר קוקאנד) נסע עם הסבא מלה באי לתחנת הרכבת. והנה קהל גדול מאוד התאסף, יהודים, מוסלמים, רוסים וכמרים (הזמן הוא לאחר הכיבוש הרוסי). התקהלות זו היתה לרגל המאורע הגדול, לקראת בוא הקטר הראשון עם כמה קרונות משא אדומים. הקהל שהתאסף הריע הידד כשראה דבר הפלא — קטר ענק המוציא עשן וקיטור למעלה ואדים רבים למטה.

לתחנת הרכבת נסע מר שלמה שימחי עם הסבא בדיליז׳אנס (פאייטון) הפרטי שלהם הרתום לזוג סוסים כבירים, והעגלון המוסלמי נוהג בהם. גלגלי הדיליז׳אנס לא היו מכוסים גומי, כי אם רצועות ברזל. הרכב הקים רעש בעת נסיעתו. לא היתה קיימת תחבורה אחרת, לא עירונית ולא בין־עירונית. הציבור היה נוסע מעיר לעיר באמצעות גמלים, סוסים או עגלות משא, עד שהתחילה הרכבת נעה באופן תקין ומסודר.

בהמשך זכרונותיו מספר מולא שלמה שימחהיוף על מסעותיו של מולא יונתן עובידוף שהיה רצונו עז לפלס לו דרך ולהגיע הרחק מערי בוכארה וקוקאנד ולהגיע לערי אורינבורג ואולי גם למוסקבה. מולא יונתן עובידוף הוא דודו של מולא שלמה שימחהיוף מצד האם. יליד בוכארה, נולד בשנת 1819, בנו של רבי עובדיה הנשיא. רבי יונתן עובייד נפטר בגיל 69 בשנת 1888. מספרים שנדבק במגפה ושהרופאים קיבלו פקודה, שחולה שנדבק ממגפה ירעילוהו בזריקת רעל, לבל ידביק אחרים ויונתן עובידוף נפטר מיד לאחר שקבל את הזריקה.

יונתן עובידוף חשקה נפשו, כאמור, לצאת למרחקים לסחור בין בוכרה לארינבורג או אפילו להגיע למוסקבה. הוא נידבר עם ידידים ולקח אתו לדרך עוד 4 סוחרים. שכרו גמלים והעמיסו סחורות, צמר גפן (כותנה) נקי מזרעונים וחוטי משי טהור, ונתכוונו להחליפם בטקסטיל בעיר אורינבורג, שעמד להפתח שם יריד.

ידוע היה להם כי היציאה לדרך רחוקה זו היא קשה מאוד ללא רכבות וללא אוטובוס ותימשך 4־5 חדשים, כמובן עם הרבה חניות ביניים ולינה, אבל מה אין עושים למען הרווח והנסיון?

יצאו מבוכארה רכובים על גמלים. הגמלים היו שייכים לבעליהם המשמשים גם כמורי־דרך. הגיעו עד „עאק־מג׳ית״ (קזלי) ומעאק־מג׳ית — לאורינבורג, על מנת לקבל תמורת סחורתם בדי טקסטיל (נולי בראנוף).

לאריגבורג הספיקו להגיע בטרם נסגר היריד. כשהביאו דוגמת הסחורה אל השוק העריכו את צמר גפן 10 רובל עבור הפוד (16 ק"ג) ועבור המשי 80 רובל הפוד, וכן הציעו תמורתם בד טקסטיל (גולי בראנוף) במחיר 8½ קופייקים עבור האמה (70 ס"מ). השותפים אמרו לחאג'י יונתן עובייד כי המחירים סבירים וביקשו ממנו להסכים לעיסקה ולבצעה.

חאג'י יונתן התנגד לעיסקה באמרו כי מקור הטקסטיל הוא במוסקבה ואם יגיעו לשם עם הסחורה יוכלו לקבל את הטקסטיל במחיר הרבה נמוך וייתכן כי עבור המשי וצמר הגפן יזכו במחירים יותר גבוהים. השותפים הסבירו כי עוד דרך של חדשיים ותלאותיה צפויות להם עד הגיעם למוסקבה והפצירו בו לגמור את העיסקה כאן ולחזור הביתה. חאג'י יונתן עמד על שלו, וכך העמיסו סחורותיהם על גמלים והם עצמם ישבו על עגלות־חורף רתומות לסוסים ופניהם למוסקבה, דרך הנמשכת בדיוק 2 חדשים.

למוסקבה הגיעו בצהרי היום. השאירו את הסחורות עם הגמלים ובלי להחליף תלבושתם ונראים ככפריים, לקחו עמם דוגמאות מסחורות והספיקו להגיע לבורסה. והנה בבורסה העריכו את צמר הגפן 9½ רובל עבור הפוד במקום 10 רובל באורינבורג ו־75 רובל עבור המשי במקום 80 רובל בארינבורג. אשר לטקסטיל (גולי בראנוף) 9½ קופייקים במקום 8½ באורינבורג.

השותפים כעסו על חאג'י יונתן (ובצדק) שלא קיבל הצעתם באורינבורג והנה במקום להרויח במוסקבה אחר כל תלאות הדרך, יצא להם עוד להפסיד ובזבזו 4 חדשים. חאג'י יונתן ענה להם: אם ידעתם כי במוסקבה לא נקבל מחירים נאותים מדוע לא מכרתם חלקכם לפחות? עכשיו אין לנו כל ברירה. זה דרכו של סוחר. לכן נבצע את העיסקה כאן במחיר השוק ונקבל עלינו את הדין.

וכך עשו. מכרו את הסחורה וקנו במקומה בדים, שכרו גמלים ויצאו לדרך בחזרה לבוכארה.

הזכרנו בהתחלת הפרק את גבולותיה של קוקאנד וביניהם את סין. עיר קשקר שייכת לסין. לפני הכיבוש הרוסי היתה התנועה בין קוקאנד לקשקר באמצעות סוסים, דרך דוואן, שנמשכה 14 יום. לאחר שהרוסים התקינו מסילת ברזל היתה הנסיעה לקשקר מקוקאנד דרך אנדיז'אן לאוש, ומאוש כבר היו עושים את דרכם לקשקר על סוסים או עגלות משא. דרך זו נמשכה 12 יום.

על אוש עצמה מספרים כי קיימים בה מעיינות־מרפא חמים וקרים, בדומה למי ה„נרזאן" שבקאווקז והיו מייחסים לטבילה במים אלה סגולות ריפוי למחלות עור ומחלות ריבמטיות. כמו כן מצביעים על מקום כסא שלמה המלך, ונקרא בשפה שלהם „תכתי סוליימאן" ועוד מצביעים על מקום מסויים כקבר קדוש, שהוא קברו של „איוב" וקוראים לזה „נביא איוב".

קוקאנד היתה מספקת לקשקר, וכן לתאג'יכיסתאן, בדי טקסטיל בכמות גדולה מאוד. לשתי הערים הללו לא היתה עיר מסחר קרובה יותר מאשר קוקאנד. הטקסטיל הזה (גולי בראנוף) הסחר בו היה אך ורק בידי היהודים.

קוקאנד היתה מספקת חוטי משי טבעי לכל ערי טורכיסטאן, וכן מייצרת בדי משי באריגת יד וכותנה בכמויות עצומות (הכותנה לרוסיה המרכזית).

היבואנים בקוקאנד היו יהודים, ומספר זעום של מוסלמים, שהיו מייצאים כותנה לרוסיה המרכזית. את הכותנה היו מייצאים בשיירות של גמלים, נקי מזרעונים, עוד בטרם הוקמו בתי חרושת לכותנה. הפרדת הזרעונים נעשתה בצורה פרימיטיבית ובה עבדו בעיקר נשים וצעירים וצעירות, כי בכל בית היו 10־15 נפשות מגיל 6 ומעלה, שאין להן מה לעשות ובבתי הספר לא ביקרו, ובכן עסקו בכך והוציאו תפוקה מספקת. לבית מרובה ילדים היתה הכנסה כמעט לשנה תמימה, הן בעבודות הכותנה, בעונת גידול זחלים למשי, הן באריגת משי (ביד) למבוגרים יותר (בערך מגיל 12 ומעלה). היבואנים היהודים היו מביאים ממוסקבה בעיקר כל מיני טקסטיל, חוטי כותנה, תוצרת בתי חרושת מסוגים שונים, וכן צבעים ובעיקר צבע אנילין וקשהניל (צבע ריימון) מתוצרת מרסל־צרפת. הצבעים היו דרושים לצביעת חוטי משי טהור שהיו יקרים ומפורסמים באיכותם, שאינם דוהים לא בכביסה ולא בשמש. הצבע אינו מאבד את צבעו עד שהאריג נעשה בלוי.

בדי משי בעבודת יד הם: אלאג׳ה, ביקסב, אדרס. הסוגים הללו היו אורגים מחוטי משי טהור בשתי ומחוטי כותנה בערב. לאריגים אלגין־בר, גולי־ברה וקלגיי היו אורגים ממשי טהור, גם השתי וגם הערב, וכן שאהי לולה למזרונים או לשמיכות היו אורגים גם ממשי טהור. המסחר בזחלי משי היה מפותח מאוד. בכל בית הן עירוני והן כפרי היו מטפלים בו והיו מוציאים „קוקון". היהודים היו מתעסקים בסחר „קוקון", מתקינים מקומות לייבוש הקוקון ומוכרים אותם. גם המוסלמים היו מייבשים קוקון, אבל בצורה פרימיטיבית דהיינו: על המחצלות על גגות בתיהם.

האריגה והייצור של הבדים היו בידי המוסלמים, אבל המכירה היתה בידי היהודים, מפני שכל בעל מקצוע היה מביא את תוצרתו לשוק למכירה בכמות לא גדולה וליהודים היו סוכנים בשוק שהיו קונים את הכמויות הקטנות ובסוף היום כמות האריגים היתה גדלה, וכך יכול הסוחר לספק את צרכיו של הקונה בכל כמות שתידרש.

בקוקאנד כמו שהזכרנו בפרק על סמרקנד, בנו הרוסים עיר חדשה לעומת העיר העתיקה שהייתה קיימת. לעיר העתיקה קראו „כאפיר אבאד". בין העיר העתיקה לבין העיר החדשה היה עובר נחל מים גדול שנקרא „סאיי". המים הללו היו לשימושם של התושבים המוסלמים והיהודים, הן לשתייה ולבישול והן לכביסה. כן היו קיימות ברחובותיה אמות מים לשימוש חופשי לכל אחד.

אשר לעיר החדשה היה באר מים כמעט בכל בית, מפני שבחפירת 2־3 מטר יצאו המים, ובקלות ניתן לשאוב אותם בדליים עם חבל. בריכות מים מרוכזות לא היו.

למעלה מ־50 אחוזים של היהודים בנו להם בתי מגורים בעיר החדשה ועברו לגור בהם.

מקוה טהרה היתה קיימת בעיר העתיקה, ליד חצר בית הכנסת. בית־מרחץ בבעלות היהודים לא היה, אלא אחד משלושת בתי המרחץ שבבעלות המוסלמים היה

עומד יום אחד בשבוע לשרותן של הנשים היהודיות. הגברים היו מתרחצים עם הגברים המוסלמים ולא היו בעיות.

בתי המסחר של היהודים (מסחר זעיר לטקסטיל) היו מעורים בבתי המסחר של המוסלמים וחנויותיהם — סמוכים זו לזו ברובע המסחרי בעיר העתיקה. היחסים עם המוסלמים היו בדרך כלל תקינים. יחסי שלטונות הרוסים עם היהודים היו אדיבים וטובים יותר מאשר עם המוסלמים.

מטעי הכותנה תפסו שטחים גדולים, בגלל הביקוש הרב על ידי סוכני בתי החרושת לכותנה שבבעלות היהודים (פרט למספר קטן של בתי חרושת שהיו בידי המוסלמים) וכן גידול זחלי המשי, ייבוש הקוקון והמסחר בטקסטיל; כל אלה נתנו אותותיהם לשגשוג מסחר זה על כל ענפיו. לאחר הכיבוש וסלילת המסילה קוצרה הדרך בין קוקאנד למוסקבה ל־6 ימי נסיעה במקום 6 חדשי נסיעה קשים.

האקלים בקוקאנד היה שונה מזה של סמרקנד או טאשכינת. ימים חמים מאוד כל הקיץ ובחורף רוחות חזקות; שלגים — לעתים רחוקות. עגלות־חורף מופעלות 2 או 3 ימים בשנה בלבד. בלילות חדשי הקיץ היה יורד טל חזק מאוד.

נציין כאן שמות היהודים, בעלי בתי חרושת לכותנה:

אבא מלהייביג' שימחהיוף, יעקב חיימוביג' וועדייאיוף, רפאל שלמהייביג פותילהוף, דוידוף, אלה היו מייצאים את הכותנה מבתי החרושת ישר למוסקבה ותמורתה מקבלים בדי טקסטיל לתצרוכת מקומית וגם מספקים סחורות לסוחרים שהיו באים מכל ערים אחרים במחירים סבירים.

בין היצואנים והיבואנים בעיר קוקאנד נמנו בראש וראשונה האחים אלישע ודוד יהודהיוף, בעלי בית־מסחר גדול לטקסטיל (בסיטונות), שהיו מספקים גולי בראנוף לעיר קשקר, אחת מערי סין הסמוכה לגבולות קוקאנד (פירגאנה).

האחים ועדייאיוף, ובראשם מולא יעקב חיימוביג' ועדייאיוף, בעלי בתי חרושת לכותנה, היו גם מייצאים את הכותנה ישירות לבתי החרושת במוסקבה שהיה להם אתם חוזים מסחריים. היו להם בתי מסחר למנופקטורה לא רק בקוקאנד, אלא בכל עיר ועיר, ולהם סניפים גדולים ופקידים באי כוחם, שהיו מנהלים את המסחר בשמם ולפי הנחיותיהם, הן בכתב והן במיברקים במקרים דחופים.

האחים ריבקוף (דגים) מולא רפאלל ז"ל, מולא ישראל ז"ל, משה ברוך ויוסוף. ארי בנו של מולא רפאל דגים ריבקוף יבל"ח נמצא בארץ עם אשתו ובניו שהעפילו בשנת 1934 מאפגאניסתן, מולא אברהם ג'ה כלאנתר, יוסף שלום ובנו יעקב קלנדריוף; יוסף אילייאיוף, יעקב אילייאיוף, ישראל ערבוף, גבריאל ערבוף, מישא ערבוף. בין סוחרי אבנים ומרגליות: מולא יעקב מורדכיוף ז"ל ובניו ברוך חי מרדכיוף, זלמן מרדכיוף, שלמה מרדכיוף; הסוחרים בטקסטיל: מולא ציון יהודהיוף, בן למולא חיים מולא יהודה ובניו יוסף, ארי, בנימין, חייכה ויוחאי, מולא שלמה יהודהיוף ובניו מולא חזקיה ומולא יונה, בני מולא יונה המנוח: מיכאל וגבריאל (גבריאל ומשפחתו עלו ארצה בשנת 1934 והיום פקיד משרד המסחר והתעשיה), מולא אבא יהודהיוף, שעלה ארצה עם משפחתו בשנת 1924 ובנה לו בית מפואר בשכונת הבוכרים, והיום שוכן בבית זה ביתו של מולא אבא יהודהיוף ז"ל, מושב זקנים וזקנות, ובנו יחידו,

יבדל לחיים ארוכים, מולא מני יהודהיוף הי״ו משורר, זמר וחזן בחסד עליון, המתגורר בתל־אביב עם אשתו, בניו, כלותיו ובתו.

מולא רפאל פותילהוף ז״ל, איש נדיב לב, עסקן ציבורי, בעל בתי חרושת ובתי מסחר היה המפורסם ביותר בין בני העדה הבוכארית. ובנו ציון פותילחוב (פותיל) חי בלונדון עם משפחתו, והוא היום עסקן גדול ופרזידנט של העדה הבוכארית, מבקר כל שנה בארץ ותורם תרומות למוסדותיה. כן הפריש סכום גדול עבור המילגות. בנו הצעיר של מו רפאל הוא בצלאל (ברנרד), שהיה תושב לונדון ונפטר שם והשאיר אחריו אשה ובנים, והיא הגברת שרה, אחת הנשים העסקניות בכל השטחים. בלונדון דרים האחים מונארוף, האחים אבא נתן ומכאל איברהגימוף, בית־מסחר גדול של יששכר דוידוף, פנחס מרדכיוף, האחים אהרון, יעקב ויצחק סמנדרוף ובניהם: יוסף חיים סמנדרוף סוחר בארץ, בנימין, הנמצא בארצות דרום אמריקה ועוד.

מולא רפאל יששכרוף ז״ל ובניו נסים יששכרוף ז״ל ומיכאל. מולא ציון יששכרוף ובניו: יששכר זבולון בנימין יוסף ראש ראובן ושמעון. נסים בבאיוף, ישראל תלמודי, אברהמוף יונה אברהמוף, האחים עויזבאקיוף גבריאל, יונה, חי, מיכאל וגבריאל חאג׳י כוסה. ישראל וחאג׳י בלכי ורפאל בלכיוף בני המנוח, איש דגול וידוע כאיש ציבור ומכובד בעדה מוללא עלישא (אלישע) בלכי, המכונה בפי כולם ,,אוסתא״ (אמן) כי היה נעים זמירות.

בשנת 1917, אחר המהפכה הצארית, כשבראש הממשלה הזמנית עמד קרנסקי, רצו המוסלמים להקים לעצמם אוטונומיה מוסלמית עצמאית משלהם. הממשלה הבינה לדרישת המוסלמים להקמת ,,שוהראה־איסלאם״ ובתום לבה ובלי להעמיק בשורשה של הדרישה, היה לה רעיון שבין היתר יקבלו המוסלמים תפקידים ממלכתיים ויבואו על סיפוקם בעניני חינוך. בתי־הספר ינוהלו על ידם ובשפתם, וכן בעניני משטרה, שיפוט ובתי דין שרעיים. ברם הצבא, הפיקוד העליון, הדואר, הרכבות יהיו ישירות תחת פיקוחה של הממשלה וימונה קומיסר על ידי הממשלה המרכזית במוסקבה. המוסלמים חשבו אחרת שכל הניהול יתרכז בידם ללא התערבות קומיסרים וגם ללא פיקוד המרכז מגבוה ממוסקבה. בינתיים התארגן כח מחתרתי תקיף, אשר בראשו עמד ,,אירגש־ביק״ המכונה ,,כורי־אירגש״ (אירגש שתום העין) בגלל ראייתו הלקויה. הוא הצליח לארגן סביבו חייל של כמה מאות מזויינים באקדחים וברובים. כמעט כולם חיל פרשים, בעלי כושר מלחמתי ונתונים למרותו הבלעדית.

,,אירגש־ביק״ הפיל אימתו על תושבי העיר והכפר. היה מטיל מסים כבדים למען כיסוי הוצאותיו והחזקת אנשיו בעיר ובכפר. מעשיו גבלו במעשי שוד, ביזה ורצח לצורך ביצוע משימותיו.

למוסלמים אשר יזמו הקמת ,,שוהראי איסלם״ נראה הדבר כתחליף לשלטון בבוא העת. על כן ראו באירגש־ביק מושל של המדינה בדרך. הרוסים והממשלה השלטת היו חסרי־אונים, כי התושבים לא שיתפו אתם פעולה, למרות שחלק מהתושבים סבל קשות מעול המסים והביזה, אבל מתוך פחד מאנשי אירגש ביק החרישו.

המחבר (מחזיק טמבור בידו) עם בני משפחתו

משמאל,
צבי חפץ ז"ל
חובב הלשון העברית,
ציוני נלהב
בשנת 1916
בעיר קוקאן

המחבר מכניס ספר־תורה עתיק
להיכל בבית־הכנסת

המחבר, שלמה חיים אשרוב ז״ל ואחותו
בסוכה מסורתית ליהודי בוכרה

ליהודים היתה הבעיה הזאת קשה שבעתיים. ראשית, לא ראו בעין יפה את התנהגותם הברוטלית של אירגש ושל אנשיו והתיחסו למעשיו כלמעשה ליסטים, עד שהזמינם אירגש ביק לשיחה במקום סתר, שנקבע על ידו ובאמצעות שליחיו ששוגרו למטרה זו. האיש המוזמן על ידי אירגש ביק היה מולא רפאל פותילחוף ז"ל, שהיה נמנה בין ראשי העדה ונכבדיה בקוקאנד וסביבותיה, חרשתן ובעל נכסים, אחד העשירים של יהדות בוכארה, מקובל ומכובד בין אנשי־שם מוסלמים.

אנשי אירגש הגיעו לביתו של מולא רפאל באמצע הלילה, הסבירו לו את מטרת בואם, ולמולא רפאל לא ניתנה כל אפשרות להתקשר טלפונית ולהשתחרר מידם כי האנשים היו מזויינים ושמו מצור על מבואות הבית והחצר. קשרו האנשים את עיניו של מולא רפאל, הרכיבו אותו על הסוס והביאוהו אל מפקדם „אירגש". אירגש הסביר את מצבו הקשה ודרש שהיהודים יעזרו לו עזרה כספית למען ישחרר אותם מלגייסם לצבאו ולמען יוכלו לשבת בשקט בבתיהם. בהמשך השיחה, שנמשכה כשעה, דרש אירגש־ביק ממולא רפאל סכום של מליון רובל תוך ימים ספורים. אמנם הסכום שנדרש היה במטבעות הממשלה הזמנית „קרנסקי" וערכם לעומת המטבעות של הצאר ניקולאי היה פחות, אבל בכל זאת סכום גדול ועצום. כל הדברים שדיבר מוללא רפאל באזני אירגש, לא רק שלא שיכנעו אותו, אלא להיפך. מוללא רפאל הרגיש כי אירגש זועם ונרגש. בסוף הודיע אירגש בצורה אולטימטיבית, שהסכום יגיע במלואו במשך 4 ימים, וכל איחור מעמיד בסכנה את חייו וחיי משפחתו וחייהם של כל היהודים. הסכום הוא גדול למעלה מהמשוער, אבל כלפי הדרישה האולטימטיבית המעמידה בסכנה את חיי התושבים היהודים במקרה של סירוב, קיבל על עצמו מר רפאל פותילחוף את ההתחייבות וחתם על תאריך מסויים להמצאת הכסף ליעודו.

מולא רפאל פותילחוף הזמין מספר אנשים מראשי העדה הבוכארית, הסביר להם את המצב החמור שנוצר והודיע על חתימתו להמצאת הסכום הנדרש בתאריך מסויים וללא דיחוי. כאן חילקו את הסכום בין בעלי יכולת, אנשים שמספרם לא היה גדול, וזאת כדי שהדבר לא יקבל פירסום ולא יגיע לאזני השלטונות. וכך הועבר הכסף ליעודו.

הרוסים אמנם הבטיחו למוסלמים שתהיה להם אוטונומיה מוסלמית הדרגתית שתהיה כפופה לשלטון המרכזי של הסובייט במוסקבה, אבל המוסלמים רצו להשתחרר משלטון הרוסים ולהנהיג מחדש את חוקי האיסלם. לשם כך חיזקו את שורו־תיהם ואנשיהם הופיעו ברחובות העיר כעין מיליציה (שוטרים) חמושים ברובים ואקדחים, דבר אשר אילץ את השלטון המקומי לנקוט אמצעים מתאימים בעוד מועד.

בקוקאנד כמו בכל עיר אחרת היו קיימים מוסדות עירוניים ומוסדות בטחון. ראש עירית קוקאנד היה איש רוסי בבושקין שמו, בן אדם טוב ונעים, אוהב הבריות, גויים ויהודים ונענה לכל דרישה ציבורית. הוא היה גר בתוך חצר המועדון לאזרחים (גרז'דנסקי־קלוב). והנה ערב אחד התנפלו אנשי אירגש ביק על המועדון והתחילו לירות בכוון ביתו של בבושקין, שלא יצא מפתח ביתו אלא ירד מהמיטה ושכב

מתחת למיטתו כל הזמן שנורו היריות. אנשי אירגש לא נכנסו לחצר (הסיבה לא ידועה למחבר).

מצד שני התנפלו אנשי אירגש על תחנת הטלפונים, ניתקו את כל הקוים העירוניים והבין־עירוניים ותפסו את מנהל התחנה, פבל פיטרוביץ׳ גוטליבוביץ׳. לאחר שתפסו אותו חתכו אותו אברים־אברים. למחרת התנפלו המונים על המרכז המסחרי בעיר העתיקה, על החנויות ועל המחסנים, ובעיקר על רכוש היהודים, שיש להעריך אותו בכמה מילירדים, כולל בנקים וסייפים וקופות. הספיקו לשדוד מה שהספיקו ואת הנותר שרפו עד שלא נשארו שרידי סחורות. גם הבנינים נמחקו מעל פני האדמה.

כפי שמספרים היה זה ליל ראש חודש אדר באותה השנה, ובביתו של הנשיא מולא מלה באי שימחהיוף התקיימה חופה. קהל רב היה מוזמן להשתתף בנשף החופה מעיר קוקאנד וכן מערים אחרות וכשאנשי אירגיש שמעו שירה וזמרה ותופים נכנסו לחצר ולקחו את כולם בשבי, צעירים וצעירות, זקנים וזקנות, והובילום לאזור של המוסלמים, סגרום בבית מסויים, בלי להעמיד עליהם כל משמר.

מספרים שאחד השבויים חגר עוז, עלה על הגג וירד מהצד השני, פתח את השער ושיחרר את כל השבויים.

מידינסקי, מושל העיר קוקאנד (גורודו־נצ׳לניק), עם בבושקין, הגיעו לתחנת הרכבת לדיפו (בתי מלאכה של הרכבת) ודרשו מטאשכינת עזרה צבאית, וזו הגיעה במהירות גדולה מאוד. בינתיים, עד בוא העזרה, התחילו המוסלמים לשדוד בתים יהודים הגרים בעיר העתיקה ורצחו כל יהודי אשר מצאו ברחוב או מחוץ לביתו.

להלן שמות מספר יהודים שנרצחו: בנו של אבא אקבאשוף, 2 בניו של אהרון מתורכיסתאן, רפאל כהן מטאשכינת, סך הכל חללי הרצח 35 יהודים, ואת הקוראים הסליחה על שלא הוזכרו כאן כל שמות החללים.

כשהגיעה העזרה הצבאית מטאשכינת התחיל הצבא להפגיז מתחנת הרכבת את העיר העתיקה באש תותחים ללא הפסק, עד שנשרפה כל העיר העתיקה והבתים על תושביהם.

מספרים עדי ראייה, שראו את תימרות העשן הסמיך שנדף ממנו ריח והריחו את ריחות הגוויות החרוכות. היהודים אשר היו גרים בעיר העתיקה ונמלטו הגיעו מחוסרי כל ונקלטו בכמה בתים של יהודים עשירים. בבית הנשיא מולא מלא באי שימחהיוף היו כ־60 נפשות וכן בביתו של מולא אלישע יהודהיוף כ־200 נפשות. בבתים אלה הם קיבלו מחסה ומזון. מספרים כי בביתו של מולא אלישע יהודהיוף היו מסיקים תנור לאפיית פיתות כמעט ללא הפסק, כי קהל הפליטים היה גדול, וכן רתחו 2 מיחמים לתה. קמח, שמן, אורז וסוכר היו להם למארחים וכן במחסנים היה מלאי גדול לצריכה שנתית עבור כל המשפחה.

הפליטים נשארו בבתים כשבועיים ימים, עד שהצבא הספיק להשתלט על המצב. כדי להשלים את התמונה הנני לציין עוד עובדה אודות החללים: בד בבד עם בוא העזרה הצבאית הגיעו מתנדבים מבני העדה הבוכארית מסמרקנד ומטאשכינט. המתנדבים, שבאו ענודים סרטי „הצלב האדום", התחילו לחפש את

הנעדרים ואספו ככל שיכלו לזהותם. בין באי המתנדבים מטאשכינת היה אשר לכגקוב (יעקובוף) ומתוך הפעילים מתושבי העיר קוקאנד היה ארי כימייאגרוף. את גוויות החללים הביאו לבית הכנסת של מולא רפאל פותילחוף ומשם, אחרי ההספדים, הביאום לקבורה. יש לציין במיוחד כי המתנדבים שהגיעו מסמרקנד ומטאשכינת הביאו אתם מזון הלבשה וכל מיני רפואות כעזרה לפליטים.

מניחים שאילו תפסו את בבושקין, או את מידינסקי, לא היה נשאר אף זכר מהיהודים.

רוב הארמנים היו עוסקים בהובלת נפט בעגלות רתומות לסוסים ובמכירתו לתושבים בעיר החדשה ובעיר העתיקה. מכירת הנפט היתה בידי הארמנים כעין מונופול. הם הכירו לא רק את העיר אלא גם ידעו כל אחד ואחד, את ביתו, את הגישה לחצר, את החנות, את מצבו ואת מעמדו של כל אחד. על כן הציעו לשמור על העיר החדשה ואמנם שמרו מפורענות על ידי אנשי אירגש ביק, אבל לאמיתו של דבר כבר ברחו אנשי אירגש לכפרים ואת מלאכת השוד והביזה הפעילו בכפרים, וזמן מסויים היתה נשקפת סכנה למי שהיה לו ענין בכפר.

לאחר שהשליט הצבא סדר בעיר, התחיל השלטון הסוביטי לטפל בתושבי העיר. קדמו לזה חיפושים בבתים והלאמת רכוש. היו אלמנטים אשר התערבו בתוהו־ובוהו שנתהווה, והציבור כבר לא יכול להבחין בין אנשי משטרה, צבא, או צבא מעורב, אשר תחת מסווה חיפוש ומעצרים איים ביריות רובים בכדי להפחיד ושדד במישרין או בעקיפין מכל מה שבא לידו.

נחזור לרגע קט לענין נכבדי העדה שעסקו במגבית לטובת „אירגש־ביק". מניחים כי לשלטון המקומי היו ידועים שמות האנשים ובתוכם שמות היהודים אשר תמכו תמיכה כספית לטובת אירגש ביק או שיתפו אתו פעולה בייעוץ או בהדרכה. מובן שבתור יועצים ומדריכים היו לו לאירגש ביק קצינים ואנשי־צבא לבנים, ממתנגדי המשטר הסוביטי, פטריוטים ששמרו אימונים להוד מעלתו הצאר ניקולאי. כשבאו מהממשלה הסוביטית לחפש אחר מולא רפאל פותילחוף נחבא במקום סתר ולבסוף, אחר חיפושים, מצאוהו. קודם החזיקו אותו בקוקאנד גופא ואחר ימים מספר שלחו אותו עם קרון אסירים לטאשכינת כדי שייחרץ שם גורלו. אמנם הגיע לטאשכינת בשלום, כי עקבו אחריו ודאגו לשלומו, אבל בטאשכינת הכניסו אותו לבית הסוהר ואחר מספר ימים של חקירה שיחררוהו. מספרים ששחרורו של מולא רפאל פותילחוף היה כרוך בנסים ונפלאות, וסופו שיצא חי, בריא ושלם מתחת ידם של הבולשביקים. אחרי מספר ימי שיחרור בטשכינת, בביתו של עמיתו מולא אבא מלה שימחהיוף, נסע מולא רפאל לבאקו „אזרבידו׳אן" ושם עסק שוב במסחר עם סוחרים בעלי שם שהכירוהו. לאחר מכן נטש את ברית המועצות לצמיתות, והגיע עם זוגתו ללונדון (אנגליה) ונשאר שם עד אחרית ימיו ומת זקן ושבע ימים. השאיר אחריו שני בנים מולא ציון פותל וברנרד (בצלאל). עם השנים נפטר ברנרד ומולא ציון פותל, ייבדל לחיים, עדיין נמצא בלונדון, איש עסקים גדול וציוני נלהב. פעמיים עלה ארצה, משתתף פעיל במגביות ותומך במוסדות שונים בארץ. הפריש סכום מסוים למלגות לחינוך, איש נכבד ומקובל בעדה הבוכארית בארץ ופריזידנט של הועד לעדה הבוכארית בלונדון.

גלותו של בוכארין, איש הקרמלין

בוכארין, שהיה נימנה עם אנשי המחתרת בצמרת המפלגה הקומוניסטית במוסקבה, גורש על ידי הממשלה הזמנית שבראשות קרנסקי ממוסקבה לעיר קוקאנד. מידינסקי היה מושל בעיר זו. בקבלו את בוכארין עם תעודת הגירוש שבידו, הודיע לו מידינסקי, כי בהתאם לצו הגירוש ובהתאם להוראות המחייבות הוא צריך לעצור אותו, או לפחות להעמידו תחת פיקוח והשגחה של ז'נדרמריה, אלא אם יבטיח לו בוכארין שלא יתעסק בעיר זו בתעמולה ובפוליטיקה, יוכל לעשות עמו חסד ולאפשר לו תנועה חפשית. על כך ענה לו בוכארין בחיוב.

מר ש. שימחאי מוסר, כי בנסיעה ברכבת פגש בתוך הקרון את בוכארין שסיפר כי הוא, בוכארין, הוגלה ממוסקבה לקוקאנד לזמן בלתי מוגבל. המקרה היה בדרך מקוקאנד לנמנגאן.

והנה כשהשלטון המרכזי עבר לידי הבולשביקים במהפכה האוקטוברית, נדרש בוכארין לחזור למוסקבה. עם קבלת הידיעה נסע בוכארין למוסקבה וכידוע תפס את מקומו בצמרת המפלגה ונמנה עם הפעילים בשלטון המרכזי. הוא נזכר במידינסקי ובחסד שעשה עמו והחליט, כנראה, להשיב לו כגמולו: שלח מיברק לראשי השלטון בקוקאנד לאפשר למידינסקי לצאת למוסקבה. אמנם המברק נתקבל, אך מידינסקי כבר לא היה בחיים, כי בזמן תפיסת השלטון על ידי הבולשביקים הוצאו מיד להורג הרבה אנשים שהיוו את השלטון ובתוכם גם מידינסקי.

בתקופת הממשלה הזמנית (קרנסקי) הקימו בקוקאנד תיאטרון עברי „תרבות", בשפה עברית, בהשתתפותם הפעילה של יצחק יהודהיוף בן מולא אלישע יהודהיוף ז"ל ועוד מספר חברים. בזמן מיפקד הנוער בקוקאנד מנה הנוער מגיל 14 ומעלה כ־3000 בחורים ובחורות. ארגון הנוער שימש כמסווה להמשך הפעולה הציונית במקום. הארצפלד תרם הרבה ממרצו ומזמנו לעידוד האירגון והדרכתו.

בקוקאנד היה קיים בית ספר רוסי עברי (רוסקו־ייברייסקייה אוצ'ילישצ'י) והמורים בבית הספר הזה, שלימדו עברית, רוסית וחשבון (מתימטיקה) היו אחינו האשכנזים. כן היו כמה מורים בוכארים. היה קיים עוד בית ספר אחר לרוסים בלבד ובני העדה הבוכארית היו מתקבלים בו באחוזים בלבד. רבי חיים ועדייאיוף, שהיה מעשירי קוקאנד, חתם הסכם עם הנהלת בית ספר זה, שהוא, חיים ועדייא, מקבל על עצמו ועל חשבונו הפרטי להחזיק 2 כיתות של בית ספר זה על כל ההוצאות הכרוכות בכך, כגון: שכר המורים, ספרים, מכשירי כתיבה, תאורה, נקיון, בתנאי שבני העדה הבוכארית יתקבלו בכל הכיתות של בית ספר זה ללא כל הגבלות. בנוסף לזה ישלמו הורי התלמידים שכר שנתי עבור כל ילד, או ילדה, סך של 75 רובל לשנה. וכך נתאפשר לבני העדה הבוכארית, תושבי קוקאנד, לקבל השכלה מתאימה לדור זה.

בבית הספר הזה למדו בני עשירים, או בני המעמד הבינוני. אציין כאן חלק קטן מהמשפחות אשר בניהן למדו בבית הספר הזה: משפחת ועיידאיוף, משפחת יהודהיוף, משפחת סמנדרוף, משפחת אצ'ילדיוף, משפחת בלכיוף ועוד.

את מספרם של יהודי בוכארה בקוקאנד בשנת 1917 עד המהפכה אומדים ב-7,000 נפש. היהדות הבוכארית בעיר קוקאנד היתה תורמת חלקה ביד רחבה ובסכומים גדולים לשליחים שהיו מגיעים מארץ ישראל מדי שנה. היהודים הבוכארים היו עולים ירושלימה והיו מסיירים בארץ כ־3 חדשים, מבקרים בחשבון, צפת, מירון, משתטחים על קברות הקדושים רבי שמעון בן יוחאי ורבי מאיר בעל הנס ובחלקם רוכשים חלקי אדמות ומיגרשים לבניית מגורים.

ניחום אבלים

מקובל אצל בני העדה הבוכרית לנחם אבלים מיד לאחר סיום טכסי הקבורה ולאחר הקריעה. כל בני המשפחה האבלים יושבים שבעה ימי אבל. בכל ערי בוכרה ואגפיה וערי האיסלם היו יושבים על הריצפה המכוסה מחצלות ושטיחים ומעל לשטיחים מזרון מיוחד, הנקרא „כורפהצ'ה", רוחבו 50 ס"מ ואורכו כל מיני מידות. הבאים לנחם אבלים יושבים במרחק מה מן האבלים וקוראים פרקי זוהר. אחר סיום הפרק אומר האבל קדיש, וכך כל שבעת ימי האבלות.

למבקרים מגישים תה או קפה. לאחר סיום הזוהר ואמירת קדיש מתפזרים, פרט אם מזדמן במקרה רב או חכם הדורש מעניני דיומא ומוגה שבחיו של הנפטר במשך 10־15 דקות.

משפחת יהודהיוף

ראש המשפחה, הרב מולא בנימין ז"ל כיהן כרב בבוכארה ומרביץ תורה ברבים, ובנו הוא מולא יהודה.

האמיר גזר על מנין יהודים בוכארים מנכבדי העדה שהרב מולא בנימין נמנה עמהם — להתאסלם. עשרת היהודים סירבו למלא את פקודת האמיר, ומולא בנימין הכריז: „יהרג ואל יעבור". בנו של הרב בנימין יהודה היה אתו במאורע זה. ולאחר סירובם פקד האמיר להשליכם לעיני עוברים ושבים ממקום גבוה, שעל יד בית הממשלה המכונה „ארך". המקום הזה היה מיועד למתופפים (נגארה־כאנה) בימי שישי, בימי החג הלאומי, וכן בכל 30 ימי רמדאן בשעות הבוקר המוקדמות כאות לציבור שהצום היום־יומי של רמדאן מתחיל, ועליו לקום ולאכול מה שהוא לפני זריחת החמה. אכן המקום הזה הוא ידוע ומפורסם ברבים; כשניתנה הפקודה להשליכם מהמקום הגבוה הזה, היה מולא יהודה, בנו של הרב מולא בנימין אתו. אמנם הפקודה ניתנה להשליכם, אבל הואיל והאמיר ידע היטב היטב כי המדובר הוא לא באנשים פשוטים, או עברייניים רגילים, אלא בנשיאים ובראשי העדה, ולאמיר בעצמו היו קשרים אישיים עם אחדים מהם, ואם כי לא יכול לבטל את הגזירה, הורה לממונה על העונשין לא להשליכם עד כדי גרימת מות, אלא להגלישם.

הרב מולא בנימין היה בעל שיעור קומה, ספוג תורה, נמנה עם גדולי התורה, ירא שמים, מלומד ומשכיל, מחונן במרץ רב וריכז סביבו תלמידים רבים ללימוד תורה, דינים והלכה.

כשראה הרב מולא בנימין כי משרתי האמיר מבצעים את פקודת האמיר להשליכם מבלי שידע את הזהרתו הסודית של האמיר, ביקש שישליכו את בנו מולא יהודה ראשון לפניו ואותו מיד אחריו. למולא בנימין היתה כוונה בכך. הוא חשש שאם יזרקו אותו ראשון, בנו מולא יהודה יראה זאת ושמא יחליט להתאסלם, ובכדי למנוע זאת קיבל על עצמו כפל של יסורין, דהיינו: גם יסוריו שלו וכן יראה במותו האכזרי של בנו מולא יהודה.

בקשתו של מולא בנימין נתמלאה. את מולא יהודה הגלישו ראשון ואחריו — את מולא בנימין, אבל תוך גלישה נתקל בצוק אשר גרם לקריעת ירכו, חתך ארוך ועמוק. מספרים כי כל העשרה יצאו בשלום, פרט למולא בנימין ששכב עקב הפצע 6 חדשים בקירוב ומת. יהי זכרו ברוך לעולמי עולמים, אמן.

למולא יהודה נולדו 5 בנים והם: חיים, דוד, אלישע, שלמה, ואבא.

בני מולא חיים יהודהיוף: מולא ציון ומולא מני. למולא ציון נולדו בנים והם: יוסף, בנימין, אריה, חי, יוחאי, כל המשפחה הצליחה לעלות ארצה ולהשתקע בה.

מולא מני נפטר בעלומי ימיו. היה חתנו של מולא ציון מולא נייאז, והשאיר

אחריו אשה (מרים ז״ל), בת מזל ובן יחיאל. מולא דוד בן מולא יהודה הוליד בן יחיד ושמו משיח. מולא דוד בעצמו נפטר ונקבר בבוכארה בשנת תרפ״א, 1921. ת.נ.צ.ב.ה.

מולא משיח יהודהיוף, בנו של מולא דוד, עלה ארצה בעוד משפחתו עלו לפניו. בנו הבכור של מולא משיח הוא ממאן הי״ד, שנפל ביום השבת בהפגזה ירדנית מכיוון שייך ג׳ארח, בעת מילוי תפקידו, כשהיה במשמר האזרחי. השאיר אחריו אלמנה, שלושה בנים ושתי בנות. בנו הבכור הוא הרב דוד יהודהיוף, חתנו של הרב אבוחצירה בירושלים. בנו השני של מולא משיח הוא מישה שנפטר בימי עלומיו בתוככי ירושלים. בנו השלישי, ייבדל לחיים, הוא מאיר יהודהיוף, בעל דפוס „ארץ ישראל״ בירושלים, בתו של מולא משיח היא בת יחידה, מרים המכונה מירה. היא נישאה למחבר.

למולא אלישע יהודהיוף נולדו מאשתו הראשונה ארבע בנות, ולאחר פטירת אשתו דבורה ז״ל, עלה ירושלימה ובינתיים נשא לו לאשה את בחירת לבו, הג׳ריינה, בתו של מולא דוד חפץ ז״ל. מאשתו השנייה נולדו לו 4 בנים ושתי בנות, ואלה שמות הבנים: אברהם, יצחק, יעקב וישראל (המכונה עבדו).

מולא אלישע יהודהיוף בעלותו ארצה בשנת 1910 קנה מגרש גדול למטרת בניה למגורים עבור כל משפחתו ומשפחת אחיו מולא דוד יהודהיוף. גודל המגרש היה בערך 7 דונמים. עם ביצוע הקניה ביקש מחמיו לבנות בשביל משפחתו ומשפחת אחיו מולא דוד בנין ההולם את מעמדו ואת גודלן של שתי המשפחות. מסתבר שבניית הבנין המפואר הזה עלתה באותה תקופה מאה אלף רובל בכסף רוסי. מי לא מכיר את הבית המפורסם הזה בשכונת הבוכארים, הנמצא בשכירות עיריית ירושלים עבור בית ספר? לבית הזה קראו בית ספר „שפיצר״ ובאולמיו היו עורכים חופות וחגיגות בר־מצוה וכינוסים.

מולא אלישע נמנה עם הסוחרים והיבואנים הגדולים. היה נדבן ומפריש מדי שנה מעשר מהונו למוסדות צדקה בארץ ישראל; פרט לתרומותיו ותמיכותיו למחוסרי־אמצעים אשר בעירו. חכמים רבים מארץ ישראל היו מתאכסנים בביתו ומקבלים כל השירותים הדרושים בכבוד גדול. אוהב תלמידי חכמים היה. ביתו היה בית ועד. היה שמח בהכנסת אורחים, הן מקומיים והן הבאים מחוץ לעיר, ירא שמים ושומר מצוות. בעוד אמיר בוכארה על כסא האמירת הגיע ארצה והשתכן עם כל משפחתו בביתו המוזכר. הוא נפטר בגיל 83, ונטמן בהר הזיתים בחלקה משפחתית. השאיר אחריו בנים, בנות, נכדים ונינים, זצק״ל.

בנו יצחק יהודהיוף (בן־יהודה) היה אחד העסקנים בקרב העדה הבוכארית, וכן אירגן ועד צעירים, בעזרת עמיתו חנניה אשרוב ועוד חברים אחרים, שפעלו נמרצות בעניני השגת רשיונות כניסה לאחיהם הפליטים, שהעפילו והגיעו לערי איראן ואפגאניסתאן, לחמו מלחמת קודש עם הגורמים אשר סירבו להגיש עזרתם לפליטים הנ״ל, עמלו קשות בפני המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בראשותו של זקיעבס, ועם המנוח משה שרתוק (שרת) ז״ל, שהיה המקשר בין הסוכנות לבין הממשלה. טירחתם ועמלם הניבו תוצאות חיוביות והם הצליחו לראשונה לקבל סרטיפיקטים עבור 30 משפחות.

יצחק יהודהיוף (בן־יהודה) היה ציוני גם בחוץ לארץ, פעל רבות בקרב בני נוער, אירגן סביב אגודת „תרבות" כ־3000 בני נוער, וכן אירגן להקה דרמתית בשפה העברית.

יעקב יהודהיוף (בן־יהודה) בנו השלישי של מולא אלישע שירת בבריגדה בדרגת מייג'ור עד לפירוקה.

ישראל יהודהיוף בנו הצעיר של מולא אלישע, המכונה „עבדו" בן־יהודה, כבר בגיל צעיר היה פעיל בהגנה ולא פעם יצא בשליחויות שהוטלו עליו מטעם מפקדיו, השתתף בקרבות עם מסתננים, נפצע פעמים אחדות ושכב בבתי חולים, בלי שידעו זאת בני משפחתו. לאחרונה הוטל עליו ועל חברו חיים ליבהקוף בשנת 1940 לצאת לסוריה (דמשק וחלב) בתפקיד חבלנים, לפוצץ גשרים, מחסני דלק, מחסני תחמושת, וכל זאת בזמן שצבא וישי היה שולט בסוריה.

בשידור חוזר בשתי שבתות מסר שירות השידור של קול־ישראל למאזינים (זה היה בשבת שלאחר יום העצמאות) תיאור מלא של ביצוע המשימה, קודם בעזרת מדריכים דרוזיים, ולאחר מכן ביצעו שניהם לבדם את מה שהוטל עליהם בצורה שהשביעה את רצונם של המיפקדה הבריטית בארץ ומפקדיו הישירים בהגנה. מי שלא שמע את הסיפור המזעזע אינו יכול להאמין ששני צעירים בעיר זרה יכלו לחולל דברים נועזים כאלה, כגון (כפי שסופר): הם מילאו קישואים, מלפפונים, אבטיחים ומלונים בפצצות, והשאירו אותם על טנקים של דלק, על מכונות מלאות תחמושת של שיירה שלמה שחיכתה בדרך, בקירבת תחנות הדלק, ובכל מקום שנראה לפי דעתם לתועלת. והנה אך חזרו לאכסניה שלהם בשלום, התחילו הפצצות לפעול, פעם מכיוון זה ופעם מכיוון אחר, וחיילים חמושים התחילו לירות ממכונות יריה אוטומטיות לכל צד ששומעים בו פיצוץ, בלי כל אבחנה, כשהם תמהים: „ראה דבר מענין, ללא כל אוירונים באות הפצצות ואף לא רואים חייל זר בשטח...". ישראל בן־יהודה (עבדו) השתתף גם במלחמת השיחרור בתפקידים בכירים בצבא.

לשלמה יהודהיוף נולדו 2 בנים, מולא יונה ומולא חזקיה ובת קציעה. בניו של מולא יונה: יהודהיוף מיכאל וגבריאל. גבריאל יהודהיוף הצליח לעלות ארצה עם אשתו ובניו והיום הוא עובד בכיר במשרדי מסחר ותעשיה. אחותו, הגב' קציעה, הלא היא אשתו של ריש גלותא מולא יעקב חי פנחסוף המכונה חי כלאנתר, נשיאה של העדה הבוכארית בבוכארה עד תקופת בריחת האמיר מבוכארה. בתו של המנוח הגברת שרה הנשואה לברנרד פותילחוף תושבת לונדון, התאלמנה מבעלה ונשארה עם בניה בלונדון, בירת אנגליה. הגברת שרה פותילחוף היא עסקנית ציבורית, חברה בועד הפרזידנט במקום ומשתפת פעולה בכל המגביות כמפעילה.

למולא חזקיה יהודהיוף נולדו בנים ובנות בבוכארה ובקוקאנד ואף אחד מהם לא הצליח לעלות ארצה, פרט לבתו דבורה, הנשואה למשפחת ממאן, שעלתה עם בעלה, אך השתקעו בלונדון עקב היותם נתינים אנגלים, ובתו השנייה יעל הגיעה ארצה לאחר שהתאלמנה מבעלה, ונשארה עם בן ובת. היא הגיעה עם המעפילים דרך אפגאניסתאן, ונשאה שנית, למיכאל פוויילוף, ממשפחה מכובדת. הם מאושרים בחייהם וחיים מיגיע כפיהם, ממכירת פרי וירק בחנות.

למולא אבא יהודהיוף בנות בבוכארה ובן הנמצא בארץ, ומי אינו מכיר את כבודו הרם של מולא מני יהודהיוף, שאלהים חננו בקול נעים וערב, חזן בחסד עליון, זמר בעל קול בלתי רגיל, עשיר בין עשירים. המנוח מולא אבא יהודהיוף עלה ארצה, קנה לו מגרש בשכונת הבוכארים ובנה עליו בית מפואר הנאה ויאה לשמו. לאחרונה נמכר הבית וכיום שוכן בו מושב זקנים וזקנות על שם ישראל בורוכוף.

זכורה לנו תמונתו של המנוח צבי חפץ ז״ל בנו של המנוח ישראל חפץ, גיסו של המנוח רבי אלישע יהודהיוף. הוא התענין בחיי התרבות של העדה הבוכארית. השפה העברית שגורה בפיו. למרות בקיאותו בלשונות לועזיות שמר על כבודה של השפה העברית; לבוש גלימה וכובע בוכארי ויושב ישיבה מזרחית, מוזג תה ירוק מתוך קומקום המיועד לכך. הצטלם למזכרת עם חברו אשר זהותו אינה מוכרת למחבר.

עמיתו מחזיק בקנה של הקלים ומעשן את עשן הטבק, רואים מעל לראש הקלים. הקלים בזמנו היה משמש כתחליף לסיגריות, פעולתו של הקלים דומה לפעולתה של ,,נרגילה״, שמשתמשים בה בכל ארצות ערב.

צבי חפץ בדרך מרוסיה לארץ, בעיר בומביי (הודו) ת.נ.צ.ב.ה.. היה ציוני נלהב, לא היתה מסיבה שבה לא נשא נאום ציוני, ולא על מנת לקבל פרס. התמונה הזאת היא משנת 1916 בעיר קוקאנד.

תחיית המתים

והנה מה ששמעתי מפי מר יונה בורוכוף, בעל בית ותושב ירושלים, בן 83 ועדיין כוחו במותניו (בן פורת יוסף), מצד אביו בנו של מולא שלמה ברוך דרשן, בנו של מולא יוסף, מולא אהרון יוסף בן מולא משה, מולא משה בן מולא אייליאבאיי, אילייאבאי בן מולא אהרון, מולא אהרון בן מולא לטיף. אחיו: מולא מני בורוכוף בן שלמה ברוך דרשן, מולא ישראל בן שלמה ברוך, עזרא בן שלמה ברוך. בני מולא יונה הם: יוסף, אהרון, דוד, אליהו ומתתיהו שיחיו. בני מוללא מני הם: חאג'י בורוכוף, בצלאל בורוכוף, והבכור שביניהם חיים ז"ל. בני עזרא — חסיד.

בבוכארה אסור היה ליהודי לרכוב על הסוס ברחובות העיר, אבל על נתין זר לא חלה הגזירה. רבי אברהם יונוסוף ז"ל היה נתין רוסי וכמובן לא חלו עליו הגזרות שנקבעו על יהודים בוכארים, נתיני האמיר.

המנוח אברהם יונוסוף היה סוחר גדול, וכן סוכנם של הפירמה ועדייאיוף במסחר הטקסטיל, והיה נוהג לרכוב על סוס באמצע העיר. כאיש פיקח היו מתייעצים אתו בעת הצורך ולא היה חולק את הכבוד הדרוש לפקידי השלטון, כפי שעשו זאת יהודים תושבי המקום. גם השלטונות ידעו היטב כי הוא בעל נתינות רוסית ואין לפגוע בו מחשש תגובה מצד המושלים הרוסיים (בתקופת הצאר ניקולאי).

והנה לאחר המהפכה האוקטוברית (קרי: בולשביקית) התקוממה תנועת צעירי בוכארה נגד שלטונו של האמיר הבוכארי. בינתיים הלשינו בפני האמיר על המנוח, שנמנה עם צעירי בוכארה, שהוא פועל אתם להפלת ממלכת האמיר.

בפקודת האמיר באו, עצרו אותו ושני בניו יעקב וציון הוצאו להורג בצורה ברוטלית ביותר, שחטו אותם על ברכיו של המנוח מולא אברהם יונוסוף ואחרי כן הרגו אותו. אברהם יונוסוף היה אז בגיל 70 הי"ד. זה היה בשנת 1918, למנוח אברהם יונוסוף היה בן שלישי שנמצא באותה תקופה מחוץ לגבולותיה של בוכארה ונשאר בחיים.

בבוכארה היו חיים שני אחים והם מור וחלפתא ז"ל. שניהם כאחד היו מלומדים, יראי ה' ואין גבול ליושרם וענותנותם, מקובלים בין אחיהם בבוכארה כנשיא וכרב בישראל, וכל מוצאי שבת לאחר תפילת ערבית והבדלה היו יושבים ולומדים עד השעות המאוחרות, וסיפרו שאליהו הנביא הזכור לטוב זיע"א משתתף אתם בלימודים. פעם במוצאי שבת, עם סיום הלימוד, אמר אליהו הנביא לרבי מור: מחר בבוקר יביאו למסגד שעל יד חווזי בלנד את ארונה של בת האמיר למען צלאתי־ג'ינאזה (תפילת השכבה ללוויית המת כמקובל) ועליך מר מור לדעת כי בתו של האמיר עדיין לא מתה כפי שחשבו והוציאו אותה ללוויה, אלא היא נמצאת במצב של עילפון ועלולה להתעורר מחר בשעות הבוקר, ועליך לעשות זאת: ברגע שיביאו

את הארון והאימאם יכריז על צלאתי ג׳ינאזה, עליך לגשת בקירבת האימאם ולשאול אותו בקול רם: כבוד האימאם! למי אומרים צלאתי ג׳ינאזה? למת או לחי? על כך בודאי יענה לך: למת! ואתה, תיכף ובלי היסוס, תענה לו כי לא מת שוכב בארון אלא חי. אז יגש האימאם לארון כדי להרים את השמיכה ולבדוק את אמיתות דבריך. ברגע שירים האימאם את השמיכה יווכח ויראה כי הגופה מתנועעת, ההלויה תתבטל ותשרור שמחה בביתו של האמיר בהגיע אליו רץ והבשורה הטובה בפיו.

מר מור קיבל עליו את השליחות ועשה את כל מה שציוה לו אליהו הנביא ז״ל ובאמת יצא בדיוק נמרץ כל מה שאמור לעיל. הביאו את הארון חזרה אל בית האמיר, הוציאו את הבת מתוך הארון והלבישוה עד שהאמיר בכבודו ראה ונוכח כי בתו חיה. הוא שאל את האימאם על פרטי המעשה. האימאם סיפר כי בזמן צלאתי ג׳ינאזה ניגש אליו יהודי בעל קומה לבוש כמעט בגדי שרד וזקנו יורד על מידותיו והוא אשר גרם לכל הדבר הזה. האמיר ציוה להביא לפניו את היהודי הזה. באו אנשי האמיר, קראו למר מור והזמינוהו אל האמיר. מר מור הגיע עם השליחים לפנים חצר האמיר, כרע על ברכיו והרים את כפיו מעלה וברכו כפי המקובל. האמיר שאלו מנין נודע לו הסוד על בתו. מר מור אמר לו, כי חברו מסר לו על כך. שאל האמיר: התוכל להביא את חברך אלי עוד היום? על כך ענה מר מור שלא יוכל להביאו לפני יום ראשון הבא בשעה 10 בבוקר. מר מור חשב כי קיבל על עצמו תפקיד קשה ומסוכן. האם יסכים אליהו הנביא לבוא אתו אל האמיר ומה יהיה במקרה שלא יוכל להוציא לפועל את הבטחתו. הצטער מאוד על כך וסיפר למר חלפתא את כל הענין.

מר חלפתא אמר לאחיו מר מור שלא יצטער, כי מה שאליהו אומר הוא גם מקיים. הנה במוצאי שבת הקרובה, כשיבוא אליהו נשאל אותו ונפעל לפי שיורה לנו. לצערם של רבי מור ורבי חלפתא לא הגיע אליהו במוצאי אותה שבת, אבל הם המשיכו בלימודיהם כרגיל בלעדי אליהו. כשנפרד מר מור ממר חלפתא, נראה אליו אליהו הנביא ואמר לו שהיה עליו להגיד לאמיר כי כראמת כלומר: כעין נבואה היתה לי. אולם אם כבר קרה הדבר ילך מר מור אל האמיר בשעה הקבועה והוא יילווהו, ושיהי סמוך ובטוח ששום אסון לא ייקרה לו ולעדה.

בשעה 9 בבוקר התחיל מר מור ללכת לכיוון ארמונו של האמיר כשהוא לבוש בגדי חג והאמיר יושב בארמונו הנמצא במקום גבוה. לפי טבעו מסתכל האמיר דרך האשנב הפונה לרחוב ורואה במשקפת מה נעשה ברחובותיה של הסביבה, והנה רואה הוא שהולך ומתקרב לכיוון ארמונו יהודי בעל קומה ובעל זקן, מלובש הדר ומאחריו עמוד אש. האיש צועד והעמוד צועד אחריו. מיד הכיר כי זה האיש אשר הביא את הבשורה על בתו ואשר הבטיח לבוא עם חברו. אמר אל לבו: אם עמוד האש הוא חברו, הרי יכול הוא להתקרב לארמוני ולשרוף את כל הארמון. מיד שלח רץ לפני האיש וציוה להודיעו שיבוא לבדו.

מולא מור שמע מפי הרץ את הפקודה ואם כי לא ראה את האש, הבין במה דברים אמורים והתחיל לצעוד לחצר האמיר.

האמיר, כשראה את היהודי המכובד הזה וגם ראה את עמוד האש שהלך אחריו, עומד על מפתן הבית קם ועמד ולתמהונם של אנשי שלומו קד קידה לכבודו של מולא

מור, לקחו בזרועותיו והושיבו על ידו. לא הספיק מולא מור אפילו לפתוח פיו להסביר לאמיר את השתלשלות הדברים, וכבר האמיר הקדימו ואמר: הכל ידוע וברור לי. ברצוני רק לשאלך במה לבך חפץ ואני יכול למלא דרישתך בעד הבשורה הטובה והנפלאה הזאת. שאל כאוות נפשך הן בממון והן בכסף!

מולא מור ענה לו על כך: רק שלום, הוד רוממותך, אנו מבקשים לך ולבני משפחתך אשר בארמונך. האמיר הודה לו על ברכתו, חזר וביקשו להגיד מה רצונו מאת האמיר. אז אמר לו מולא מור: „הוד רוממותך, 200 תנגה לשנה דרושים לשם פרנסת משפחתי". מיד קרא האמיר לכאתיב (המזכיר), ואמר לרשום זאת בספר על מנת שיוכלו למלא בקשה זו גם בדורות הבאים, להעניק מדי שנה סכום של 200 תנגה למשפחת מולא מור, להביא את הכסף אל ביתו בתאריך קבוע ובצירוף 2 מעילים של אלג'ה קרשיגי כתשורה מאת האמיר, ועכשיו ציווה להלבישו 2 ג'אמה מהאמורים לעיל עם שק של 200 תנגה למסור לידי שליח וללוותו עד ביתו. כך נפרד מולא מור מאת האמיר בכבוד גדול והחדיר בעומקי לבו את כבוד ה' ואת טובת היהודים.

מולא יונה סיים את סיפורו וציין, כי פקודה זאת היתה בתוקף. מדי שנה בשנה קיבל מולא מור בתאריך קבוע את הסכום הנ"ל. בתקופה האחרונה ירד ערך התנגה, אבל אמרו שאפילו אין ערך לתנגה — יש חשיבות גדולה מאוד גם בעיני פקידי השלטון של האמיר ועובדה שמדי שנה נזכרים במאורע זה. יהי זכרם של מולא מור ומולא חלפתא ברוך לעד.

מולא יונה בורוכוב נמנה על משפחת מולא מור כלומר: אמו של מולא יונה היתה מצאצאי מולא מור.

מולא מור בעצמו נרצח על ידי ליסטים בטעות. מספרים שהליסטים התכוונו לרצוח אחר שחי בשכנות לביתו של מוללא מור הי"ד. מולא מור השאיר אחריו בן יחיד.

הנשיאים בבוכארה

מולא מור ז"ל
מולא פנחס הגדול ז"ל
מולא פנחס הזקן המכונה מולא נייאז
מולא חיים רבין דה מולא המכונה יצחק חיים דהמולא, שהיה חותם ראשי תיבות
מולא חאג'י יונה חיימוף ז"ל
רבי פנחס המכונה מולא כהן רבין ז"ל
מולא דוד מירזא ז"ל
רבי פנחס המכונה מו כהן רבין (שנית)
יעקב חי פנחסוף שייבדל בחיים נכדו של מולא נייאז ז"ל

הנשיאים בסמרקנד

מולא פוזייל (מו בנימין)
מולא עולמא אהרון באי ז״ל
מולא רפאל מירזא ז״ל
מולא משה כלאנתר ז״ל
מולא דוד כלאנתר ז״ל
אליהו חיים מירזא ז״ל
מתת מולא קנדוף ז״ל
מאיר מולא קנדוף ז״ל
בצלאל מולא קנדוף ז״ל
ג׳ורה באי יצחקוף ז״ל.

מולא אבא קנד ז״ל נשיאה השלישי של העדה הבוכארית בבוכארה נכדו של המנוח מולא מור ז״ל. מעל לכובעו נשא מולא אבא את (הילק) תעודת האמיר לתפקיד הרם.

המנוח נפטר בבוכארה בגיל 70 בשנת 1903.

מולא אבא קנד הוא סבו של מולא יונה בורוכוב מצד האם.

הזמרים

בימי קדם לא היתה המוסיקה האירופית נהוגה ומובנה בין העדות והמוסיקה המקומית שלטה במקום והכלים נקראו: טמבור, דוטאר, דאריה גיז'ק ו־40 טאר, ובהם ניגנו המומחים בכך.

מולא ברוך כלכאך היה אישיות מפורסמת בהופעותיו בנשפים, במסיבות או סתם בישיבת צ'אר יאר (כשארבעה חברים (צ'אר יאר) יושבים באיזה פיקניק ורוצים ליהנות ממנו). הוא היה שר סולו שירים הנקראים צ'אר יאר והשש מקאם (ששה סוגי מנגינות) והמבינים היו מתלהבים מהם. מולא ברוך היה מפורסם ושמעו הגיע עד בתי האמיר. לעתים הוזמן לביתו של האמיר בשירים המקובלים בארמונות המלכים. היה לו תלמיד, שלא ידע כמעט קרוא וכתוב. זה היה המנוח לויצ'ה באבאכאנוף, שקודם לימד אותו לתופף בדארייה. מספרים שלויצ'ה כשהיה מתופף בדארייה, היה זורק תוך כדי תיפוף את הדארייה עד התקרה, וכשהיתה חוזרת אליו, היה ממשיך לתופף בה בלי לאבד את המנגינה.

ללויצ'ה באבאכאנוף היה שותף תמידי שהיה מלווה אותו בכינור ושניים אלה היו מפורסמים לא רק בין העדה הבוכארית והיהודים אלא גם בין המוסלמים העשירים, שהיו מזמינים אותם למשתה גדול, או חתונה. לויצ'ה באבאכאנוף היה גם זמרו של האמיר. מספרים שלא היה יושב בחדר שישב בו האמיר, אלא בחדר שממול ומשם היה משמיע את קולו הערב. אומרים שהיה מוצא חן בעיני האמיר עד כדי כך שהיה מצווה להלבישו ג'אמה (מעיל) לתפארת, ובו הלך לויצ'ה בחוצות העיר עד שהגיע לביתו.

היה עוד אחד יוסף נורג, מאוד חביב וצנוע.

בסמרקנד ידע יצחק יצחק באג'יוף, חתנו של מולא אהרון מולאקנדוף, לשיר שירים ולנגן בטמבור. היה גר בשכנות עם יצחק חסן אוזון תורה, ויצחק חסן היה מנגן יפה מאוד בכלי ושמו 2־תאר.

לאלה השניים התחברו הבנים של מולא אהרון מולאקנדוף, שיצחק יצחק באיוף היה גיסם ולאלה נצטרפו למקהלה המוזיקאלית: שלמה, אבא, מיכאל, מנשה וגבריאל מולאקנדוף. במשך שנה שלמה למדו לשיר, לזמר ולנגן ובימי השבת, בשעה חמש אחרי הצהרים באו לבית הכנסת הגדול ושרו שירי שבת להנאת הקהל. במשך הזמן היו מופיעים בנשפים ובחתונות, כמקצוע מכניס. למרבה הצער מת שלמה שלא בעיתו ואחריו נפטרו האח השני אבא ומנשה, ולבסוף גם מיכאל. נשאר אך בן הזקונים גבריאל מולאקנדוף שקיבל מדליון בתור ארטיסט ריספובליק (שחקן לאומי). לגבריאל נולדו 4 בנים, שנתחנכו באווירה מוסיקלית, ולבסוף היה יוצא להופעות עם בניו, הנקראים אחים מולאקנדוף, שיחיו, אמן.

ולסיום עוד יהודי, שחזר מבוכארה, ושמו היה מיכאל תאלמסוף, מתלמידיו

הטובים של לויצ׳ה באבאכאנוף, שבחוזרו לסמרקנד נתקבל מיד על ידי צעירי הציבור והיו מזמינים אותו לנשפים. למיכאל תאלמסוף היו עוד שני אחים ושמם: ישראל תאלמסוף וגבריאל תאלמסוף, שלפעמים היו מופיעים ביחד עמו.

ישראל תאלמסוף מת ואחריו נפטר גם האח הגדול מיכאל תאלמסוף.

מיכאל תאלמסוף היה מקובל בביתו של אכון באבאיוף, ראש ממשלת אוזביקיסטאן בכבוד גדול.

בניית בנק בבוכארה

בשנת 1912 הונחה אבן פינה לבניין משרד עבור הבנק „רוסקא־אזייאתסקי" (בנק של רוסיה ואסיה). היו לו סניפים בערים גדולות כגון: בטאשקינת, סמרקנד ועוד בערים אחרות. העיר בוכארה היתה בירת האמירות של בוכארה, מקור הדת המוסלמי ובה אישים קנאים לדת שעמדו בראש השלטון. הם עקבו אחר כל תנועה חשודה בעיניהם ואשר חרגה מהמסגרת הדתית והמוסלמית ומהליכות ה„קוראן", הספר הדתי הקדוש אשר לפיו נקבעו סידרי הדת, השלטון ומנהגים אחרים במדינה, הן כלפי המוסלמים והן כלפי כל השרים שאינם שייכים לדת האיסלאם.

במדינה כזאת ובמשטר כזה אי אפשר היה לחשוב פעם ששלטונות ירשו להקים בנק כמוסד רוסי (ערלי) טהור שהעומדים בראש המוסד הזה והעובדים בו היו רוסים ומי יכול לצפות מה תהיה פעולתם לאחר בואם במגע הדוק ובקשרים כספיים ומסחריים בצורה חפשית עם הצבור הרחב. זמן רב נמשך המשא ומתן של ההנהלה המרכזית של הבנק עם אנשים בעלי השפעה מבין היהודים ועם אנשי שלטון שבידיהם היתה ההכרעה להחליט על גורל פתיחת הבנק.

והנה בתאריך הנקוב לעיל נפלה ההכרעה וניתנה ההחלטה בכתב מאת השלטונות הגבוהים לפתיחת סניף לבנק האמור. כמובן שמתן הרשיון היה מותנה בתנאים שהוכתבו על ידי שלטונות בוכארה בסעיפים רבים וביניהם היתה הגבלה כלפי מספר העובדים בבנק אשר מותר להם לגור בבוכארה העיר, מספר מצומצם מאוד. ואשר ליתר העובדים עליהם יהיה לגור בעיר כאגאן העיר החדשה של בוכארה שבמרחק 14 קילומטר מן העיר בוכארה.

המקום לבניית המוסד הכספי הזה נבחר על ידי הבוכארים, הואיל והלקוחות הקבועים והאקטיביים יהיו כמובן היהודים הבוכארים ולכן נבחר המקום בגבול השכונה של היהודים הגובל עם המרכז המסחרי. המגרש שבבעלותם הבלעדית של משפחת ריבקוף ובניו נמסר לבנק בשכירות.

לכבוד המאורע החשוב הזה בעיני היהודים התאספו היהודים הסוחרים בעלי עמדות מסחריות ובעלי שם, לבשו בגדי חג והצטלמו עם אנשי הנהלת הבנק ומספר זעום מהסוחרים המוסלמים. אשר לאנשי השלטון לא הצטרפו לתצלום, כי מטעמי הדת, לעמוד בכפיפה אחת עם כופרים לא נאות להם. מצאצאים אלה הנמצאים בתמונה איש מהם אינו בחיים, פרט לריש גלותא שייבדל לחיים, יעקב חי פינחסוף, בנו של מו ציון מולא נייאז ז"ל.

בין היוזמים והמייסדים היהודיים היו, משמאל לימין: יונה (כון לוג'), גבריאל קלנדר, יונה קלנדר, הרב יוסף חים שלומוף, חיים קלנדר יושועיוף, חיים מו. יהודה כהן רבין בן מ. חיים, סה"כ (8).

מוסולמי, משה מוסיג'ה, דוד מירזאיוף, באבא קלנדר, רפאל עויזוף, בן פנחס

קאק, ברוך עוזיוף, ידידיה מירזאיוף, מו. כהן המוזרח לעיל הוא בנו של מו' פנחס הגדול ז"ל, נשיא ודרשן, מנהל הבנק המיועד, מוצ'יון מו. נייאז פנחסוף, יעקב ינוסוף, ציון ינוסוף, ראובן עמרם, פקיד בכיר של הבנק, יעקב חי פינחסוף „ריש גלותא", מעל ראשו אברהם חיים לאלא, אבא יהודהיוף, פנחס מאהי כור ריבקוף, שלמה באבאיוף, חאגי כוסה, בין יונוסוף, שלמה ברוך הדרשן (דאמולהאי נב).

השמות הנ"ל נמסרו על ידי מולא יונה בורוכוב, אחד מזקני העדה היום, יליד בוכארה, תושב ירושלים.

מולא מירזא (נמנה בין נשיאי העדה בבוכארה)

מולא מירזא הוא אישיות בקרב יהדות בוכארה, עשיר, בעל נכסים וסוחר גדול. בניו: מולא מתת מירזא, מולא דוד מירזא, מולא אלנתן מירזא.

מולא דוד מירזאיוף היו לו 3 בנים: מולא ידידיה מירזאיוף ז״ל, מולא יונתן חיים מירזא ומולא גבריאל מירזא. בני מולא ידידיה מירזאיוף הם האחים: אלישר (אילושה), מתת, בני, חייכה וכן 3 בנות, מזל, יעל וחנה. האחים מירזאיוף הספיקו להימלט מבוכארה לפני הכיבוש הסוביטי והספיקו להצייל מעט מאוד מהונם, והעבירוהו לאפגניסטן ומשם לאנגליה (לונדון). ברם האחים מירזאיוף עלו ארצה והשתקעו בירושלים וכל אחד מהאחים בנה לו בית מגורים של 3 קומות ולאחר מכן התחילו לסחור בין אנגליה לערי הודו ואפגאניסטן.

בני מולא ידידיה מירזאיוף, האחים אלישר, בני, מתת וחייכה, נשאו להם נשים מבנות העדה הבוכארית והשתקעו בבירת אנגליה. בנותיו של מולא ידידיה נישאו אף הן לבני העדה הבוכארית, הבכורה למולא ארי חיימוף, יליד בוכארה, ממשפחת אצילים, בנו של המנוח חאג׳י יונה ז״ל המפורסם והמכובד לא רק בין יהדות בוכארה, אלא בעל שם מכובד ומפורסם בעיני הישמעאלים, שהכירוהו והוקירוהו כלמדן והוגה דעות. הוא היה מקובל גם בחצר המלכות (האמירת).

הבת השניה נישאה למולא ארי מלהיוף, עשיר בנכסים, למדן, דרשן ונואם בחסד עליון, שוחט, ומקובל בין אחיו הבוכארים.

מולא גבריאל מירזאיוף הוא חתנו של הרה״ג מולא חזקיהו הכהן רבין, רבה הראשי של בוכארה, ומולא חיים בורוכוף ז״ל היה חתנו של מולא יונתן חיים מירזאיוף שנפטר בשנת 1966 בגיל צעיר מאד, אחר מחלה קצרה. איש צדיק היה, ישר ונעים הליכות ממשפחת בורוכוב, בנו של מולא מני בורוכוב ז״ל. אחיו ייבדל לחיים חי עם משפחתו בעיר לונדון.

למולא אלנתן מירזאיוף היו 3 בנים, מולא אבא, מולא בנימין ומולא עמנואל. מולא אבא אלנתן מירזא ז״ל נולד בעיר בוכארה בשנת 1870 וגדל וחונך על ברכי הרבנים. השלים את לימודיו בגמרא ובפוסקים אצל הרב מולא משה־ג׳ה יצחקוף ז״ל. והיה סוחר וזמן מסויים מורה הוראה, שלא על מנת לקבל פרס. בשנת 1917 עלה ארצה וחזר להודו לרגל עסקיו. עלה בפעם השנייה ארצה והשתקע לצמיתות. ציוני נלהב, גאל אדמות מידי הערבים, מכל מקום אשר בא לידו, כגון: ירושלים, באר־שבע, כפר עברי על יד עטרות, חברון ועוד. היה הראשון שיסד עם שמעיה חפץ ז״ל תחבורה עירונית בין שכונת הבוכארים ובין העיר העתיקה בירושלים, וכן היה בעל מניה לתחבורה בין־עירונית ירושלים—תל־אביב. המנוח נמנה עם חברי ועד העדה הבוכארית כמו מר שלמה צופיוף ז״ל.

בעת שצעירי העדה מולא חנניה אשרוף, מולא יצחק יהודהיוף ומולא רחמים

כלנתר אירגנו ועד צעירים, תמך בהם מולא אבא ועמד לעזרתם למרות התנגדותו של מולא שלמה צופיוף. עם זאת דחה הצעתם לעמוד בראש ועד הצעירים בנמקו, כי אינו מסוגל לפעול במרץ כמותם. תוך מאבקם של ועד הצעירים להוצאת סרטיפיקטים לחלק מהמעפילים מבני משפחתו, שנתקעו בפרס (איראן) קיבל מספר סרטיפיקטים, העלה את קרוביו ארצה ועזר להתבססותם.

מתוך חייו: כשגאל בית אחד מידי הערבים בירושלים, במחנה יהודה אחרי בתי סיידוף, השכיר את הבית לגן ילדים. עברו שנים והמוסד לא שילם לו שכר דירה מינימלי. הוא קיבל פסק דין לפינוי הבית, אך להפתעתם של אנשי הסוכנות היהודית וועד הקהילה הצהיר המנוח, שהוא מוותר על השכירות ועל החובות שנצטברו, כי אין ברצונו לגרום ביטול תורה. הגן קיים עד היום ברשות עירית ירושלים. בשנת 1927 היה לו כרם שקדים, אשר במשך הזמן החליפו לפרדס פרי הדר, רכש לו בית מגורים והשתקע לצמיתות בפתח־תקוה.

הוא נפטר בגיל 76 בשנת תש״ז. לא כהתה עינו ולא נס ליחו. השאיר אחריו בנים, בנות, נכדים, נינים ובני נינים. השמיני במספר מתוך ילדיו הוא משיח מירזאיוף, תושב פתח־תקוה, המכהן בתפקיד מזכיר התאחדות עולי בוכארה ואפגאן ומפעילי העדה בפתח־תקוה.

אק־מג׳ית

בעיר אק־מג׳ית יורדים מתחנת הרכבת פירובסכי בדרך מסילת הברזל והמקום הוא אחרי טורקיסטאן. בעיר אק־מג׳ית דרו 42 משפחות מיהודי בוכארה, אך היהודים התחילו לנדוד, לחפש להם מקורות פרנסה וחיים חפשיים במקצת מעול ומגזירות. כל קבוצה השתכנה בעיר אחרת, הרחק מבוכארה מחיוה ומחוריזם.

והנה סיפור מלפני 71 שנה על אק־מג׳ית שהרוסים קוראים לה קיזיל־אוררה, ששמעתי מאת מולא יונה בורוכוב: היהודים בעיר זו עסקו במסחר בדי טקסטיל והיה להם קשר ישיר עם מוסקבה. כל אחד מהם רכש בית מגורים וחנות משלו וחי חיי שלווה.

באק־מג׳ית הקימו היהודים בית כנסת ובנו מקוה טהרה כדת וכדין, הזמינו רב מבוכארה שהיה מכהן גם כחזן, שוחט, מוהל ודרשן. בנוסף לכל זה היה מלמד תינוקות. רק בעניני גיטין היו נוסעים לבוכארה והיו פונים אל הרה״ג רבי חזקיה רבין.

מולא יצחק סיידוף, מתושבי המקום עלה ירושלימה ולאחר מספר שנים חזר לאק־מג׳ית לרגל חיסול עסקיו ולהתראות עם אחיו בני עירו. כשנוכח לדעת כי אין בית עלמין בשביל היהודים כינס מולא יצחק תיכף את כל אחיו מבני העדה הבוכארית והעמידם על עובדה חמורה זו. הוא התחיל לטפל באופן דחוף בהקמת בית עלמין. מר יצחק סיידוף הגיש בקשה בשם העדה למושל העיר, שייקצה לעדה שטח ראוי והמושל נעתר מיד לבקשתם. שטח האדמה ניתן ליהודים ללא תמורה. מולא יצחק סיידוף גדר את השטח מסביב והקים שער כניסה, וכל זה עשה על חשבונו הפרטי. יהיה זכרו ברוך לעד.

והנה חלק משמותיהם של יהודי בוכארה שהיו באק־מג׳ית (קיזיל־אוררה): מולא יהודה קאשו, בניו משה, ניסים, אפרים, זלמן. מולא אבא אמינוף, מולא נתנאל נייאזוף ובניו, זבולון נייאזוף, בנימין שמאי, חאג׳י אהרנוף ואלעזר בנו, מולא פנחס יצחק ברוך סופי, חיים סופי חוג׳ה, רפאל סופי בן חיים סופר, בנימין עלישא המנוח אביו של מולא אבא אמינוף, יצחק סיידוף, נתנאל סיידוף, רפאל סיידוף.

דושמביה — ותיכנון הכלייה ביהודים

מפי עד הראייה משה מוראדוף (מוראד פריוף יליד 1893 — בחיסאר).

דושמביה, עיר בפלך טג׳יכיסתאן, השוכנת בדרומה של עיר סמרקנד, פעם היתה עיר נידחת, מפאת ריחוקה ממרכז אסיה ובשל האוכלוסיה הגדולה, אשר רובה טג׳יקים ובחלקה אוזביקים, פלגרים, קרא־טיגינים, כמעט כולם אנאלפבתיים. חלק ניכר מאוכלוסיתה היו מועסקים כמשרתים בבתי יהודים בערים סמרקנד, טאשכינת, קוקאנד וערים אחרות, וחלק קטן סוחרים, מואזינים, דרשנים וכו׳. איזור דושמביה גובל מצד אחד עם הרפובליקה הקירגיזית ובעמק הדרומי עם סמרקנד (אוזביקיסטאן) וכן עם מימי אפגאן.

דושמביה נמנית עם האזורים הגדולים המכסים את הוצאותיו של האמיר בבוכארה בה ישב בארמונו עם „מיר״ (משנה למלך) ופמליתו וביניהם: קאדי, ראייס, מירשב. לדושמביה 14 אזורים וביניהם עיירות קטנות או כפרים גדולים, שאוכלוסיהם משלמים מס שנתי למושל מקומי והלה מתחייב להעבירו מיד לדושמביה, ואלה הם האזורים: ינגי־באזאר, כנבוט, פייזי־אבאד, בלג׳ובאן, כוליאב, קרה־תאק, ריגר, סראסיאב דינב ועוד.

האזורים הנ״ל מרוחקים מדושמביה החל מ־18 ועד 100 קילומטרים, למשל: מדושמביה עד כוליאב 3 ימי נסיעה ברכיבה על סוס. הדרך מישור והררי. מדושמביה לכוליאב הדרך בעליה. הנסיעה מבוכארה לדושמביה נמשכת 8 ימים ברכיבה על סוס, עם תחנות ביניים בכראוואן־סראיים (אכסניות עם מקומות לינה ומקומות לסוסים, וכן מזון לסוסים). מסילת ברזל לא היתה קיימת. העיר דושמביה נקראה לראשונה בשם יוסף סטלין „סטלין אבאד״, אך אחרי מותו, ובפקודת ניקיטה חרושצוב, נמחק שמו של סטלין והוחזר השם דושמביה לקדמותו.

חיי היהודים בדושמביה

אם כי המשטר בעיר דושמביה היה איסלאמי כמו בבירתה בוכארה, הרגישו היהודים בטוב, הן מצד השלטונות והן מצד שכניהם הסוחרים המוסלמים ושכניהם בבתים. לא חלו עליהם אותן הגזרות שחלו על היהודים בבוכארה הבירה, כלומר: לא קשרו חוט על בגדיהם, וכן היו רוכבים על הסוס כיתר תושבי המקום ללא הגבלות. יחסם אל נשיא היהודים במקום, מולא דוד דולצ׳ה בן סימן טוב, וכן מולא יוסף חיסאר, שהיה נמנה עם הסוחרים הנכבדים ועשירי העדה, היה מצויין, וכן עם פקידי השלטון, בעלי תואר ממלכתי, והיתה להם כניסה חפשית אל הארמון ופגישה עם המיר במקרה הצורך וללא קשיים.

באמצע העיר דושמביה עוברים נחל גדול „כאפר נייאן״ וכן אמות מים חיים ברחובות ובריכות לריכוז מים ראויים לשתיה בכל רובע. באזרות מים ומי תהום לא

היו. מספרים כי נעשו נסיונות לחפירת בארות מים והגיעו עד לעומק 40 מטרים ולא ראו סימני מים.

לדושמביה הובילו 2 דרכים ציבוריות לרכב ולסוסים, אחד מהם דרך סמרקנד בשם ארווה. דרך זו היתה פתוחה רק 3 חדשים בשנה ויתר החדשים היתה חסומה בשלגים וכפור.

החל משנת 1917, כשהיתה התקרית של הבוכארים הצעירים (מוסלמים) הנקראים „מולודו־בוכרצים" עם האמיר ואשר בעקבותיה הוצאו להורג כמה יהודים בצורה אכזרית ביותר, הורע מצבם של יהודי דושמביה, חודשו הגזרות שנשכחו זה כבר, והתחילו להישמע ולהיכנע לפקודות השלטון, יען כי הגיעו שמועות, כאילו היהודים בבוכארה היו מעורבים בתקרית נגד האמיר בבוכארה.

בעיר דושמביה היו כ־120 משפחות יהודים, תושבי המקום, בערך כאלף נפשות, כולם סוחרי טקסטיל וחלק מהם רוכלים בכפרים ומוכרים בקימעונות את סחורותיהם. יש לציין כי שום אסון או תקלה לא קרו ליהודים במשך הזמן.

בעיר דושמביה היה קיים בית כנסת גדול, 30 מטר אורכו ורחבו 8 מטר עם מרפסת גדולה ועזרת נשים, ומשרתים בקודש: שוחט עופות ובהמות, חזן, מוהל ודרשן. בית קברות נפרד ליהודים. החזן היה עורך חופה וקידושין. במקרה של גיטין היו נוסעים לבוכארה.

עודף בשר, או בשר טרפה, או בהמה שהוכרזה כטרפה על ידי השוחט היו מוכרים לישמעאלים ולא היו כל בעיות. זה מסמל את היחסים הטובים שבין היהודים ובין תושבי העיר המוסלמים.

יצויינו כאן שמותיהם של חלק מהיהודים, תושבי העיר דושמביה:

מרדכי (מוראד) פריוף, אברהם פריוף, משה פסתך, סולימאן דולצ׳ה, דוד דולצ׳ה, ברוך דולצ׳ה, ציון כישכין, רפאל תאג׳יד, רפאל סווזאן, ציון סווזאן, חאג׳י יעקב־ג׳ה, זבולון דראז, בנימין מאשין־דוז, ישראל מאשין־דוז ועוד.

האקלים בדושמביה טוב ונעים. בקיץ מנשבות רוחות קרירות ובחורף יורדים גשמים ושלג.

מרחקי גבולות

המרחק מדושמביה לאפגאניסטאן הוא שני ימי רכיבה על סוס, כלומר: 50־60 קילומטרים. המרחק מכוליאב לאפגאניסטאן קצר בהרבה ואומדים אותו בהליכת 3 שעות ברגל עד הגבול ממש, ומכאן חוצים את הים, והנך על אדמת אפגאניסטאן ב„חאן־אבאד". סוחרים אפגאנים היו פוקדים את דושמביה ומביאים עמם בהמות, בקר וצאן וסוסים. בשווקים היו קונים תמורתם בדי טקסטיל, בדי משי, אריגת יד המפורסמים, תוצרת חיסאר למעילים.

בריחת האמיר מבוכארה

בשנת 1920, עם כיבוש עיר הבירה בוכארה על ידי הצבא האדום, נטש האמיר של בוכארה את ארמונו ואת כל רכושו. האמיר סייד עאלים חאן לקח אתו מספר

בעלי משרות גבוהות שהיו נאמנים לו, וכן קבוצות אנשי צבא מזויינים משומרי ראשו, בערך 50 איש, רכובים על סוסים מגזע טוב, מאורוות האמיר, וחסידיו התחילו לברוח. אומרים שהאמיר וחסידיו, אנשי ארמונו, הוציאו אתם עושר רב בכסף, בזהב ובאבנים יקרות.

האמיר ופמליתו יצאו אל מחוץ לעיר. מספרים שאנשי צבא הספיקו לזהותם מרחוק והתחילו לרדוף אחריהם. המרחק ביניהם היה רב, בכל זאת ציווה האמיר, כדי למנוע סכנת לכידתם, לפזר מאחוריהם מטבעות זהב, כדי להעסיק את הרודפים באיסוף המטבעות ויעזבו אותם לנפשם. האמיר ופמליתו הגיעו לעיר באייסום, אחת העיירות שבשיפוטו של האמיר. חיש מהר עברה השמועה לדושמביה. בינתיים הגיעו בשורות לא טובות שאספסוף בהמון גדול מן האוזביקים ומן הטג׳יקים מתכוננים לנצל את הזמן של לית דין ולית דיין, ולהתנפל על היהודים למטרות שוד וביזה. היהודים שהרגישו באי השקט לפני הסערה, התחילו להסתיר בתוך האדמה שבבתים כלי זהב וכסף, תכשיטים ותלבושות יקרות. הדבר נעשה לפי עצתו של הנשיא מולא דולצ׳ה.

האמיר מחליף מושבו

לאחר 3 ימים באו רצים (אוז׳ייצ׳) של האמיר, והכריזו על בואו של האמיר. מאזורים ריגר, דינב וקרהתאך הצטרפו ונילוו אל האמיר שרים אנשי שררה ובעלי תארים של אותם האיזורים, והגיעו עם פמלייתו עד דושמביה, כלומר: האמיר שהה בעיר באייסום בסך הכל 3 ימים. הם הגיעו רכובים על סוסים ישר לארמונו של המיר, כי המיר של דושמביה היה בן משפחתו של האמיר; על כן היה הבטחון המלא לאמיר שישכון לבטח בדושמביה.

המיר של דושמביה קיבל את האמיר ופמלייתו בשמחה גדולה, אם כי ידע שלא כאורח הגיע האמיר אליו, אלא מתוך איבוד המלוכה ושושלת האמירת בבוכארה, כדי לעודד את רוחו של האמיר הכין המיר כיסא מלוכה והושיב עליו את האמיר.

התראת ראש השומרים ליהודים

כאמל דה־באשי, ראש השומרים, אוהב ישראל הגיע אל הנשיא ואל נכבדי העיר והיתרה בהם, כי נשקפת להם סכנת נפשות, כי לפי הנתונים שבידו עומד להגיע מן ההרים אספסוף גדול, מעורב אוזביקים וטג׳יקים, שמטרתם שוד, ביזה ורצח. הוא הציע שכל היהודים יעזבו את בתיהם ויקחו אתם קצת מזון, קצת כלים ויעברו אל ביתו, והוא מבטיח לשמור על נפשם מפני כל התנפלויות.

היהודים מילאו אחר עצת הנשיא, ובהתאם להודעתו של כמאל דה־באשי עברו עם נשיהם ועם טפם אל ביתו של ראש השומרים, בית ענק עם הרבה חדרים, וכל משפחה הסתדרה בחדרון אחד. כמאל דה־באשי נעל את השער ועמד בעצמו על יד השער עם רובהו ביד. כמו כן הפקיד שומרים במבואות ביתו ומאחורי ביתו, והזהירם לבל יתנו לאיש להתקרב אל הבית.

בינתיים נבהלו גם המוסלמים מהשמועות ומהרעש שבעיר והעשירים מביניהם

נעלו את בתיהם ונסו להרים. מספר הבורחים לא היה אמנם גדול. האווּבקים והטג׳יקים התחילו לרדת מההרים עם אלות וסכינים (כפי שסיפרו לאחר המאורעות) והתחילו בשוד וביזה, בעיקר בבתי היהודים. כפי שהיה ידוע מראש התנפלו על בתי היהודים ושדדו מכל טוב.

תגובתו של האמיר

כשנודע הדבר בארמון, מיד הורה האמיר להוציא כרוז רכוב על הסוס לכל הרחובות והשווקים, וכן לכל הכפרים, ולהביא את דבר האמיר אל כל התושבים בזה הלשון: „בל יעיז איש להתנפל על אחר, ובל יעיז איש לנגוע בממון זר בלי יוצא מן הכלל. העבריין יוצא לתליה מיד — בפקודת האמיר בעצמו״.

מספרים כי האמיר הביע צערו על העוול שנעשה ליהודים השקטים.

עם כל זאת לא הגיעו המתנפלים והאספסוף אל ביתו של כמאל דה־באשי, והיהודים שהיו בבית הזה עם משפחותיהם נשארו שלמים.

שערוריה חדשה

שתי משפחות מהשררה שנימנו עם משפחתו של האמיר, ברחו משהרסווז (כנראה שבאו מים עד נפש) והגיעו לדושמביה. בעברם ברחובות העיר רכובים על סוסים צעקו כל הזמן „אוי לנו מידי היהודים־הכופרים״. שתי משפחות מהשררה הנ״ל נכנסו לאמיר ושוב חזרו על אותם המלים: „אוי לנו מידי היהודים־הכופרים״, וסיפרו לו את מה ששמעו מפי עד ראייה שברח מבוכרה לשהרסווז, לאחר כיבוש הבירה על ידי הצבא האדום, וכך סיפרו: היהודים אשר שיתפו פעולה עם הצבא האדום הוציאו את קאדי כלאן של בוכארה (הקאדי העליון) ונתנו לידיו מטאטא וציוו עליו לטאטא רחובות, וכן הוציאו את ראייס וחגרו למתניו חבל ואילצוהו להתהלך ברחוב, וכן את קושביגי. בזאת חיללו היהודים את כבוד האמירת ואת דת האיסלאם ואת הקוראן הקדוש.

אל שתי המשפחות הללו, שהגיעו משהרסווז, נילוו בדרכם לדושמביה עוד ביקים ואנשי שררה אחרים וכולם יחד ביקשו מאת האמיר לעשות נקמה ביהודים. אבל האמיר הוציא רק אתמול התראה לתושבים ואינו יכול להרשות לעשות היפוכו של הצו.

אמר האמיר שמוכן יהיה לדון על הצעתם אלא שהפורום הוא יותר מדי גדול והציע להשאיר שני שליחים מכל אזור והוא יזמין מספר סוחרים ונכבדי המוסלמים, וביחד יטכסו עצה. נשארו כ־15 איש להוציא גזר דין.

אמר להם האמיר: נכונים הם דבריכם בקשר ליהודים, אבל יש לי צוואה מאבי המנוח שלא לעשות רעה ליהודים לעולם, ואיך אני יכול לחלל צוואתו הקדושה של אבי המרוחם? זאת ועוד: אם אנו כאן נחליט על השמדת היהודים, מה יאמרו בעולם כולו המוסלמים והלא־מוסלמים? הנה האמיר קיבל מכה ניצחת מהרוסים ולא יכול להילחם בהם, בא ועשה מלחמתו עם היהודים עם חלש, בלתי מוגן, והשמידם. האוכל אני לשאת את החרפה הזאת לעולמים?

לעומת הרצח וההשמדה שהנכם מציעים, אני מציע משהו גרוע מרצח. והוא: אני אתן צו שבגלל המלחמה שהנני רוצה להכריז על הרוסים הנני מגייס מאה אלף חיילים וכאן יהיה מקום ריכוזם. היות שאין די מקום לשכן את החיילים — על היהודים לפנות את העיר תוך יומיים. מצד אחד אנו נגרשם ומצד שני, עם צאתם של היהודים, יישאר רכושם בידי תושבי המקום. נוסף על כך הטמינו היהודים את ממונם ואת כספם באדמה. לאחר שהם ייצאו מכאן תינתן האפשרות לעם לחפש ולהוציא את כל אוצרותיהם גם מתחת לאדמה והם ייהפכו לעניים מרודים. (הידיעות הללו מפי נכבדים מוסלמים שהשתתפו בשיחת השמד עם האמיר נמסרו לנשיא העדה וליוסף חיסארי שיחסיהם עם נכבדים מוסלמים היו מצויינים).

האמיר ציווה להזמין 2 או 3 מנכבדי העדה הבוכארית. הגיעו אליו שלושה: הנשיא דוד דולצ'ה בן סימן טוב, יוסף חיסארי מעשירי העדה, ובנימין מאשין־דוז. סיפר להם האמיר בקצרה כי הוא זוכר עד עתה את חסדיו עם היהודים כל השנים, אבל היות שעכשיו עומדים להכריז מלחמת־קודש על הרוסים ולא רצוי לאמיר לשתף את היהודים במלחמה, על כן מחויבים היהודים לעזוב את העיר תוך יומיים, בכלל זה יום השבת. היהודים לא יכלו להתנגד ולסרב, כי הרגישו כי כלתה אליהם הרעה. התחננו לפני האמיר לתת להם ארכה נוספת כי ביום השבת אסור ליהודים לעשות מלאכה. נענה האמיר לבקשתם והמיר את יום השבת ביום ראשון.

יש להדגיש במיוחד שכל העושר של המוסלמים הסוחרים היה כמעט כספם של היהודים המקומיים, כי היהודים היו מוכרים סחורות למוסלמים בהקפות לזמנים קצרי מועד, וכמעט כל כספי היהודים יישארו נחלתם של המוסלמים.

תשורות ודורון לאמיר

כפי שהוזכר לעיל קיימים מסביב לדושמביה 14 מחוזות ואזורים ובכל מחוז ואזור קיים בעל משרה ובעל תואר ממלכתי הנמנה עם צוות בממלכת האמיר, וכשהגיעה אל כל אזור השמועה על בריחת האמיר וכיבוש הבירה, לא יכלו כמובן לשבת בחיבוק ידיים ולהתעלם מן המאורע. התחילו להגיע לעיר דושמביה ולארמון לראיון עם האמיר. עם בואם הביאו אתם תרומות ותשורות רבות־ערך כגון: כסף, זהב, מעילי קטיפה מרוקמים חוטי זהב, מינעלים, בהמות, עדרי בקר וצאן, סוסים, תבואות וכל מיני דגן לאמיר ופמלייתו, אם כי את אנשי פמלייתו חילק האמיר לבתי המשפחות המוסלמים והעשירים — 2 לכל משפחה.

הכרזת מלחמת קודש (גזאה)

כרוז מיוחד יצא לחוצות העיר ולשווקים והכריז בקולי קולות על מלחמת קודש (גזאה) מטעם האמיר, וזאת אולי כדי לתת תוקף להודעת האמיר אל היהודים על דבר פינוי העיר, כי האמיר ידע היטב, כי כל הגיוס יהיה כקול קורא במדבר, כי לא יוכלו מאות אלפי חיילי האמיר לעמוד נגד הכוחות המזויינים של הצבא האדום, אבל עיקר כוונתו היתה לעשות רושם ולהרים את המורל.

גירוש היהודים

ביום ראשון בבוקר, בהתאם להודעת האמיר, התיצבו שני שומרים ליד פתחו של כל בית יהודי כדי להוציאם. לשם הובלת היהודים גייסו השומרים בכוח סוסים של החקלאים הבאים העירה, כמו בכל יום ראשון של השבוע, עם הבטחה כי לפנות ערב יחזירו בהמתם כתום המבצע.

השומרים זירזו את היהודים לצאת, וכפי שהיהודים היו מוכנים לגזירה, הכינו כל אחד בשבילו ובשביל משפחתו צידה לדרך: שמיכה, מזרון, קצת כלים, קצת מזון ותשמישי קדושה. כל אחד החביא במקום נסתר את הכסף המזומן שהיה אתו לדרך, ברם לחנויותיהם לא נתנו להם השומרים לגשת. וכך יצאה השיירה לדרך, הגברים הנשים והטף רכובים על סוסים. את השיירה ליוו שומרים מזויינים ברובים. עשרה מהם הלכו לפני השיירה כדי לנחותה בדרך ועשרה מהם מאחורי השיירה, כדי למנוע פגיעה ביהודים על ידי קנאים.

אחר שלוש שעות של נסיעה, כ־22 קילומטרים בלי כל חניית־בינים, הגיעו לעיר חיסאר. הכניסו את כל היהודים ב־2 סראיים (אכסניות) גדולים, שאחד מהם היה בבעלותו של יוסף חיסארי, מעשירי ונכבדי העדה בדושמביה. לסראייה זאת 120 חדרונים, והיהודים הסתדרו בהם. באמצע הסראייה היה עובר נחל מים חיים. נעלו השומרים את ארבעת השערים של הסראייה והפקידו שומרים עליהם והודיעו כי אין ליהודים רשות לצאת, אלא לצורך קניות פעם בשבוע בימי השוק. יצאו עשרה צעירים לשוק לצורך קניות בלבד. עכשיו הבינו היהודים כי הם נמצאים במעצר. ראוי לציין כי הקניות וחלוקת המזונות היו קולקטיביות וכל אחד שילם את חלקו בהוצאות. היו מקרים שמשפחה מסוימת הודיעה כי כספה אזל, אזי נמצא מי ששילם בתורת הלואה.

חיסאר נשאר עדיין תחת שלטון האמיר, כאילו לא קרה שום דבר בעולם המוסלמי וכאילו הסתפקו הרוסים בכיבוש בוכארה בלבד. ואשר למקומות מרוחקים מתנהלים החיים כסידרם תוך נקמות ותכניות השמד ליהודים.

קץ המלוכה של האמיר

8 חדשים בערך נשארו היהודים עצורים בסראיים, אין יוצא ואין נכנס, תוך שעמום, מחלות, לידות וכל מיני מקרים דחופים וחיוניים בחיי כל פרט. באותו פרק זמן חידש האמיר את מלכותו בעיר דושמביה, הפעם בלי יהודים.

בינתיים הגיעו הרוסים לעיר חיסאר והשתלטו עליה. מיד שיחררו את היהודים ממעצרם ופתחו את שערי הסראייה לרווחה בפניהם. המאורע החשוב הזה, כניסת הרוסים, היה לפנות ערב, ולמחרת בבוקר יצא הצבא לכיוון דושמביה וכבשוה. נודע כי האמיר ברח לאפגאן עם כל פמלייתו, מיר של דושמביה וגם מיר של חיסאר הצטרפו אליהם עם מספר מנכבדי העדה שבחצר.

היהודים חזרו מיד לעירם דושמביה על כל התקוות שימצאו את בתיהם, מטמונם וחנויותיהם. והנה נדהמו היהודים בגישתם לרובע מגוריהם. הם לא מצאו כל זכר לבתים. אשר למטמונים שהיו טמונים 4 עד 5 מטרים בעומק האדמה, הביאו

המוסלמים שוורים וחרשו עד שמצאו את המטמונים, בחנויות לא השאירו אפילו את המדפים. עם זאת נשארו היהודים מרוצים שיצאו שלמים בגופם הודות לצבא האדום. נראה שהיהודים בעיר נידחת זו באו על סיפוקם: עם כניסת הצבא האדום לדושמביה ברחו העשירים מבין המוסלמים וכפי הנראה לא יכלו להוציא הרבה ממטלטליהם. נכנסו היהודים לבתי המוסלמים ובחלקם מצאו את מטלטליהם שנגזלו מהם.

חלק מהיהודים הועסקו בכל מיני עבודות אצל הצבא, וחלק עבד באופן עצמאי בחנויות. המוסלמים שנטשו את בתיהם, היו מופיעים בימי השוק לבאזאר ונפגשים עם מכיריהם היהודים, והיו מבקשים מהם לשמור על בתיהם ועל נכסיהם.

8 חדשים נשארו הבולשביקים בדושמביה ולאחר זמן זה התארגנה קבוצת פרטיזנים, אשר בראשה עמדו מנהיגים בעלי שם כגון: איבראהים ביק מצד האוזביקים־קירגיזים, רחמאן מינג באשי (שר האלף) ועזיז ג'ה, בנו של ספר מיר אכור (שר התחבורה) מצד הטג'יקים נגד הבולשביקים הכובשים.

מסביב לפרטיזנים התקבצו מכל האזורים, החל מכולאב, באייסום, בערך כ־50 אלף תושבים מזויינים. כוונתם היתה לעייף את הצבא ולאלץ אותו לסגת. הפרטיזנים מנעו את זרימת המים העירה, וכן שמו מצור על העיר, מנעו הכנסת תוצרת חקלאית ומזון העירה והחיים נעשו קשים מנשוא, מספרים שאפילו קילו קמח אי אפשר היה להשיג בעיר.

מצבם של החיילים הגיע עד כדי כך שהיו שוחטים את הסוסים והיו אוכלים בשרם. הפרטיזנים היו על ההרים והחיילים היו למטה. לפרטיזנים היו מגיעות ידיעות על תנועת הצבא לבסיסי הפרטיזנים, והיו בורחים מהר זה להר אחר ולוחמים אפילו בזריקת אבנים. לבסוף היו לצבא הרבה אבידות עד שהחליט לעזוב את המקום לחלוטין עד לסיבוב הבא. צ'.ק.ה., הוועדה המיוחדת של הרוסים, הזמינה מספר יהודים, כדי להודיעם שהלילה עוזב הצבא את העיר ועל היהודים להחליט לצאת עם הצבא או להישאר תוך סכנה מצד המוסלמים. היהודים הביעו מיד את רצונם להצטרף לצבא. היציאה נקבעה לחצות הלילה, אבל בשעה 8 בערב התחיל הצבא להפגיז את העיר ולהחריבה. היהודים יצאו עם הצבא, וחלק מהמשפחות פיגרו ללכת. אנשי פרטיזנים רדפו אחריהם ומבין היהודים נתפסו 17 משפחות ונלקחו בשבי לכפריהם. מאוחר יותר נודע שהחזיקו אותם חודש ימים ושלחו אותם לנפשם ללא משמר. הציבור שיצא עם הצבא הגיע לבאייסום, לקרשי, לחיסאר, שהיו מוחזקים בידי הרוסים, ויתרם עברו לחיות בערים סמרקנד, בוכארה, קוקאנד ועוד. אמנם הרוסים חזרו וכבשו את דושמביה ואת כל המחוזות השייכים לה וכל חבל טג'יכיסטאן וקראו לה בשם יוסף סטאלין „סטאלין־אבאד", פיתחו את העיר ובנו בניינים, מוסדות ובתי ממשלה מפוארים, גנים, מועדונים ובניני בידור. לסטאלין־אבאד נתנו הרבה פריבילגיות בחיים הפרטיים ובענייני הדת וכו' הואיל ואפגאניסטאן נמצאת בשכנות. הודות ליחס הטוב כלפי האזרח, הגיעו אנשים מרפובליקות אחרות לעיר סטאלין־אבאד וכל אחד הרגיש עצמו בטוב. כמעט לא היו מאסרים ומעצרים ואט אט גדלה האוכלוסיה למעלה מהמשוער, בנו בתים מודרניים, בנינים של כמה קומות, והיו משבחים את אופיה ואת צביונה של העיר כמו לניגראד. גם מתוך אלה אשר

הגיעו מסמרקנד או מטאשכינט היו למנהלים ולפקידים בכירים. יהודים רבים עזבו את עריהם ועברו לגור בדושמביה, הפעם של הרוסים ולא של אמירת.

יש לזקוף לזכותם של החיילים הרוסים את החסד אשר עשו ליהודים פעמיים, פעם הצלתם מידי המוסלמים בחיסאר ופעם בעזבם ובהפגיזם את העיר דושמביה.

פרטים מלאי שבח על העיר דושמביה, על בניניה המפוארים, גניה ושדרותיה ויחס השלטונות אל היהודים — מספרים היהודים הבוכארים המגיעים ארצה כתיירים. בין היהודים הבוכארים נמצאים הרבה אקדמאים, אנשי מדע, רופאים, מהנדסים, מורים ובעלי משרות ממשלתיות אחרות.

לאחר מותו של יוסף סטאלין ובפקודת ניקיטה חרושצוב נמחק שם סטאלין אבאד וחזר השם הקודם: דושמביה בירת הרפובליקה הטג׳יכית.

חודז׳ינט

העיר חודז׳ינט (כוג׳נד) השוכנת צפונה מסמרקנד, תושביה הם רק מוסלמים דוברי טאג׳יכית. מקצועם גידול זחלי משי. העיר מרוחקת 15 קילומטר מתחנת הרכבת וכל הדרך משני הצדדים נטועה עצי תות, כי עלי התות מהווים מזונם העיקרי של זחלי המשי. כולם, בלי יוצא מן הכלל, טיפלו בגידול זחלי משי בעונה מסויימת וכל משפחה הרוויחה סכומים ניכרים בתקופה זו. כל אחד מביא תוצרתו לשוק למכירה, והיו אנשים מסויימים שהיו מתעסקים בקוקאנים, שאחר ייבוש היו מוכרים אותם בסיטונות.

לעיר קוקאנד הגיעו יהודים בוכארים, כ־50 משפחות, שהן 300 נפש, עת נטשו את העיר בוכארה.

כל היהודים היו גרים בעיר העתיקה. השפה הטאג׳יכית של תושבי המקום היתה שגורה בפיהם כשפת הדיבור של תושבי בוכארה. היהודים הביאו אתם את מקצועם — צביעת חוטי משי ואריגת משי טבעי, שמזה התפרנסו בעיר בוכארה ולפניה. 80 אחוז מהיהודים היו עובדים בצביעת חוטים ובאריגת משי, ו־20 אחוז מהם היו עוסקים במסחר בבדי טקסטיל. המוסלמים לא עבדו בצביעת חוטי משי.

היהודים הקימו בראש ובראשונה בית כנסת, מקוה טהרה, בית עלמין, ורכשו את בתיהם בעיר העתיקה. הבתים שלהם היו סמוכים לבתי הגויים אך נפרדים ולא היו גרים במחנה נפרד.

מבוכארה היו מגיעים לחודז׳ינט שוחט עופות ובהמות וחזן ומלמד תינוקות. בחודז׳ינט היו קיימים מספר בתי חרושת לכותנה בבעלות היהודים. בעליהם היו: מולא רפאל פותילחוף, האחים וועדייאיוף, מולא אבא פינחסוף ומולא דוד יעקובוף.

מספר יהודים היו עוסקים בסחר של קוקון (משי). כל יום־שוק היו קונים קוקון מידי האנשים והנשים שגידלו זחלי משי והביאום לשוק בכמויות קטנות. את הכמויות הקטנות האלה היו היהודים קונים ומייבשים בכמויות של 300־400 קילוגרם כי זהו המשקל אשר סיטונאי המשי יכלו לסחור בהם, ולא כמויות 5 או 10 קילוגרמים. יום־השוק בעיר חודז׳ינט חלל ביום חמישי ויום שישי בשבוע. בבתי הספר שהקימו הרוסים היו מקבלים מבני היהודים רק 3 אחוזים בלבד. את הבשר שהיה שוחט

מוצא כטרף לא יכלו היהודים למכור לישמעאלים מפני שהם ללא אכלו בשר טרף, היהודים היו נאלצים לזרוק את הבשר הטרף הימה.

ואלה הם חלק מהשמות של משפחות היהודים שהיו גרים בחודז׳ינת:

הרב מולא שלמה חיים שמחאיוף, הנשיא מולא משהיוף, מולא יוסף כלאנתר, מולא חיים שמחהיוף, מולא משה בביוף, מולא דוד יעקובוף, מולא זבולון טימשה־בוז, מולא עביזבדל, מולא יהוד יעקובוף, מולא יעקב, מולא ברוך פינחסוף, מו. בורוכוב (כוג׳נדי), מולא אמין נייזוף, מולא יהודה נייאזוף.

כדאי לציין כאן מעשה גבורה עילאית וחסד ואמת שביצעו בני העדה, תושבי העיר חודז׳ינת, כלפי היהודי הציוני הדגול שנהרג על ידי החיילים: הציוני הידוע לכל העדה הבוכארית בכל הערים הגדולות והוא הרצפילד ז״ל.

הרצפילד ז״ל היה גיסו של קפוטקין (רופא שיניים) בעיר סמרקנד, הרצפילד היה עורך דין במקצועו ומספר סוחרים יהודים בעיר סמרקנד היו מעסיקים אותו בכל ענין הכרוך במסחר. הרצפילד היה ציוני גדול ומקיים שליחויות מאת ההנהלה הציונית. היה לו חוג צעירים שהיה מכניסם לציונות על ידי הרצאותיו המרתקות, והנה לאחר המהפכה הבולשביקית באסיה בשנת 1918 תפסו את הרצפילד בתוך קרון בדרך נסיעתו לעיר קוקאנד. ישנה סברה כי בתוך הקרון גופא שפטוהו משפט מהיר והוציאו את דינו להורג. מיד הוציאו את גזר הדין לפועל, הרגוהו בתוך הקרון וזרקוהו בעת נסיעת הרכב.

אתו יחד הרגו מוסלמי אחד בשם אישאן חוג׳ה. למחרת היום בא אחד מינג־באשי (אלוף) (הכינוי, או התואר, שהלז היה נושא בהיותו אדם חשוב הוא כמו נשיא בין יהודים), והודיע לנשיא של עיר חודג׳ינת כי שני הרוגים נמצאו על ידי אנשי הכפר בקירבת תחנת דרגומיר, אחד מהם מוכר על ידם שהוא אישאן חוג׳ה, אחד העשירים בעל שם ידוע, והשני נדמה להם כיהודי שלא יכלו לזהותו. מיד יצאו הנשיא עם רב העדה ולקחו עמם מספר אנשים ומספר סדינים ושמיכות לכיוון האמור ומיד הכירו את הרצפילד הי״ד, עטפוהו בסדינים ובשמיכות, שכרו עגלה והעמיסו עליה את הגופה והביאו אותה לבית העלמין של היהודים בחודז׳ינת, ושם הביאו את המנוח למנוחות. לאחר שהודיעו למשפחת המנוח בסמרקנד, הגיעו בני משפחתו לחודז׳ינת והקימו מצבה על קיברו; יהיה זיכרו ברוך לעד אמן...

טורקיסטאן

העיר טורקיסטאן שוכנת לפני העיר אק־מג׳ית. גם לכאן הגיעו חלק מיהודי בוכארה. אמנם קשה לדייק בתקופת בואם לעיר זו. סבורים כי הם שייכים לתקופה שיהודים הגיעו לאק־מג׳ית לאחר שנים שנגזר עליהם כל מיני גזירות, והיפלו אותם בהשוואה למוסלמים והתחילה הנדידה ונטישת העיר בוכארה. מקודם תרו בערים הנ״ל ללא משפחה ואט אט, כשהתבסס עיסקם וסחרם, רכשו להם בתי מגורים וחנויות למסחר.

בעיר טורקיסטאן חיו 50 משפחות מיהודי בוכארה, עם כל הנוהל והמינהגים המקובלים בערי בוכארה והמסורת המקובלת בעניני דת ודין וכשרות.

הקהילה העמידה והקימה בית כנסת ומקוה טהרה כי ענין טהרת משפחה וכשרות ובית הכנסת עמד תמיד בראש דאגתם. כמו כן רכשו חלקת אדמה לבית עלמין ליהודי בוכארה.

היהודים בטורקיסטאן עסקו במסחר. היו להם קשרים ישירים עם מוסקבה. היהודים תושבי בוכארה היו להם קשרים עם אחיהם שבטורקיסטאן, והיו מבקרים אצלם הן בעניני מסחר והן בדרך לנסיעותיהם למוסקבה.

אנשי טורקיסטאן היו ידועים ומפורסמים בהכנסת אורחים ובפרט אלה שהיו נוסעים מבוכארה למוסקבה או מסמרקנד למוסקבה בזמן שהרכבות היו תקינות. הואיל ויהודי בוכארה לא היו אוכלים בדרכים כשהיתה הנסיעה נמשכת 7-8 ימים, כי לא היה אוכל כשר מצוי בדרכים, היו שולחים מברק לאחד מידידיהם ומודיעים על נסיעתם למוסקבה, וכבר היו הידידים מביאים לתחנת הרכבת מגש עם אוכל.

אם איחרה הרכבת מספר שעות או שהגיעה בשעות הלילה, לא חשוב. היו מחכים ומוסרים בחיבה יתרה את האוכל ונפרדים בשמחה גדולה. וכל זה, ראוי לציין, נעשה ללא תשלום.

אציין מספר שמות מבין יהודי בוכארה שהיו בטורקיסטאן:

מולא שמחה כלאנתר, בניו מולא מירזא, מולא מנשה, מולא מישאל משהיוף, מולא יעקב כוסה, בניו מולא מיכאל ומולא אבא, מולא יצחק תילא, אביו של המנוח הרב מולא יצחקוף ז"ל, הנמנה בין רבני בוכארה, מולא קטן תילאיוף, משפחת חייתוף ועוד ועוד.

כל היהודים עסקו במסחר ויחסיהם עם תושבי המקום היו תקינים ומשך תקופת חייהם בעיר טורקיסטאן לא קרתה להם כל תקרית או עלילה. חייהם היו חיי שלווה.

חלק מיהודים הללו עלו ירושלימה, רכשו להם מגרשים רבים ובנו בתי מגורים בשכונת הבוכארים.

מספר הנפשות שהתגוררו בטורקיסטאן נאמד ב־300 נפש.

כטירג'י

כטירג'י, עיר השוכנת בין סמרקנד לבוכארה, ליד תחנת הרכבת הנקראת „זירה־בולאק", תחנה אחת מאחרי „כתה־קורגאן" או מרחק של 4 תחנות מסמרקנד, היא אחת מהערים שאמיר בוכארה שלט עליהן. כיתר ערי האמירת קיים ארמון בשביל המושל („ביק") וכן כל הפמלייה כגון: קאדי, רייהס, וכן פקידות של המושל, המצביא, תובג'י באשי ועוד.

היהודים הגיעו לכאן מבוכארה בעת ובתקופה שהתחילו לחפש להם ערים לקיום ולפרנסה. במשך הזמן השתלבו כאן היהודים, מי במסחר מי בחקלאות. עד לתקופת המהפכה הבולשביקית היו בעיר כטירג'י 200 משפחות, כ־1300 נפש.

רב העדה ונשיאה היה מולא דוד ניסן, שנולד בבוכארה ומספרים כי עם תלמידיו נימנה גם הרב משה פילוסוף ז"ל. מולא דוד היה מלומד ובקי בדינים ונוסף על כל ידע לקרוא ולכתוב בשפה המוסלמית וכן ידע את הקוראן עד כדי שיכול היה להתפלמס עם המופתי על סעיפי הקוראן במקרה הצורך לטובת עדתו.

הנשיא מולא דוד ניסן גם עסק במסחר והיה עשיר גדול בנכסי דלא ניידי. היו לו הרבה אדמות, אומרים ככפר שלם, והיו הגויים מעבדים אותן.

היה קיים בית כנסת עם אולם גדול אחד, ושלושה אולמות קטנים לתפילות, מקוה טהרה, בית עלמין של יהודים מחוץ לעיר. המנהגים והמסורת בעיר זו דומים למינהגים שבבוכארה ובסמרקנד. יהודים היו עוסקים במסחר טקסטיל, משי, עורות, היו ביניהם גם שהחזיקו מהסנים לדגן, חיטה, שעורה, צימוקים והמסחר בהם היה בסיטונות.

הגזרות על היהודים לא היו שונות מאלו שחלו על יהודים בבוכארה. כאן שמרו על ההוראות כדי שלא להרגיז את השלטונות ולשמור על היחסים בינם לבין הביקליק ואנשיו.

יום השוק, יום ראשון בשבוע, בו מובאים למכירה מכל הסביבה על ידי החקלאים ונמכרים במחיר השוק הכותנה, הצימוקים, דגן, שעורה, אורז, עורות, בעונת המשי גם קוקן, וחוטי כותנה מתוצרת בית.

הביק הראשון היה עבדול רחים ביק (איראני), הביק השני היה תגאיי־ביק (דודו של אמיר בוכארה). הביק השלישי והאחרון, כלומר, עד המהפכה הבולשביקית היה אסתאנה קול קושביגי (איראני, היה ממונה גם על הקושביגים שבכל עיר האמיר). יחסי היהודים עם הביק תגאיי־ביק היו מצויינים. הביק היה מבקר בחג הסוכות בביתו של הנשיא מולא דוד וגם בביתו של זבור באיי מקסומוף.

הנשיא השני היה מולא באבאכאן, יליד בוכארה. תחת ידו היו 2 שמשים יהודים. כל עניני העדה היו מובאים לבירור בפניו, ורק לעיתים רחוקות היה מביא ענינים להכרעתו של המושל בביקליק. נפטר בגיל 65, תנצבה.

הנשיא השלישי היה מולא יוסף מקסומוף, בנו של מולא מקסום, נשיאה של העדה הבוכארית בבוכארה. מולא יוסף חיים היה איש ישר, עניו וירא שמים בתכלית, מקובל ומכובד בעיני בני העדה ובעיני הבאים מחוץ לגבולותיה של העיר.

בזמן שנשיא מולא יוסף חיים עלה לירושלים נבחר במקומו כנשיא מולא ציון אייביביש, חתנו של הנשיא הראשון מולא דוד ניסן, וכשחזר מולא יוסף חיים מירושלים נבחר שנית כנשיא, ויחד אתו נבחר לנשיא גם מולא שמחה מקסומוף, בן אחיו של הנשיא מולא יוסף חיים מקסומוף.

לאחר שהנשיא מולא יוסף חיים נפטר, נבחר כנשיא ביחד עם מולא שמחה מקסומוף גם מולא נתנאל מולא ניסן (אליאבאיוף).

להלן שמות של חלק מתושבי העיר כטירג'י:

בני הנשיא דוד ניסן: מיכאל, ישראל, ציון. בני מיכאל: רפאל, דוד, אוריאל, בן ישראל: גבריאל, בני גבריאל: שמואל, ישראל. בני נשיא נתנאל: דוד חיים, משה מיכאל, חיי ספרא, צבי פנחס. בני הנשיא יוסף חיים: ישראל, רפאל, ארי, ג'ורה, מני. אליהו מירזא (נתין רוסיה), אבא חיא בנו, חיים מירזא, בניו: ניסים יצחק מאיר, ניריה וידידיה. נתן מקסימוף אחיו של נשיא שמחה, בניו: רפאל, חיים, ניסים. בני מו' שמחה נשיא: יוסף, יצחק, מרדכי והושענה, זבור באי מקסומוף בניו. בצלאל ומו' רחמים, בני מו' בצלאל: שמואל, מלכיאל ואוריאל. בני מו' רחמים,

אברהם, משה ויעקב. משה ז״ל נפל במלחמת השחרור. משיח דברה: בניו אברהם, חסיד, יונתן דברה (היה מלמד). בניו רפאל, מיכאל (דבורי) מו׳ מרדכי ג׳ה שהיה מכהן כחזן, שוחט ומלמד (חמיו של מו׳ אבא ישראלוף בת״א).

אנשי כטירג׳י הצטיינו בהכנסת אורחים. בתקופה שהגיעו רבים מבני העדה מסמרקנד ומטאשכינט, קיבלו אותם בבתיהם, נתנו להם מחסה ללא כל תמורה וכיבדו אותם למעלה מיכולתם, דבר הראוי לשבח לדורי דורות. למרות שעיר כטירג׳י לא היתה עיר הפשית כמו ערי רוסיה בכל זאת ידעו תושביה לקבל כל מהגר שהגיע לעיר, כל הכבוד לתושביה מגדולם ועד קטנם ויהא זכרם של כל הנשיאים וכל אלה שיכלו לשמור על המהגרים שניצלו מצפרני הרודפים והגיעו אל אחיהם, בהסתמכם על יושרם ועל נדבת לבם ברוך לעד אמן ואמן...

רואה אני חובה לכתוב את הסיפור המרתק על מקרה שקרה בתקופת כהונתו של הנשיא מולא דוד ניסן ז״ל בעיר כטירג׳י בסוף המאה ה־19. הסיפור כשלעצמו נראה כאגדתי אך האיש המספר הוא מיודענו מולא גבריאל ניסן, נכדו של הנשיא מולא דוד ניסן ז״ל, שהמחבר מכירו אישית. זאת ועוד: בשנים 1919—1920, בהיותי בעיר כטירג׳י, בתקופת האמיר, הכרתי את משפחת בן ניסן, ובטוחני, שדברי כזב וסתם דברים בלתי מקובלים אינם שגורים בפיהם מרוב אצילות המשפחה וחינוכה על צד הישר והאמת.

בשנת 1895 חי בעיר כטירג׳י מוסלמי עשיר, סוחר גדול ואוהב יהודים. בית המושל היה כביתו, בכל יום היה נמצא בביק־ליק אצל המושל, והיתה לו השפעה גדולה על הביק ותגאיי. כאן היה בתקופה ההיא (דודו של האמיר).

למוסלמי הנזכר היו 3 נשים, וכל ילד או ילדה שנולד לו מאיזו אשה לא היה מאריך ימים (כעין קללת אלהים היתה רובצת עליו). והנה יום אחד אחת מנשותיו ילדה לו בן זכר ולאחר שבוע שלאחר הלידה עשה משתה גדול לכל ידידיו ומכיריו, ביניהם גם אנשי השלטון המקומי, והזמין גם את הנשיא והרב מולא דוד מולא ניסן להשתתף בשמחתו.

הנשיא מולא דוד נעתר להזמנה וחשד שהזמינוהו למסיבה גדולה ונכבדה זו בזכות היותו נשיא, דבר אשר לא היה לו תקדים. בכל זאת כיבד הנשיא את ההזמנה והופיע בלבוש הדר, והביא אתו, כמקובל, חבילה ובתוכה כמה מעילים יקרי־ערך.

הנשיא היה מקובל גם בין המוסלמים כי שמעו עליו שבעל ידע וגאון הוא בסעיפי הקוראן. בכניסת הנשיא לחדר האורחים הגדול נתקבל על ידי בעל הבית בכבוד ובשמחה, וכל קהל המסובין כיבד את הרב בקימה. הנשיא כשלעצמו היה מאוד מופתע מקבלת פנים זו, פתח את כפות ידיו, הרימן מעלה כמנהג המוסלמים ובירך את בעל הבית ואת האורחים ואת אנשי השלטון בברכה לפי מיטב ידיעותיו בקוראן, ותפס את מקומו על יד האורחים.

בעל השמחה קם ונשא את דבריו לרגל המאורע החשוב והיקר בשבילו, והסביר את סיבת נוכחותו של הנשיא במסיבת החגיגית הזאת:

כבוד הרב וכבוד הנשיא, עד כמה ששמעתי חוננת ביושר, בענוה וביראת שמים, ועד כמה שהכרתיך אישית מתוך הקשרים המסחריים ביני ובינך, הינך בן אדם נאמן

בתכלית ומאמין באלהים. הזמנתי בין גדולי הדור גם אותך והנני שמח מאוד על בואך, וכעת אגלה כאן בפומבי את מטרתי ואת בקשתי ואני תקוה שלא תאכזב אותי.

ידועות לאלוהים ולציבור הנוכח כאן צרותי. הילדים שלי אינם נשארים בחיים. התפילות שהתפללו בעדי השייכים והאישאנים, הנדבות, הנדרים שנדרתי וקיימתי לא עזרו לי. כנראה חטאותי ופשעי הסמויים ממני הם רבים, וטרם זיכוני מן השמים. עכשיו החלטתי למכור לך את הבן הילוד לעיני הציבור. ייחשב הילד לבנך, והקהל הנמצא כאן יעיד שהבן הוא בנך מהיום. מי יתן ואלהי השמים והארץ ישמור עליו בזכותך, אדוני הנשיא והרב.

הקהל הופתע מן ההודעה, אבל איש לא הוציא הגה מפיו, עד שקם הנשיא וענה לבעל הבית, כי לפי תורתנו הקדושה הענין הזה הוא כעין פיקוח נפש. הנני מסכים לכל מה שנאמר כאן. הנני מברך את הילד הרך שיחיה ויגדל למען עשות טובה ברבים. וכלום עשו פתחיה ואמרו: אמן.

מהיום ההוא והלאה היה הנשיא מבקר בביתו של העשיר המוזכר ומביא מתנות לילד. לחצר החיצונית היו מוציאים את הילד והנשיא היה מחבקו בזרועותיו, מברכו ונפרד ממנו. כך היה עושה מדי חודש בחודשו.

גדל הילד והגיע לגיל 6 שנים. היה מכיר את הנשיא מרוב ביקוריו. מוסלמים בעלי עמדה היו אומרים לאבי הבן: עד מתי הנך חושב להשאיר את הילד ברשות היהודי? האם אתה חושב לעשותו כופר? מרוב שדיברו יום יום וחזרו ודיברו, נטה העשיר להחזיר את הילד לחיק המשפחה. ערך מסיבה גדולה והזמין את כל האנשים ובתוכם את הנשיא ואמר: הנה תודה לאל, הילד גדל ויש לזקוף זאת לזכות הנשיא, ומהיום הנני מבקש מאת הנשיא שימכור לי את הילד. קם הנשיא ובירך את המסובין, את בעל הבית ואת הילד, ואמר: מכרתי, ואין לי כל טענה.

לאחר 6 חדשים הוזמן הנשיא לצלאתי־ג׳נאזה (תפילת אשכבה ללווית המת). בא הנשיא ללוויה והיה אבי הבן מיילל ואומר: כבוד הנשיא, הכופרים האלו הרגו את בני. הם אילצוני להוציאו מרשותך והנה מת הילד. מה פשעי ומה חטאתי?

בכה הנשיא ופייסו לפי חוקי הקוראן ואמר: זה גורלו של הילד ואף אחד אינו אשם בכך. בין הגויים התהלכו שמועות על קידוש השם — דבר שסייע להרמת קרנם של היהודים בעיני המוסלמים, על כך נאמר זכר צדיק לברכה.

כרכי (קארקי)

העיר כרכי, השוכנת על שפת ים „אמו דרייא", נמנית עם הערים אשר בשיפוטו של האמיר בוכארה הנקראת בשפת חצר האמיר „מעבר לים", דהיינו: מקום אשר שם היה האמיר שולח עבריינים ובלתי רצויים, עד תקופת הכיבוש על ידי רוסיה הצארית בשנת 1875—1870 בערך.

זרימת מימיו של אמו־דרייא מתחילה מערי אפגאניסטאן מן השלגים וממי המעיינות הטבעיים שבין ההרים והסלעים, החל מכאנה אבאד וסוראיי קמר (שמות הערים) ועבור על יד דושמביה (טאג׳יכיסתאן) תירמיז ועל יד כרכי ונופלת לנחל „אורל".

בתקופה שלפני כיבוש הרוסים היו מגיעים לכרכי מעיר צ׳ארג׳וי באמצעות סירות משוטים הנהוגות על ידי האורגנג׳ים, שהיו המומחים, ומכרכי היו מגיעים גם לתירמיז (עיר גבול בין רוסיה לאפגאניסטאן).

הרוסים, לאחר הכיבוש, הנהיגו הובלת נוסעים ומשא באניות, החל מצ׳ארג׳וי ובאותן הדרכים שהיו מובילות הסירות.

היתה גם דרך יבשתית שהסוחרים היו שולחים בה סחורותיהם, בשיירות גמלים, שהיו יוצאות מבוכארה, ועושות דרכן לעבר כרכי תוך 30 יום בערך. כשהגמלים בשיירות היו מגיעים לשפת ימה של כרכי, לא יכלו לחצות את המים, אלא היו מפרקים את מטענם ומשם היו הסירות מובילות את הסחורות דרך הים לעיר כרכי־ג׳ה ומשם לכרכי דרך המים בערך משך 1½ שעות. בעלי הסירות היו נקראים „קייק־ג׳י״, קבוצת מומחים, ושפתם היתה אוזביקית. שפת הדיבור בעיר כרכי ושפת השלטון היתה טאג׳יכית, אבל היו מדברים גם שפות אחרות כגון: תורכית, אוזביקית וטור־כמינית.

על שפת ימה של כרכי היה קיים מיבצר ובתוכו ארמון הביק (מושל) של עיר כרכי מטעם האמיר ופמלייתו נמנים: קאדי, מופתי, מירשב, זכאת־ג׳י ועוד פקידי שלטון וכן רהייס (הממונה על עבריינים והמעניש). במרחק של 3־4 קילומטרים ובגבולה של אפגאניסטאן הקימו הרוסים מיבצר משלהם הנקרא „כריפוסת״. משערים, שהמיבצר הוקם בשנת 1880, ויעודו הגנה מפני פלישת האנגלים דרך אפגאניסטאן לכבוש את טורכיסטאן בחזרה מידי הרוסים. את המיבצר השני הקימו הרוסים בעיר הגבול „קושקי״ (כושכי) מול העיר היראת. בשני המיבצרים היו הרוסים מחזיקים צבא ותחמושת וציוד צבאי. שמירת הגבולות היתה בחזקת הרוסים ותחת פיקוחם המתמיד. תחנת הגבול היתה נקראת „בוסאקה״. עד כאן היה בשיפוטם ובחזקתם של הרוסים.

היהודים התחילו להגיע לעיר כרכי החל משנת 1890. הראשונים שהגיעו לעיר כרכי היו האדונים מולא מולאג׳ה אהרונוף וחאג׳י אברהם פולאתוף. אחריהם הגיעו אט אט יתר היהודים עד שהגיע מספרם ל־400 נפשות עד למהפכה הבולשביקית. האקלים בכרכי היה טוב ונוח הרבה יותר מזה של בוכארה ולכן בחרו היהודים את העיר כרכי והעדיפו לגור בה. היהודים עסקו כאן במסחר בדי טקסטיל, והיו אשר עסקו גם בסחר עורות ופרוות של טלאים (קראקול). הם הקימו בעיר כרכי 2 בתי כנסת, האחד על שם חאג׳י אברהם פולאתוף ז״ל והשני על שם מולא אבא חודאיידאתוף ז״ל, נשיאם של יהודי בוכארה, שהגיע לעיר כרכי בשנת 1902 בערך, וכן הקימו מקוה טהרה בשטח העיר העתיקה, ובית עלמין נפרד, ובית ספר לתינוקות. היו 8 חזנים ל־2 בתי הכנסת, שוחט ומוהל.

הקשר המסחרי של הבוכארים היה גם עם סוחרים אפגאנים שהיו מגיעים מאפגאניסטן. המכירה התנהלה במזומנים ולעתים גם בהקפה, הכל תלוי בקונה ובסוחר.

אציין להלן מספר שמות של חלק מהיהודים שהיו בעיר כרכי:

מולא אבא (קאק) חודאיידאתוף ז״ל (הנשיא) ובניו: מיכאל, נוריאל, צדיק,

וממאן. צדיק חודאיידאתוף ז״ל הוא בעלה של חפצי פוזיילוף, בתו של שמחה פוזייל ז״ל. צדיק חודאיידאתוף ז״ל היה תושב תל־אביב ובעל בית בדרומה של העיר. הוא ואשתו נפטרו תוך חודש ימים בשנת 1965 והשאירו אחריהם 3 בנים ו־4 בנות נשואות, שתיהן לאחים סולילמאני, השלישית נשואה ליעקב (ישא) כלנתרוף, ראש העסקנים של העדה הבוכארית בתל־אביב.

מולא מולאג׳ה אהרונוף אקסקאל, חאג׳י אברהם פולאתוף, מולא ציון פולאתוף, מולא נתנאל יהושע קלנדרוף, מולא בנימין אלנתן מירזאיוף, מולא חננאל מירזאיוף, מולא עמנואל מירזאיוף, למולא ציון קארי היתה סירת מנוע להובלת נוסעים מכרכי ג׳ה לכרכי. מולא ציון קארי היה גיזבר העדה, אבי יתומים ודיין אלמנות.

החזן המפורסם ונעים הזמירות אברהם כוסהיוף, שאר בשרו של הזמר והמשורר המפורסם בכל ערי בוכארה ואגפיה המנוח לוי ג׳ה באבאכאנוף (חאפיז), מולא יוחנן פתאח, אביו של הזמר והעסקן הציבורי בתל־אביב מולא חי פתאח הי״ו תושב תל־אביב. אביו מולא יוחנן נולד בבוכארה בשנת 1868 ונפטר בגיל 48 בשנת 1916 ונטמן בכרכי ת.נ.צ.ב.ה. מולא שלום אמינוף ז״ל ובנו מולא עמנואל שלומוף שייבדל לחיים הוא בעל בית בתל־אביב, עסקן ציבורי ונמנה בין הגבאים הראשיים בבית הכנסת המרכזי של יהדות בוכארה בתל־אביב על שם מהרי״ך ז״ל.

מולא אבא באבא דוסת בין העסקנים, מולא מרדכי גיוה, הוא אביו של אחד המפורסמים בין העדה הבוכארית בתל־אביב, בעל קול ערב הנמנה בין טובי המשוררים והזמרים, מולא חי גווה הי״ו. נסים נמתי, נסים אלהפרנץ, חזקיה אהרונוף, נסים מוסאיוף, יעקב אציל, מולא אליהו אילאיג (איליץ) בניו: נתנג׳ה (נתנאל) אילאיג׳, ייבדל לחיים, הלוא הוא אביו של המשפטן הידוע, העורך דין בן נתן זכריה אילאיג׳, ניסן אילאיג׳ ושמחה אילאיג׳.

בעיר העתיקה של כרכי היו השומרים מהלכים בלילות ואין איש רשאי לצאת מפתח ביתו לטיול בחוצות העיר העתיקה לאחר חשיכה. במקרה שתפסו השומרים בלילה איש ללא הבדל יהודי או מוסלמי, היו שמים אותו במאסר עד אור הבוקר. אם יהודי הוא יבוא האקסקאל של היהודים והוציאו, ואם מוסלמי הוא — היה בא אחד מנכבדיהם ומוציאו, אבל היהודים היו נזהרים ושומרים בקפדנות על הגזירה הזאת.

עם זאת היו מקרים של צורך להזעיק מיילדת או עריכת נשף חתונה או ערבי לימוד, אז היו ראשי העדה ניגשים אל „המירשב״, ראש המישמר, ולאחר שהיו מסבירים לו את הענין היה נותן צו לאנשי המשמר ללוותם, או מוסר להם את סיסמת אותו הערב, והכל היה עובר בשלום. בשטח הרוסים לא היתה כל הגבלה בין הליכה ביום ובין הליכה בלילה.

עלילת דם

ימי השוק בכרכי חלו בימי ראשון ורביעי בשבוע. השטח של השוק היה גדול מאוד והיו מביאים לשם תוצרת חקלאית, בהמות וכל מיני סחורות אחרות. מולא בנימין אלנתן מיזאיוף החזיק חנות בקירבת השוק, במקום גבוה, ולמטה מהחנות

היה לו מרתף להחזקת עורות. המרתף היה גדול וכמה עגלות־משא היו נכנסות אל תוכו לפירוק והעמסת הסחורות (עורות). למחסן (מרתף) היה גם שער כניסה שאותו פותחים רק לעת קבלת סחורה או הוצאתה; יתר הזמנים ובשעת הצורך היו שמים תמיכה לשמירת הפתח לבל ייסגר ויורדים למרתף. בסוף המרתף היה אשנב גדול פונה כלפי השוק ולו סורגים לאוורור המחסן.

ביום בהיר אחד הגיע אל החנות קונה מוסלמי צעיר לימים, והביע רצונו לקנות עורות. עמנואל מירזאיוף אחיו של מר בנימין מירזאיוף פתח את פתח המרתף, שברצפת החנות למטה במרתף והבחור המוסלמי ירד לבדו. בינתיים קרה שהפתח נסגר ועל ידי כך נשמטה תמיכת הפתח ואף אחד לא שם לב לכך כי לא עקבו אחרי הקונה. ראה הקונה כי נסגר במרתף לבדו ובמקום לחזור לפתח ולדפוק שירימו לו את המכסה מה עשה? הלך לכיוון האשנב הפונה לצד השוק המלא אנשים, והתחיל לצעוק שהיהודים סגרוהו במרתף ועומדים לשחוט אותו. מיד התאסף קהל גדול וברצון להציל נפש, ניגשו לא אל האשנב אלא אל שער הכניסה של המרתף, שהיה נעול, והתחילו להודפו ברגליהם עד שהשער נשבר. הוציאו את הבחור החוצה והוא הצביע על עמנואל מירזאיוף כי הוא אשר רצה לרצוח אותו במרתף. מיד חטף אותו ההמון והתחיל להרביץ בו עד אשר התחיל זב דם. מהמכות שקיבל בראשו נשבר הקודקוד, וכך סחבו אותו עד הביקליק (המושל). בדרך לביקליק ראה אותו יהודי מהתושבים ופנה אל הסוחבים וביקש מהם להתנהג ברחמנות, אבל הם לא שעו לבקשתו וסחבו גם אותו אתם והכוהו.

כשהביאו את השניים אל הביק הסבירו לו את המאורע בסיללופים ובתוספת שקרים. מיד נתן הביק פקודה להכניסם לבית הכלא למרות הפצעים האנושים שהיו נראים לעין. למזלו הגדול מולא בנימין לא היה באותו הזמן בחנות, כי הלך לקנות שטיחים ובנו חנגאל היה בבית הספר. עם הגיע השמועה אל מולא בנימין הסתתר עד יעבור הזעם, ויתר היהודים ברחו כל אחד לביתו והסתתרו. יהודי מאחינו האשכנזים בשם משה, כשנודע לו הדבר בא בערב ולקח את מולא בנימין לפנים הכריפוסט (מיבצר) ושמרו עליו. מפקד המשמר, מאחינו האשכנזים, בשם פלדמן, התקשר עם הביק והודיע לו: הואיל ולפי הידיעות שהגיעו אליו לא שורר שקט בעיר ויש חשש לחייהם של התושבים היהודים, הרי הוא, מפקד המיבצר, בתוקף תפקידו מוסמך במקרים אלה לפעול לפי ראות עיניו ולהפקיד לשמירה על חייהם של היהודים מן החיילים שבמיבצר. הביק ראה שהענין יכול להסתבך. מיד הודיע למפקד המיבצר כי הביקליק מקבל על עצמו לשמור על הסדר וגם על שלומם של היהודים. מיד הגיעו כמה חיילים מצבא הביקליק, ראשית כל, לשמור על ביתו של מולא בנימין מירזאיוף מהתנפלויות וכן להשליט סדר בשווקים וברחובות והחיים חזרו למסלולם, אבל הפצועים עדיין במעצר ומולא בנימין נמצא כזכור בכריפוסט.

נמשך משא ומתן עם הביקליק באמצעות האקסהקאל מולא מולא ג'ה אהרונוף (אומרים עליו שהיה דברן ובעל אופי משכנע) וחאג'י אברהם פולאתוף ולאחר הלחץ מאת מפקד המיבצר פלדמן נסתיים הענין לאחר תשלום סכום כסף לביקליק, וכן סכום כסף לכאל־מוראד הטורקמיני.

מתברר שכל העלילה הזאת בוימה על ידי הנזכר „כאל־מוראד", מוסלמי מגזע טורקמיני, אשר בזמנו היה „טוקצבא" של האמיר בבוכארה וממונה על צבא האמיר. הוא היה מוכר בביקליק של כרכי, והביק של כרכי היה נוטה אוזן לפרקים לידיעותיו ומתחשב בו.

כאל־מוראד קנה בתקופה מסויימת סחורות בבית מסחר של מולא בנימין מירזא ולא השתוו בענין ההקפה או בענין התשלומים. כאל־מוראד שמר בליבו שיטנה והחליט בבוא היום לנקום במולא בנימין ובבני עדתו, אך דרוש היה לו לשם ביום ההצגה זמן ואדם מתאים. והנה לאחר שגמרו עם ביקליק אמר הביק, שצריכים לפייס גם את כאל־מוראד. תיכף היה ברור ליהודים דבר התשלום לכאל־מוראד, ולאחר שהתפייסו נשלם הענין והוציאו את הפצועים העצורים לחופשה.

חודש או חודשיים לאחר מעשה העלילה, קיבל ראש מיפקדת המבצר מיברק שהעיר בוכארה נפלה בידי הבולשביקים, האמיר ברח והעיר נכבשה. עתה יש לפעול לפי תכסיס מחושב ולכבוש את העיר מידי הביק. ראש מיפקדת המבצר הזמין את הביק של כרכי ואת פמלייתו למיבצר, לסעודה חגיגית, והכין להם ארוחה נכבדה. בינתיים התכונן היטב לכבוש את הארמון ויהי מה. עם גמר המסיבה קם המפקד והודיע לביק, כי בהתאם לידיעות שנתקבלו, נכבשה העיר בוכארה, והאמיר ברח לו לכוון בלתי ידוע, ועל כן הוא מצווה לכבוש את העיר, הצבא כבר תפס את הארמון, והביק עצמו ייעצר עם כל פמלייתו בתוך המיבצר עד לקבלת הוראות נוספות מהמרכז. מה יכול היה הביק לעשות כשנמצא בתוך המבצר וסביבו חיילים רבים? בינתיים החיילים נכנסו לביקליק והוציאו כל מי שהיה בפנים והביאום למיבצר, וכך נסתיים כיבוש החלק השני של העיר כרכי שהיה תחת חסותו של האמיר. היהודים נשמו לרווחה.

כרמינה

עיר כרמינה היא אחת הערים שבשיפוטו של האמיר. מספרים כי מקום מושבו של האמיר וארמונו היו בעיר כרמינה שנים רבות לפני שהעביר את בירתו לעיר בוכארה. ותנאיי ביק היה מיר ושליט על העיר. יחסיו עם היהודים היו בכי טוב.

בעיר כרמינה היה מישכנו של ביק, השליט על העיר וסביבותיה. עם פמלייתו של הביק נמנים: קאדי, רהייס, מירשב, ועוד פקידי שלטון אחרים, יחסו של המיר (הביק) כלפי היהודים היה תקין, אבל הגזרות על היהודים שהתגוררו בכרמינה היו אותן הגזרות שחלו על יהודי בוכארה וערים אחרות, בחינת סדנא דארעא חד הוא.

כרמינה היתה עיר חומות מסביב לה עם שערים שננעלו בערבים וזקיפים שמרו עליה.

חיו בכרמינה 100 משפחות של יהודים כ־500 נפש שהתאספו במשך הזמן, החל מזמן הגדודים כשהיהודים התחילו לצאת ולנטוש את בוכארה כדי לחפש להם שטחי מחיה ופרנסה מחוץ לגבולותיה של בוכארה.

היהודים עסקו במסחר ובחקלאות. המסחר היה בבדי משי, בטקסטיל, בעורות. מספר משפחות הסתובבו עם סחורותיהם בשווקים אשר מחוץ לעיר.

נשיאם הראשון היה מולא שלום כלאנתר ואחריו היה מולא אלנתן גווהר ואקסקאל, ביניהם היה מולא מתת. המלמד היה מולא דוד קיקיר. החזן והשוחט היה האיש המפורסם מולא מנחם חיימוף ז״ל.

היהודים בכרמינה היו מקפידים על שמירת המצוות. רוב רובם בעלי זקן, בעלי מידות טובות. הכנסת אורחים היתה להם מנהג יוצא מן הכלל, במשא־ומתן עסקו באמונה; יחסיהם עם תושבי העיר המוסלמים היו טובים. בעיר היו קיימים בתי כנסת, מקוה טהרה ובית עלמין ליהודים בנפרד.

ימי השוק הגדול בכרמינה היו בימי ב׳ וה׳. בהם היו מוכרים בסיטונות כל מיני תוצרת חקלאית, עורות, פירות יבשים ובעונת המשי הטבעי — קוקון.

אציין כאן שמות של חלק מהתושבים שהתגוררו בכרמינה:

יצחק תאך (היה קרוב לשלטון), נסים כפני (חמיו של מולא בן ציון כוג׳הינוף), מתת אקסקאל, אלנתן גווהר (נשיא), הזמרים המפורסמים מולא ג׳ורה ג׳ה ג׳ילאיוף, מולא סולימאן ג׳ה יאדגארוף (חאפיז), המנוח מולא נסים עויזוף שהיה מופיע עם הזמרים המפורסמים האחים מולאקנדוף, הרב מולא חיים (אביו של מולא מנחם). בניו מנחם שמחה אפרים וניסים. הרב יוסף חיימוף ואחיו אריה בנימין ובן ציון הם בני מולא שמחה כלומר הנכדים של הרב מולא חיים ז״ל. אליהו חיים תאד. סולימאן שלומוף (אציל), מנחם סידיק מספרים עליו, שעלה ירושלימה להשתקע וירד חזרה בגיל 80, המשיך את חייו ונפטר בשיבה טובה בגיל 100 ת.נ.צ.ב.ה. מוראד סידיק, שהיה סוחר גדול, ועוד אחרים.

והנה המאורעות אשר אירעו ליהודים בכרמינה אחרי שנות שלווה ושקט. בשנת 1917, כאשר היתה תקרית בין הרוסים לבין האמיר, פלשו החיילים לעיר כרמינה לאחר ששרפו את שער החומה, ושומרי החומות והזקיפים נסו על נפשם. הביק של כרמינה נעל את שערי הארמון והסתתר בפנים. היהודים נטשו את בתיהם והתאספו כולם בבית הכנסת הגדול.

הואיל והחיילים לא ניתקלו בשום כח של התנגדות, התחילו בשוד ובביזה מכל מה שבא לידם, הן בבתים והן בחנויות. בבתי היהודים מצאו החיילים יין ושיכר לרוב, שתו והשתכרו, התנהגותם היתה פראית מאוד, ואין מי שיעיז לדבר אתם ועשו כל מה שרצו בצורה ברוטלית ביותר.

לאחר שגמרו את מעשה השוד והביזה וגם שבעה נפשם, הגיעו לארמונו של הביק, שברו את השער, הוציאו החוצה את הביק ואת פמלייתו, ושמו עליהם משמר והתחילו בביזה.

זמן מה לאחר מכן נפגשו היהודים עם מפקדם של החיילים והתלוננו בפניו. המפקד אמר ליהודים שדרך אחת בפניהם, והיא שיגיש עזרתו להובילם לתחנת הרכבת, כי לחיילים ניתן יום חופש והם עלולים לעשות מה שיעלה במחשבתם. המצב עלול להיות מסוכן יותר ואין לו כיום שליטה עליהם.

נוכח הידיעה הזאת הסכימו היהודים לנטוש את העיר ולצאת לתחנת הרכבת בדרך 3/4 שעה הליכה ברגל, עם נשותיהם וטפם. לא יכלו לשאת אתם ולא כלום. כשהגיעו לתחנת הרכבת נפגשו שם עם ראשי הצבא ונאמר להם שאם ברצונם להישאר בחיים עליהם לנסוע לסמרקנד, כי בחזרה העירה נשקפת להם סכנת טבח על ידי המוסלמים, בהעדר שמירה ומה גם שהצבא יעזוב את העיר. בלית ברירה עלו כולם על קרונות משא והגיעו לסמרקנד. בהגיעם יצאו צעירי העדה ועסקניה והביאום לעיר החדשה, לבית העם, והתחילו לאסוף עבורם שמיכות, מזרונים, הלבשה ומזון. אט אט אספו אותם לבתים וכך נשארו בסמרקנד 40 יום. לאחר שחזרו בחלקם לכרמינה ראו שלא נשאר אף בית שלם, כי המוסלמים הרסו ושדדו את מה שנותר מהצבא. מכאן ואילך הורע המצב עד שהבולשביקים השתלטו על הערים לאחר כיבוש בוכארה מידי האמיר.

מרגילאן סקובוב

העיר העתיקה מרגילאן שוכנת במרחק 3-4 שעות מהעיר קוקאנד (הכוונה בנסיעה ברכבת), מרגילאן היא עיר מוסלמית טהורה ושפת הדיבור היא טורקית-אוזבקית. אפשר לקרוא לה עיר תעשייה כי היה בה ייצור אריגי משי מפורסמים לסוגיהם השונים, עבודה עדינה, נקייה (עבודות יד בלבד) ממשי טבעי, וסוגי המשי והאריגים הם „קלגיי" „גוליברה" (אטלס), „אלגין-בר", „בית-קסב", „שאהי", מהם חלקים ומהם צבעוניים ועוד סוגים אחרים.

היה קיים יום שוק בתים השאהיואר ביום החמישי בשבוע בלבד. ביום הזה היו מגיעים האורגים עם תוצרתם בשעות המוקדמות של הבוקר, דהיינו, בשעה 4, ובמשך שעתיים, דהיינו: עד שעה 6 בבוקר נסתיימו הקניות והמכירות.

מולא יהודה דוידוף (אגא דויד), שהיה גר בעיר זו בלי משפחתו היה הקומיסיונר של הסוחרים בכל ערי טורקיסטאן ובמשך השבוע היו מגיעות אליו הזמנות מסוחרים שונים ומערים שונות. עד בוא יום השוק היה מולא יהודה ממיין את ההזמנות לסוגיהן והיתה ברורה לו כמות הסחורות שעליו לרכוש על סוגיהן בשביל יום השוק.

ביום השוק היו בעלי המקצוע יושבים בתוך הבתים (שוק המשי) וסחורותיהם בידיהם. מולא יהודה היה עובר על ידם והיה רק מודיע: „בשבילי", והאורג כבר היה מבין שסחורתו נרכשה על ידי מולא יהודה וכבר לא בא במגע עם סוחר אחר. לאחר סיום ההזמנות היו באים כולם למקום מושבו של מולא יהודה על מנת לקבל את התמורה. כי מולא יהודה היה איש נאמן כלפי האורגים וכן כלפי שולחי ההזמנות גם יחד ומילא את תפקידו בנאמנות ובמסירות. ת.נ.צ.ב.ה.

האורגים ובעלי מקצוע הנ"ל היו מוסלמים. היהודים בעיר מרגילאן התעסקו בעיקר בצביעה „בוייאק-ג'י" ובמשך הזמן התעסקו במסחר הן בבדי טקסטיל והן במכירת משי, צבעים גולמיים ועוד.

הקהילה היהודית בעיר מרגילאן שמרה והקפידה על מסורת הדת בכל השטחים. היו קיימים בתי כנסת עם 4 אולמות תפילה ועזרת נשים, מקוה טהרה, בית מרחץ של יהודים ובית עלמין נפרד ליהודים, שוחטים, חזנים ומלמדי תינוקות.

רבה הראשי של הקהילה היה מולא דוד חיים יהודהיוף, והחזן הראשי מולא מישאל ג'ה (ברה) בורוכוף. בשר טריפה היה נמכר לישמעאלים.

ברחובותיה של מרגילאן היו אמות מים וכן בארות מים בכל כמה חצרות.

כל הענינים הנוגעים לדינים, וכן חופה וקידושין, נוהלו על ידי רבה הראשי של הקהילה במקום, פרט לעניני גיטין, שהיו נוסעים לעיר בוכארה לרבה הראשי של בוכארה הרה"ג רבי חזקייה רבין ז"ל.

בתי מסחר של יהודים וישמעאלים היו סמוכים. המינהגים ואורח חייהם של היהודים היו זהים ליהודים הבוכארים שבכל הערים האחרות.

מחנה מגוריהם של היהודים הבוכארים היה בנפרד ממקום מגורי ישמעאלים.

אציין כאן מספר שמות של יהודים בוכארים, תושבי עיר מרגילאן:

רפאל חודז'נדיוף, בניו: נסים, יעקב, יוסכה, שלמה, דניאל, ואברהם. גבריאל חודז'נדיוף. בצלאל חודז'נדיוף, מאיר חודז'נדיוף. אחים חיים חאג'י שימחהיוף. סימן טוב קוואק, בצלאל קוואק, מולא ששון פוזיילוף ובנו שמחה פוזיילוף. חיא משהיוף, יוסף איבאהים ג'היוף, מישאל־ג'ה ברה בורוכוף, ישראל פכנה, מורד זהבורוף, ציון זהבורוף ודו זהבורוף.

מולא מוראד זהבורוף היה לו משק חקלאי. מולא מוראד זהבורוף היה לו כרם ענבים.

בעיר מרגילאן היו גרות 350 משפחות, כ־1800 נפש.

סקובילוב

העיר החדשה של מרגילאן נקראת על שם הגנראל הכובש סקובילוב. המרחק בין העיר העתיקה לסקובילוב הנקראת „סום" הוא 1½ שעות נסיעה בדיליז'נס. בזמן הרוסים היתה סקובילוב נקראת גוברני (פלך) על כל ערי פירגאנה.

בעיר סקובילוב גרו 50 משפחות יהודים ומספר הנפשות כ־250 נפש. בביתו של גבריאל חודז'נדיוף היה קיים בית כנסת והוא היה החזן. בין התושבים בעיר סקובילוב היה בולט באישיותו הבוכארי רחמים דוד באיוף, בן אחותו של מולא רפאל פותילחוף. לרחמים דוד באיוף יצאו מוניטין בגלל הרכבת הפרטית שלו, שהיתה מהלכת בין העיר מרגילאן לעיר אנדיז'אן. בעיקר היו אלה קרונות משא המובילים בעיקר כותנה ודגן. רכבת זו היתה מקושרת לרכבות הממשלתיות. הרכבת של דוד באיוף היתה נוסעת משך שתיים־שלוש שעות, ובה היו גם 3־4 קרונות נוסעים — ממרגילאן לשהריכאן. העיר שהריכאן היתה עשירה בכותנה. היהודים עסקו במסחר כותנה ומנופקטורה, ובעונת המשי גם בקוקון. היו קיימים מספר בתי חרושת לכותנה השייכים לבעלים: ועדייאיוף בשותפות עם רפאל חודז'נדיוף וכן לאחים דוידוף, שהיו מייצרים גם שמן, כותנה וסבון כביסה.

המרחק בין סקובילוב וקוקאנד היה 4 שעות ברכבת נוסעים.

ק ר ש י

העיר קרשי שוכנת מזרחה מבוכארה. הנסיעה אליה מבוכארה נמשכת 2 ימים עם 2 חניות־ביניים, בכארוואן וסראיי (מקום חנייה לשיירות ואורחות גמלים). הנסיעה היתה באמצעות עגלות משא.

קרשי היתה העיר הקושרת את בוכארה ואגפיה עם אפגאניסתאן. כל השיירות המסחריות ואורחות הגמלים עמוסות בסחורות היו עוברות דרך קרשי.

מר איליהו יוסופוב, בנו של יוסף חיים מיידה, יליד קרשי, נולד בשנת 1894, מספר: קרשי היא עיר קטנה יחסית הכפופה לשלטונות בוכארה. היו בה 25־30 משפחות יהודים, ומספר הנפשות נאמד ב־100־120 נפש. היהודים הגיעו מערים שונות ובתקופות שונות, חלקם — מסמרקנד, מבוכארה, מהיראת שבאפגאניסתאן, וממשהד שבאיראן (פרס). היהודים באו לסחור והואיל ומצאו פרנסתם בשפע בסחרם עם תושבי המקום, ויחס התושבים כלפיהם היה נסבל, המשיכו לחיות ולסחור כבערים אחרות. ליהודים לא היה מחנה מגורים נפרד כמו בבוכארה או סמרקנד. הם היו גרים בבתים נפרדים, אבל סמוכים לבתיהם של המוסלמים. מעולם לא קרה כל אסון, וכן לא אירע מאורע של ריב או דין ודברים בין היהודים לבין המוסלמים תושבי המקום. יחסיהם היו תקינים הן בעניני מסחר והן בעניני שכנות, בחנויות או בבתי מגוריהם, ולא נזקקו לעולם לשיפוטו של קאדי או פקידי שלטון אחרים.

ליהודים היה בית עלמין נפרד, מגודר עם שער ושומר בשמירה חלקית וכן מקוה־טהרה, בית כנסת עם אולם ועזרת נשים. בחצר בית הכנסת, במחסן שמרו אביזרים לטיפול במתים כגון ארון וכלים אחרים לטהרת המת. בעניני חברה קדישא היתה מטפלת ועדה של 3 אנשים אשר כל עבודתם היתה בהתנדבות.

בבית הכנסת, בתוך ארון הקודש היו כמה ספרי תורה ותשמישי קדושה אחרים, ספרי חומש, נביאים וחוק לישראל. כן נקבע חזן קבוע לשנה או שנתיים.

הרב הראשי בבוכארה ואגפיה רבי חזקייה רבין ז״ל היה משגר אחד מתלמידיו לכהן בתור חזן, שוחט, מוהל וכן מלמד בחדר. החזן נשאר לפעמים שנה ולפעמים שנתיים והרב חזקייה רבין היה משגר במקומו אחד מהתלמידים שהיה ממלא את מקומו של הפורש מכהונתו.

לאחר שחיטת הבשר על ידי השוחט האמור, נמכר הבשר מדי יום ה׳, על ידי הקצב המקומי ליהודים משעה 6 בבקר ועד 8 בבקר כשהשוחט עומד ומשגיח על עבודתו של הקצב לבל יעשה דבר איסור. לאחר שעה 8 לא היו היהודים קונים עוד והבשר הנותר נמכר לישמעאלים. השחיטה היתה מתחדשת שוב למחרת בבקר.

לולב אחד ואתרוג אחד היו מגיעים רק לבית הכנסת. טלית ותפילין היו מביאים מבוכארה במידת הצורך. יין ושכר היו היהודים עושים כל אחד בשביל עצמו. והמוסלמים ידעו על כך, אבל לא היו מגיבים כי לא היה איכפת להם.

בשנת 1902 הוקם בית דואר ומברקה. הגיעו פקידים רוסים, כ־30 נפש, ובנו להם בית מגורים. בשנת 1917 פרץ קונפליקט בין אמיר בוכארה ובין צעירי בוכארה (מולודו־בוכרצי) : בהתקבלם בארמונו של האמיר דרשו ממנו חופש והנהלת פנקסים ממלכתית להכנסות ולהוצאות של המדינה, והאמיר חרה אפו בהם. מספרים שבקושי ניתן לקושביגי להתחנן בפני האמיר שלא יאונה כל רע לשליחים כי נשקפת סכנה גדולה למדינה כתגמול מאת הקונסול הרוסי המצפה לבואם לכאגאן בשעה מסויימת שנקבעה מראש. בנס גדול עזבו השליחים (מולודו־בוכרצים) את חצר הארמון ויצאו לדרכם. למחרת היום ערכו המוסלמים בקרשי טבח ברוסים ומשפחותיהם שנמצאו בקרשי, ורק 2 או 3 מהם ניצלו ונמלטו בדרך לא דרך ולא חזרו עוד. אולם בשנת 1920, כשבוכארה נפלה לידי הבולשביקים נקמו את נקמת הרוסים שנטבחו על ידי תושבי קרשי והציתו אש בעיר, אבל היהודים עזבו את העיר לפני כן אם כי נשארו בזמן השרפה וברחו להם לכוזאר, דרך 4 שעות מקרשי, רכובים על סוסים.

להלן שמות יהודים שהיו נחשבים תושבי עיר קרשי : חייא אברהמוף קרשיג׳י, שמעון אברהמוף, אמין אברהמוף, יהודה אברהמוף, יוסף חיים מיידה (בצלאל), מנחם ג׳יהן, שילם ג׳יהן, מירז ג׳יהן, ברוך נייאזבאי, שלמה נייאזבאי, ברוך רפאל, ניסן כבאב, רפאל כבאב, יוסף אהרון, ועוד מספר שמות שלא הוזכרו כאן.

תעסוקה: היהודים היו עוסקים במסחר טקסטיל בחנויות. חלקם היו עוברים בשווקים עם סחורותיהם, מהם יוצאים ביום הראשון בשבוע וחוזרים ביום השישי, ומהם יוצאים יום יום בבוקר וחוזרים לבתיהם לפנות ערב.

המוסלמים היו עוסקים בצביעת חוטי משי, באריגת משי ובתפירת מעילים, מעילי שרד שרוב תוצרתם היו מספקים לחצר המלוכה. כמו כן היתה קרשי מפורסמת בתוצרת צימוקים מזן מיוחד, שאורזים אותם בסלים קטנים מיוחדים, קלועים מענף עץ תות קיים, המכיל בתוכו 2 קילוגרם בלבד. הצימוקים היו מזן של ענבים שגודל כל ענב היה כפול מגודל זן של ענבי מלכה אצלנו. את הצימוקים היו אורזים בשקים של 50 קילו לצורך ייצוא ולמכירה בסיטונות.

קרשי היתה מייצאת פרוות טלאים מסוג משובח ביותר, וכן מין מתיקה תוצרת קרשי ושמו רוסטה, שהרכבו סוכר ופיסטוק חלבי שלם. את הרוסטה אורזים בסלים קטנים, קילוגרם כל אחד. את הרוסטה חיבבו חיבת־יתר בכל ערי בוכארה ואגפיה, אבל בראש ובראשונה היו מספקים את הכמויות הדרושות לחצר המלכות.

היהודים בקרשי היו מתהלכים ללא חבל על מעיליהם, פרט לאותם הימים שהיה להם ידוע על סיוריהם של מיר או קאדי. אז היו קושרים חבלים מעל למעיל.

בית מרחץ מוסלמי מעורב לנשים יהודיות ומוסלמיות פעל בכל יום, עד שעת הצהרים. מצהרים ואילך עמד המרחץ לרשות הגברים, ליהודים ולמוסלמים.

בימי שבת וחגים היו לכ החנויות של היהודים סגורות, למרות שיום השוק הגדול בקרשי היה יום שבת. לעומת זאת היום של השוק השני היה ביום שלישי של השבוע ובו היהודים עושים את מלאכתם. כל היהודים שגרו בקרשי לא חזרו אליה עוד לאחר המהפכה. הם התפזרו כולם מי לבוכארה, מי לסמרקנד ומי עבר לאפגאניסתאן, ומשם עלה ארצה.

אנדיג׳אן

העיר אנדיג׳אן שוכנת במרחק של 5 שעות נסיעה ברכבת מן העיר קוקאנד ונסיעה של שעתיים ברכבת מהעיר מרגילאן. עיר מישור. השפה השגורה בפי העם היא תורכית־אוזבקית.

אנדיג׳אן, עיר גדולה ויפה, אקלימה טוב ונוח. אמות מים חיים ראויים לשתייה עוברות ברחובות העיר. כן מצויים מים ברבעים שונים (בבריכות מרכזיות). אוכלוסיית העיר מוסלמים וכן מספר רב של קשקרים (סינים מונגוליים). בעיר סין וכן בעיר האוש רבו המבקרים בגלל מעין המרפא שלהן. תושבי אנדיג׳אן מצביעים על קבר קדוש בעיניהם שזה הוא קברו של נבי (הנביא) איוב. מקום אחר — קדוש — קוראים בשם „תכתי סולייימאן פייגמבר", כסא שלמה המלך.

בעיר אנדיג׳אן, כביתר ערי אסיה, שנכבשה על ידי צבא הצאר קיימת עיר עתיקה ואחר הכיבוש נבנתה עיר חדשה. הרוסים היו גרים רק בעיר החדשה.

באנדיג׳אן היו גרים 370 משפחות, 1900 נפשות בערך, תושבים בעלי אזרחות רוסית. מבחינה בטחונית קשה היה לגור, או לרכוש נכסי דלא ניידי, לאיש שאינגו אזרח רוסי, כי אנדיג׳אן קרובה לגבול הסיני. עם זאת, כאשר מישהו מהיהודים היה צריך להתאזרח, יכול לקבל אזרחות בעזרת נשיאה הבוכארי של העדה, חאג׳י ישעיה אהרונוף הנשיא, שהיו לו קשרים אמיצים עם אוכלוסיית העיר, לרבות נכבדי המוסלמים וכן עם כמה פקידי השלטון ועם בית המשפט במקום. היו מעמידים מספר עדים מתושבי המוסלמים הוותיקים, בעלי נכסי דלא ניידי, והללו היו מעידים עדות כלפי האיש המערער, תומכים בבקשתו ונשבעים, כפי שהורה להם נשיא הקהילה הבוכארית, ובית המשפט היה מאשר את אזרחותו של האיש.

4 בתי כנסת היו קיימים בעיר, מהם 2 בעיר החדשה, על שם הנשיא חאג׳י ישעיה ועל שם מולא אהרון יצחקוף, ושני בתי כנסת בעיר החדשה עם עזרת נשים, חדר לתינוקות, מקוה טהרה אחת בעיר העתיקה ואחת בעיר החדשה, וכן בית־עלמין של יהודים שנקנה חציו מכספי הציבור וחציו בתרומת הנשיא. הרב היה מולא אהרון יצחקוף זצוק״ל. השוחט היה יהודי מקווקז. בשר טריפה היה נמכר על ידי בעליו הישמעאלים לגויים. אנשי השלטון חאכים ומינגבאשי היו מבקרים בחגי היהודים אצל נכבדי היהודים, בבית הנשיא, או בביתו של הרב. יתר המנהגים ופולקלור העדה דמו לאלה של יהודי בוכארה.

טשקנט עיר הלחם

טשקנט היא העיר הגדולה בערי טורקיסטן, או באסיה המזרחית. היא שוכנת בין העיר טורקיסטן לעיר סמרקנד מצד אחד ומאידך בין טורקיסטן לפירגאנה.

טשקנט, עיר מוסלמית מובהקת, שפתה אוזביקית בלבד ולא יכלו לדבר בשפה אחרת אפילול בשפת העיר השכנה סמרקנד ששפת אזרחיה — טדז'יקית.

בעיר טשקנט היו הרבה ארמונות של אמירים ושריהם, ומסגדים רבים. בין התושבים היו טאטארים, ארמנים וקצת יהודים מהעדה הבוכארית.

חיי התושבים, מנהגיהם, מלבושם ודרכי המסחר וכל יתר הדברים הקשורים בתחבורה, במאור, בבישול, בחימום לא היו שונים מאלה של ערים אחרות שבחבל ארץ זה. פרנסתם בעיר זו היתה על בסיס החקלאות, כגון: כותנה, אורז, פירות טריים ויבשים, כותנה, עורות, משי וזחלי משי.

כודאייאר חאן היה מושל מטעם האמירת בעיר זו ונקרא „מיר". הוא היה מוסלמי, ראש העדה המוסלמית.

הכיבוש

בעיר טשקנט היה מוסלמי עשיר מופלג וסוחר גדול ושמו סעיד עזים באי. מספרים שהוא עמד בקשר מחתרתי עם צבא הכיבוש הרוסי והיו לו מגעים סודיים עם הגנראל קאופמן אשר עמד לבוא ולכבוש את העיר. אומרים שלאחר המגעים הללו יצא סעיד עזים באי בבגדי פארע"י ועמו עוד אנשים מנכבדי העיר עד המקום שנקרא „קהבון צ'י" וקיבל את המשלחת הצבאית. מפי נתן בן ישכר דוידוף שמעתי את הפרטים הבאים (סבא של נתן דוידוף שהיה סוחר השתתף בקבלת משלחת צבאית זו. שמו היה מולא יהוד והגיש על מגש לחם ומלח כדרך המקובלת בקבלת פני מלכים). „קהבון־צ'י" היתה התחנה הראשונה של הרכבת לעיר טשקנט, וכך קיבלה המשלחת את פני הכובש ונכנסו לעיר טשקנט, ואתם גם החיילים הרוסים של הצאר. כך נכבשה העיר ללא שפיכות דמים.

בתקופת הכיבוש היתה העיר העתיקה (המסחר שבה) עד אורדה ולא רחוק מאורדה היתה המצודה, שנבנתה בתקופת האמירת לצרכי האמיר וכן לצרכי החיילים שלו ובתוך המצודה יש בניינים רבים, וכן שערים לכל החזית. היום נקראת המצודה „קריפוסט" ובפנים חונה הצבא האדום וכל הציוד והתחמושת שלו.

סעיד עזים באי קיבל מידי הכובש הגנראל קאופמן מדליון זהב, ותעודת אזרח כבוד (פאצ'ותני פטתומסתוויני גראז'דנין) לו ולכל משפחתו בעבור העזרה שהגיש בשעתו לצבא הכובש. יחד עם זאת נתמנה ע"י הגנראל כספק של מיצרכי מזון לצבא הכיבוש וכן מזון לבהמתם.

סעיד עזים באי עבד יפה כספק הממשלתי והרויח הון תועפות, וכן היו לו

עוזרים רבים, משרתים, סוסים ועגלות לרוב, וכן היה כבודו גדול בין האזרחים.

לאחר מותו של סעיד עזים באי קם תחתיו משרתו הנאמן שעבד אתו שנים רבות, עאריף־חוג׳ה, וקיבל עבודת כבישים לבית המטבחיים, לזכר קודמו סעיד עזים באי, כמו כן קיבל עאריף חוג׳ה את בנייתם של בנינים חדשים, כנסיה, ארמון בשביל הגוברנטור, גנים, בנקים ובתי מגורים לקציני הצבא.

לחיילי הכיבוש ניתנו תעודות, שהם חיילי „ניקולאי", כאות הוקרה על שהשתתפו במיבצע הכיבוש. עם תעודה כזאת הם יכולים לגור במוסקוה, וכן יש להם ולבניהם זכות להתקבל לבתי ספר גבוהים.

התחילה סלילת פסי רכבת לאורך הדרך בין טשקנט לסמרקנד והוקמו 12 תחנות והדרך נמשכה בערך 10 שעות ברכבת רגילה. וכך הלכה וגדלה העיר טשקנט לעומת יתר העירות השכנות שלה מסביב. היא היתה עיר מרכזית, הן במובן הצבאי והן במובן הכלכלי, מרכז התעניינותו של הצאר ניקולאי בכבודו ובעצמו. אם בכל עיר ועיר נתמנו גוברנטורים (מושלים), הרי בעיר טשקנט נתמנה גנראל גוברנטור, כלומר: המכריע בשאלות שנתהוו בערים אחרות, ורק במקרה יוצא מן הכלל הועברו הענינים למוסקבה כלומר לסינאט או לדומה.

כך הלכה וגדלה העיר בבניניה ובאוכלוסייתה שהגיעה ל־700.000 נפשות, ביניהם 2500 יהודים. הרוסים בנו בתי ספר לשפה הרוסית, גימנזיה וכן קומרצ׳סקייה (בי״ס למסחר), אבל במחנה היהודים ב„אוק צ׳׳ היו בתי ספר לילדי היהודים של העדה הבוכארית והמורים היו מולא פינחס בנגי ומולא יוסף חיים בנגי, מולא אשר בלכי ואחרים. היו מלמדים תנ״ך, משנה ותלמוד (גמרא) עם תרגום המילים בשפה הבוכארית, וזאת עד בואו של הרב רבי שלמה טג׳ר.

את הרב רבי שלמה טג׳ר הזמין המנוח רבי חזקיה יששכרוף מירושלים לסמרקנד בשביל שילמד את בניו ואת בני חבריו עברית (לשון הקודש). הרב שלמה טג׳ר התחיל לאחר בואו לארגן כיתת בית ספר של בני העשירים ולימד אותם על הצד הכי טוב, ורק בעברית. לאחר זמן נתבקש הרב ש. טג׳ר לעבור לעיר טשקנט למשרת רב וכן עשה. בינתיים התחיל גם שם ללמד ילדים, ואחריו באו חכם יעקב, חכם בכור, חכם אהרון, חכם אברהם פינטו וחכם יהודה קסטל, שהמשיכו ללמד את התלמידים בשפה העברית וכך התקדמו התלמידים עד שלמדו לבדם בשפה העברית.

בזמן הכיבוש הצארי היו מספר נפשות של היהודים מהעדה הבוכארית, שבאו מבוכארה בלי משפחתם, והביאו אתם שוחט וחזן — את מולא רחמן, הראשון שהגיע עם משפחת דוידוף, אחד מעשירי עיר טשקנט, אשר בא לפיסגת (פיסגת שוכנת 48 ק״מ מהעיר טשקנט) וקנה לנסיעותיו כרכרה עם סוס טוב. הוא היה נוסע לפיסגת והתחיל עבודתו במצבעה, צובע חוטים לאריגה. זה היה מקצועם של יהודי בוכארה בעיר מוצאם, ובינתיים עבד גם במסחר חוטי משי והתחיל להתקשר עם מוסקבה, עד שמצא את בית חרושת למשי שהיה מוציא אך ורק מטפחות ראש של משי לנשים. המחירים היו סבירים מאוד.

קשקר, עיר סינית, שנכבשה על ידי הרוסים, תולעי משי היו מגיעים ממנה בקופסאות. כאן היו מפתחים אותם על ידי האכלת עלים של עץ תות. עצי תות

היו לרוב באסיה התיכונה, ולאחר שהיה להם מוכן ה„קוקון" (המשי הגלמי) היו שולחים אותם למארסי שבצרפת להפכם לחוטי משי.

עם זאת נכנסו הדוידופים למסחר גדול עם בעלי בתי חרושת במוסקבה והתחילו להחליף גם מנופקטורה. כאשר הגיע הטרנספורט של המנופקטורה הראשונה, התחילו למכרה בשוק, במחירים נוחים בשביל הקונים, כי לרוב היו הקונים איכרים ופועלים וכן עירוניים.

עם הפעלת הרכבת, התקשרו סוחרים יהודים וחלק מהסוחרים הישמעאלים עם בתי החרושת במוסקבה והתחילו לייבא סחורות, לבדי משי, ומי בדים ובד, וכו'.

בינתיים גדלה משפחת יהודי בוכארה, ועמה גדלו צרכי העם וצרכי הקהילה. התחילו לבנות, ראשית כל, שלושה בתי כנסת, ובהם היו מלמדים המורים את התלמידים. חלק מהתלמידים היה לומד גם בבתי הספר של הרוסים ובגימנסיה.

אבא אהרונוף (צ'ולק) ז"ל הביא אתו מבוכארה לסמרקנד את הוריו בשנת 1874. לאחר 3-4 שנות שהותם בסמרקנד הביא סולימאן אצ'ילדי לעיר טשקנט טבק לזרייעה. את היבול היו מאספים אצל חתנו של אבא חייא ראובינוף. ברוך צ'ה ז"ל היה גיסו של מולא באי שמחאיוף (את ברוך צ'ה הרגו הישמעאלים בערב פסח בעיר קשקר).

יעקב וועדייא (עובדיה) עם יעקב מהוושוף הגיעו לטשקנט אל מולא ברוך צ'ה ושאלו בעצתו במה להתעסק. ברוך צ'ה היתנה עמם שיגורו אתו שמונת ימי הפסח, ובמוצאי החג יגיד להם מה לעשות. במוצאי החג בירך יעקב מהוושוף את קהל המסובין, וישבו ליד שלחנות ערוכים. ברוך צ'ה סיפר שהחיילים הרוסים לובשים מכנסיים מעור, כל אחד צבע אחר ולפי הדרגה שלו, על כן הציע לקנות עורות וצבע, לקחת אותם לעיר קוקאנד, עיר הקרובה לקשקר (גבול סין) ולתפור מכנסיים מכל הצורות ומכל הצבעים בשביל החיילים הרוסים, ואין לדעתו פרנסה טובה מזו היום. יעקב מהוושוף לא הסכים להצעה, נסע לסמרקנד והתעסק כמלמד ילדים.

חיים וועדייא עם 5 בניו: ישא ברוך, נריה, יעקב, חיים וציון עשו זאת והצליחו להרויח כספים. את ישא ברוך שלחו למוסקבה לקניית צבע ועורות וכן להחליף את הכותנה למנופקטורה, ועד להמפכה האוקטוברית אומדים את העושר שלהם למיליארד רובל. היו להם 40 בתי חרושת לטבק ולכותנה ו־5000 פועלים עבדו אצלם. השלטון הקומוניסטי הלאים את כל רכושם. בחלקם ברחו והצליחו לעבור לחוץ לארץ ולעסוק שם במסחר.

רחמים חכמוף רבה של אוקצ'י (אוקצ'י זה היה מחנה של היהודים הנמצא בין העיר החדשה, כלומר של הרוסים לבין העיר העתיקה, מושב המוסלמים), הועסק בתור שוחט פונקציונר ע"י הקהילה. את הבהמות שחטו מחוץ לעיר בתוייה סראי (מקום של הגמלים), עד לבניית בית מטבחיים מודרני על ידי אעריף חוג'ה. כ־10 בקר וכ־30 צאן מהכשרים היו קונים הקצבים של היהודים.

„פייאזיי באזאר" כך קראו לשוק הירקות והפירות. קודם היו מגיעים לשם

בחשמלית רתומה לסוסים ולאחר 1910 על חשמל. החשמלית היתה מגיעה עד העיר העתיקה.

חלק מרשימת יהודי טשקנט:

יהודה כלאנתר אב למשפחת דוידוף (הוא מהראשונים שהגיע לעיר טשקנט) ולו 5 בנים: ישׁשכר, יוסף, חיים, פנחס, בנימין ובני משפחתם.

הבנים של יוסף דוידוף: יונה, ציון, חאג'י, רחמים, חי, אבא ובני משפחתם.

בני ישׁשכר דוידוף: אברהם, נתן, גבריאל, דוד ובני משפחתם.

בני חיים: אליהו, משה ואהרון.

בן פנחס: רפאל.

בני בנימין: חיזקיה, מרדכי, אלעזר, פנחס מאיר ובני משפחתם.

אבא אהרונוף (צ'ולק) ובניו: יצחק, רבי, מנחם, יעקב, אליהו, ובני משפחת חיים אהרונוף (צ'ולק). בניו: ארי, יוסף, משה, משיה ובני משפחתם.

מרדכי אקסקאל, בניו: משה, זבולון, יוסף ובני משפחתם.

האחים שלמהיוף: רחמים, רפאל, ניסן, פנחס, אפרים ובני משפחתם.

ניסן צ'ולקוף, יצחק צ'ולקוף, צבי צ'ולקוף, ובני משפחתם.

אבא חייא ראובינוף ובניו ארי, אברהם ובני משפחתם.

יוסף עובידוף ובנימין עובידוף.

יצחק יעקובוביץ (לחצק), יוסף, חיים, זבולון, ציון, אלעזר, אפרים ומשפחתם.

ארי בורוכוף, יוחנן מרדכיוף, אברהם חיים מירזאקנדוף, רבי מירזאקנדוף, אילושה מירזאקנדוף, ישׁשכר מירזאקנדוף ועוד שני אחים ומשפחתם. ואביהם רפאל מירזאקנדוף ז"ל.

מולא יוסף חיים בנגיוף ומשפחתו, מולא פנחס בנגיוף ומשפחתו, מולא אשר בלכי, מולא רחמים חכמוף ומשפחתו.

בעיר טשקנט פרץ משבר בענין שחיטת כבשים על ידי המוסלמים למען היהודים. הענין נמשך שלש שנים, והתחיל בהסתה של אנשי הדת, שסוחרים יהודים אונסים את הישמעאלים על ידי מתן מפרעות לשם קניית הכותנה, ומחתימים אותם על חוזה. האיכרים היו חותמים על החוזה בלי לקרוא אותו, והיו מביניהם גם שקראו את החוזה, אבל חתמו בתמימות לבם. בחוזה היה כתוב שהאיכר משלם רבית עבור המפרעה ועד לחשבון הסופי. עיקר הקונים היו ועדייאיוף, פותלחוף ודוידוף, בתוך החוזה היה גם סוג הכותנה „א". לאחר הגשמים סוג הכותנה הזה נהיה לסוג „ב" והוא סוג גרוע. ועדייאיוף לא לקח ריבית מהאיכרים, רק לקחו פותלחוף, שמחיוף ודוידוף. כמו כן מצאו אלה החרשתנים עוד עילה לקבלת פיצויים מהאיכרים על סוגי הכותנה שהשתנתה ודרשו פיצויים בהתאם למחיר. בשנת בצורת לא היה האיכר יכול למלא את הבטחתו כלפי כמות הכותנה שחתם עליה, והפיצויים והרבית, כל הסכומים ביחד, לא היו מכסים לפעמים את סכום המפרעה שקיבל האיכר, ועליו לקבל את הדין שחתם עליו במפורש. כן נמשכו הענינים בין המוסלמים, אנשי הדת, והגיעו לממדים גדולים, החל משנת 1907, והיה גם משפט גדול בדבר הזה עד שזיכו אותו.

הדברים הללו נמסרו על ידי מנחם בן לאבא ולדבורה אהרונוף מעיר טשקנט בתאריך 26.8.68, כלומר: כשהיה בגיל 76. מנחם ואחיו המנוח יצחק אהרונוף עברו בשנת 1924 מעיר סמרקנד לפרס מפני שנגזר עליהם גירוש, ואז יעץ המחבר להם במקום גירוש לצאת לחוץ לארץ דרך פרס. הם לקחו עמם פתק לחברו של המחבר שהיה יושב בגבול פרס שידריכם להגיע בשלום לפרס.

1933 שנת ההעפלה

לאחר 15 שנות קיומה של ברית המועצות, שבראש השלטון המרכזי שלה עמד יוסף סטאלין ממוצא גרוזיני, לאחר מותו של ולאדימיר אילאיץ' לנין (אולייאנוב), היו הזמנים קשים מנשוא. כל אחד פחד ולא ידע מה יהיה גורלו. חבריו של יוסף סטאלין, אשר עבדו אתו שכם אחד, במפלגה ובשלטון, נרצחו, על ידי דזרז'ינסקי, ומאוחר יותר על ידי בירייה, שהיה ממונה על ג.פ.או. חלק קטן גורש מהמפלגה, בחשד של חתירה תחת המשטר הקומוניסטי, ובראשם היהודי המפורסם, אשר עמד בראש המהפכה האוקטוברית, והיה מפקד כל כוחות הצבא האדום ביבשה, באוויר ובים, לב דוידוביץ' טרוצקי. לרוב נחשבו היהודים כאנשי טרוצקי, והוצאו נגדם צווי גירוש למרחקים — אוזביקיסטאן, קזכסטאן וטג'יכיסתאן הסובייטית. וזאת בטרם גרשו את טרוצקי בעצמו, כי נכשלו בפעם הראשונה בנסיון לגרשו. רבים מאוהדי טרוצקי, ציבור גדול מאוד, יצאו לתחנת הרכבת וחסמו את פסי הרכבת, כעין הפגנה, עד שנתקבלה הוראה להחזיר את טרוצקי לביתו.

הואיל ופקודת הגירוש עמדה בעינה, ולא בוטלה, ביצעו את הגירוש בתאריך מאוחר יותר ובסודיות מוחלטת. מספרים שגירושו בוצע באמצע הלילה ובקרון מיוחד, קודם לעיר פרונזה ומאוחר יותר לפי בקשתו גורש למקסיקו, וסופו שנרצח על ידי איש מקסיקני. הטענות של הסוביט נגד טרוצקי התרכזו בבעיית קולחוז סובחוז ובעיית פועלי התעשיה, שטרוצקי תמך בהם ובכלל זה הפועלים השכירים, שכל דבר מקטן ועד גדול צריכים לקנות, וההיפך הוא מצבם של האיכרים אשר פירות וירקות יש להם משלהם, חלב וביצים, בשר ועוף. כל אלה ניתן להם להשיג מתוך משקם ולא כן מצבו של הפועל אשר צריך לקנות הכל, ומאחר ואין ידו משגת לקנות היה עליו להתקומם מאונס. מספרים, כי הסוביט ראה בהצעותיו של טרוצקי כוונה לפילוג בין האיכר לבין הפועל בעתיד, אשר סופו לחולל מהפכה בלתי רצויה. לכן כל טענותיו והצעותיו של טרוצקי נראו בעיני הסוביט תעמולה וחרחור ריב. פרט לענינים מדיניים אלה, היו לסטאלין נגד טרוצקי גם ענינים אחרים, סודיים ואישיים — סטאלין פחד שמא טרוצקי, לאחר מותו של לנין, יפעל ויגלה סודותיו בפני חברי הסוביט. לכן חיפש דרכים ותחבולות, עלילות, תכניות איך ובאיזו דרך לחסלו, עד שהגיעה שעת הכושר, ועניני קולחוז וסובחוז שמשו לו לאמתלא בדיוני הסוביט. ההצעה לגירושו מצאה תמיכה בין חברי הסוביט, שנת גירושו הסופית היתה שנת 1928.

עד אותו פרק זמן היו שנות שפע כלכלי, פיתוח ושגשוג בכל שטחי החיים. המסחר התנהל על ידי סוחרים פרטיים, הבנקים פעלו כסידרם, הרכבות והאניות נעו בכל הקיטור.

לאמיתו של דבר תקופת השפע היתה תקופת נ.א.פ. (נובו איקנימיצ'סקיה

פוליטיקה), המדיניות הכלכלית החדשה. כל זה הודות לפיקחותו של לנין, שהסוביט היה מקבל את הצעותיו כהצעות איש המחפש את טובת העם והמדינה.

בד בבד עם מתן רשיונות לניהול מסחר לסוחרים פרטיים, לסוחרים זעירים, לסיטונאים וליבואנים, התחיל לפעול בשנת 1924 משרד ממשלתי לנסיעות בשם „אינטוריסט" לנסיעות לחוץ לארץ ולכל חלקי תבל.

היהודים הבוכארים ראו בדבר נס וגאולה בשבילם, והתחילו לנטוש את המסחר, חלק ניכר התחיל לטפל בקבלת דרכון ורשיון לעזוב את הארץ בכוון לארץ־ישראל, ומבוקשם ניתן תוך זמן קצר. הללו הגיעו בשלום למחוז חפצם, והשאירו אחריהם את בניהם, בנותיהם, בתים וחנויות.

הרווחה והשפע לא נמשכו הרבה שנים, הממשלה הסובייטית החליטה להחזיר את הגלגל לקדמותו, לא הוציאה פקודה או צו בעד סגירת החנויות או חסולו של המסחר הפרטי, אלא עשתה זאת בצורת הטלת מסים כבדים (מסי הכנסה) ולא היתה כל אפשרות לסוחרים הגדולים להחזיק מעמד. חלק מהסוחרים הרגיש כי בשורה רעה מתקרבת והתחיל בחיסול עסקיו. אלה אשר חשבו שיחלוף הזמן וישתפרו התנאים, נכנסו למערבולת של מסים אשר סופם היה כרוך במאסרים, במשפטים, במכירת המטלטלים על ידי ההוצאה לפועל וגם גירושים למחנות עבודה עד עיירות סיביר המפורסמות.

אשר לעניני החינוך והתרבות, היהודים נתקבלו בכל רשת החינוך בבתי ספר עירוניים, תיכוניים וגם באוניברסיטאות ללא כל הגבלה. חיסול המסחר הפרטי לא היה ענין מקומי אלא היה ענין כללי ללא יוצא מן הכלל. אלה אשר חיסלו עסקיהם, בחלקם נתקבלו לעבודה בפקידות במוסדות, בקואופרטיבים ובממשלה, וחלק מהם נטשו את עיר מושבם ועברו לגור בערים אחרות עם משפחותיהם ושם יכלו לעבוד ולחיות מיגיע כפיהם.

בתקופה הזאת עדיין לא הגיעה תורה של הלאמת בתים וחנויות, פרט לבתים גדולים. בתי חרושת הוחרמו, חנויות הולאמו ובעליהם נכלאו בתקופה הקשה במיוחד בשנות 1918—1920.

ראוי לציין כי כל הבתים הגדולים בעיר החדשה סמרקנד, בתי המלון המפוארים ובתי החרושת לכותנה, לשמנים, לסבון, לספירט — היו בבעלותם של היהודים הבוכארים כמו גם בכל הערים האחרות כגון: טשכינט, קוקאנד, מרגילאן וכתה קורגאן, וכן הבתים הגדולים ובתי המסחר שבעיר בוכארה לאחר כיבוש העיר מידי האמיר.

בעיר סמרקנד נבנה על ידי המנוח יוסף אלישעיוף (ממאן) בית מרחץ מודרני של שתי קומות, כדוגמת בתי המרחץ המפורסמים, וכן מקוה טהרה הראויה לשמה. בית המרחץ הולאם על ידי הסוביטים, ולאחר זמן מסויים הוחכר לבעליו לכמה שנים.

בעיר החדשה בסמרקנד היו קיימים שלושה בתי כנסת של העדה. האחד נבנה על ידי האחים פנחס חזקיה ומאיר אברהמוף (כאבולי) ונסגר בלחץ שלטונות הכמורה בזמן הצאר ניקולאי, מפאת היותו בקרבת הכנסיה הנוצרית. ברם, ביום הבשורה של נפילת הצאר והדחתו נפתח בית הכנסת. זה היה בית הכנסת המפואר ביותר.

השני היה בית כנסת של המנוח שלמה צופיוף עם מקוה טהרה בחצר, השלישי היה בית כנסת ברחוב פיטרובסקי, שהיה מאוכלס ברובו יהודים. המקום נתרם על ידי המנוח יוסף אלישעיוף (ממאן) להנצחת בתו, שנקטפה בימי עלומיה, והבנין נבנה בתרומות ציבור המתפללים בו ונוהל על ידי ראובן אלישעיוף (ממאן) לוי איליאסוף והמחבר.

הסובייטים לא פגעו בבתי כנסת, במסגדים של מוסלמים וגם בכנסיות הנוצריות עד לשנת 1933. גם לא התערבו בעניני הדת של היהודים ושל המוסלמים, והכל התנהל כשורה, כגון בעניני טכסי ברית מילה, חופה וקידושין. היו קיימים בתי־ספר בשפה העברית עד תקופה מסויימת, אשר הכשירו מורים בסמינריונים קצרי מועד. אשר לחוקי נישואין, חוקקה הממשלה חוק, לפיו חייב כל אזרח לרשום לידה ונישואין במשרדי הממשלה. היהודים לא סטו מהחוק הזה, ערכו רישום כחוק ובו ביום ערכו חופה וקידושין על־ידי הרבנים, כדת וכדין.

בשנת 1931, אור ליום א׳ בינואר, ערכו אנשי הג.פ.או. חיפושים ומעצרים כלליים בכל בית ובית, בכל הערים ללא יוצא מן הכלל. בחיפושים אלה גילו: מטבעות זהב, תכשיטים, מלבושים יקרים, שטיחים בעלי ערך, בדים, אפילו טליתות ותפילין לקחו, כל הסחורות הוחרמו ואת בעליהן עצרו. במשך הזמן שיחררו חלק מהעצירים והגלו את אלה, שהיו ברשימה השחורה, למחנות הסגר ומחנות עבודה.

לאחר כחצי שנה פתחו השלטונות בכל עיר ועיר חנויות בשם „תורגסין", שהמסחר בהן במטבע קשה, או בזהב, או בתכשיטי זהב. מי שנשארו לו לפליטה מהחיפושים תכשיטים — הביאום לחנות „תורגסין" ושם שקלו והעריכוהו ולפי ערכם קיבל תלושים לקניות. בחנות זו אפשר היה להשיג מצרכים ומצרכי מזון, אשר זמן רב לא ראו אותם האזרחים, כגון: סוכר דק וגבישי, קמח לבן, חמאה, אורז, סבונים למיניהם ועוד.

אלה אשר עלה בידם להשיג המצרכים תמורת תכשיטיהם או תמורת מטבע זר, הוציאו אותם לשוק השחור והפיקו רווחים גדולים, על אפה וחמתה של הממשלה. כל זה מוכיח עד היכן הגיע חוסר המזון ועד כמה היו האזרחים זקוקים למצרכים הללו.

אלה אשר קבלו תמיכה מקרוביהם מחוץ לארץ, כגון מאנגליה, מצרפת, מארץ־ישראל, סכומים קטנים מלירה אחת עד חמש לירות סטרלינג, קיבלו מהבנק במקום המטבע תלושים לחנות „תורגסין". כעבור תקופה מסויימת, כאשר אזלו המטבעות או תכשיטי הזהב, הודיעו מטעם השלטונות, כי אפשר לקבל מצרכים גם תמורת כלי כסף (כלי שולחן, כפיות, מזלגות, סכינים, קומקומי כסף, גביעי כסף וכד׳). אזלו ונגמרו גם כלי הכסף, ולחיות צריכים. ובשוק אין להשיג לחם אלא במחירים גבוהים ממחירי „תורגסין". הרעב גבר. אלה אשר עבדו במוסדות ובממשלה — לא הספיקה משכורתם החדשית אלא לשבוע עד 10 ימים. האנשים חיפשו מוצא איך לברוח, איך לעבור גבולות. הכל ידעו כי לא קלה היציאה ללא רשיון, או הברחת גבולות, אבל כשהמים הגיעו עד נפש — אין בודקין.

כדאי לציין כאן עוד עובדה שאמנם הנהיגו השלטונות כרטיסי מזון לתושבים.

הכרטיסים היו מכמה סוגים: לפועלי תעשיה, לפועלי רכבת, לסטודנטים סיפקו קילוגרם לחם לנפש ליום. פועלים אחרים, שומרים, עובדי נקיון וכדומה קיבלו 400 גראם לנפש ליום; עובדים אינטלקטואליים, פקידים ועוד רק 100 גראם לנפש ליום. פרט ללחם השחור אי אפשר היה להשיג בכרטיס מצרכי מזון אחרים. וכך היה מופיע בשוק השחור גם הלחם השחור הזה, מקורו היה עודפים ממשפחות גדולות, או מאותם שלא יכלו לעכל לחם כזה, או ממאפיות, או מאת מובילי הלחם, שהיו עושים כל מיני קומבינציות כדי להשאיר לעצמם כמה ככרות לחם.

השלטונות נקטו לאט לאט צעדים נגד השוק השחור, אבל בכל זאת היה קיים בכל עיר ועיר והאזרחים נסעו מעיר אחת לאחרת לחפש צרכי מזון. לתושבים אשר נפל בגורלם לקבל 100 גרם לחם ליום היו החיים קשים מנשוא, וגם לא היה ביכולתם הכספית להשיג מצרכים מהשוק השחור, ומחוסר תזונה תש כוחם ורבים נפלו ברחובות העיר. היו מקרים שאנשים שכבו לנוח מרוב חולשה, נרדמו בלילה וקפאו מהקור. הממשלה הוכיחה עירנות מרובה, והוציאה ניידת מיוחדת לשם אסיפת גוויות של המתים בשעות המוקדמות של הבוקר. הדבר נמשך כשלוש שנים ורק בעונת הקיץ היתה הקלה לאזרחים, עם הופעת הירקות והפירות. אבל עם סיום העונה שוב התחילה המצוקה.

בערי טורקמיניה היתה רווחה וניתן להשיג מצרכי מזון כגון קמח, אורז וסוכר. העיר אשכאבאד, בירת הרפובליקה התורקמינית, גבלה עם פרס (איראן), והכורדים מפרברי העיר, שבקרבת הגבולות, היו מבריחים לאשכאבאד שקי אורז וקמח ומוכרים אותם באופן חפשי בשווקים. הממשלה הטורקמינית ידעה על המתרחש, אבל בהתחשב עם המצב הקיים היתה מעלימה עין, וכך יצאו מוניטין של העיר אשכאבאד. תנועה אזרחית גדולה נראתה בעיר זו רק מפני השבר שבה. מלבד זאת היו הכורדים הללו קונים בשווקים דברי נחושת כגון: מיחמים, מגשי נחושת, מכונות תפירה וכד'.

מספרים שכל כורדי כזה היה עושה שני מחזורים בשבוע, והיו להם גם סוכנים משלהם שהיו מכינים עבורם את הסחורה הדרושה והיו מקבלים מהם את המצרכים. הכורדים הללו היו מבריחים משני עברי הגבול, ולאמיתו של דבר היו כל פעם עוברים על שתי עבירות: על כניסה ללא רשיון ועל יציאה ללא רשיון. הן לפרס והן לרוסיה הסובייטית, אבל בכל זאת אף צד לא הפריע להם והיו מהלכים חפשית בין שני הגבולות.

בריחה והעפלה

היהודים מפרס ומאפגאן היו מסיירים באירופה והיו ביניהם אשר עלו גם לירושלים כתיירים ובבואם במגע עם יהדות בוכארה סיפרו את כל מה שמתרחש בעולם הרחב, הן מבחינת הקיום, והן מבחינת האפשרויות של הברחת בני משפחו־תיהם בדרכים לא ליגאליות. היהודים אשר השאירו מאחריהם בנים, בנות וקרובי משפחה התעניינו מאוד בגורלם וקיבלו פרטים על שליחים ועל דרכי ההעברה (ההעפלה והבריחה). היה ברור להם כי כל ביצוע של העברה כרוך בהוצאות

כספיות למבריחים, וכן בסכנה, והכל תלוי במזל, דבר אשר היה ברור, כי אם יצליחו לעבור גבול פרס או אפגאן, תינתן להם המחסה והעזרה הדרושה על ידי ראשי הקהילות של שתי הארצות הללו.

הסכנה הנשקפת למבריחי גבולות היתה: כשנתפסו על ידי חיילי הספר, נמסרו לשלטונות והיו צפויים לגירוש ולהחרמת רכוש. קיימת גם בעיית סכנת נפשות, כי המדובר הוא בהרי איראן, דרך מדברי ללא מים, הליכה ברגל וכו׳.

אולם מה אין עושים היהודים בשביל הצלת נפשות? ישבו וכתבו מכתבים לבני משפחותיהם שברוסיה ורמזו להם על אפשרויות בריחתם לגבולות איראן ואפגאן, והודיעו שעם הגיעם לאחת הארצות האלו יעלה בידם להשיג סרטיפיקטים לעלייתם לארץ־ישראל. ראוי לציין, כי מספר סרטיפיקטים הגיעו לקונסול האנגלי במוסקבה בשביל מספר משפחות, אבל אף אחד לא העיז לנסוע למוסקבה להשתדל להוצאת דרכון סובייטי, כי רק בסרטיפיקט לא די ונחוץ גם דרכון. ומי שביקש דרכון, היה זה בחזקת סכנה, כי אם סירבה הממשלה להוציא דרכון, שם המבקש נרשם ברשימה השחורה. עם זאת נשארו מספר סרטיפיקטים אצל הקונסול האנגלי במוסקבה, אשר העתקים מהם הגיעו ישירות מירושלים על ידי קרובי המשפחה, ואיש לא זכה לקבלם.

בשנת 1933 החליטו כמה משפחות לעזוב את מקומות מגוריהם, ולאחר חודש ימים בערך נודע לקרוביהם (כמובן באופן סודי ביותר) כי עברו בשלום והגיעו למחוז חפצם. הידיעות על האנשים שעברו גבולות אפגאניסטאן והגיעו לאנכוי, מזרחי־שרף, חאן־אבאד, ועוד ערי אפגאן הסמוכים לגבולות רוסיה, השמועות הללו הגיעו מפה לאוזן ועודדו את אלה שהביעו רצונם להשתתף במבצע כביר זה. ראוי לציין, כי מיבצעים אלה נודעו לראשונה לקומץ של אנשים, שהיו להם קשרים עם ארץ־ישראל, והיו מוסרים את הידיעות באופן סודי למכרים או לידידים.

הברחת גבול לאפגאניסתאן

פרטי הידיעות על הברחת גבולות לאפגאניסתאן נמסרו למחבר מפי יהודי בוכארי מר אריה ריבקוף, שהצליח במשימה זו.

העיר כרכי, השוכנת בשטח הרוסי (ראה פרטים בפרקי כרכי) היו בה יהודים בוכארים שעסקו במסחר וחלק — גם בפקידות ממשלתית. היה להם קשר עם קרוביהם ובני משפחתם הנמצאים מעבר לגבול, באמצעות שליחים נאמנים מבני שבט ארמן, כי הדרכים והשבילים המובילים לאפגאן היו נהירים להם היטב.

איש אשר רצה לעבור את הגבול באופן בלתי ליגלי היה נפגש ליתר בטחון עם תושב כרכי, יהודי ממוצא בוכארי, ומגלה את סודו. היהודי הזה היה מכיר את ראש הקושרים, היה מפגיש את שניהם וראש הקושרים קובע את זמן היציאה לדרך. המבריח רומז לאיש לצאת בעקבותיו, אבל לשים רווח ביניהם, לפחות כחמישים מטרים. בסוף הכפר מביא המבריח את הלקוח לביתו או משאירו במקום סתר. עם רדת היום בא המבריח והם יוצאים לדרך. אגב, המרחק מתוך העיר ועד למקום־הסתר

הוא מהלך שעה ומעלה, כלומר חמשה עד ששה קילומטר. לדרך יוצאים מספר אנשים, משפחה אחת או שתיים ואפילו יותר.

ממקום הסתר או מביתו של המדריך מגיעים אחרי הליכה של עשרה רגעים למדבר חולות. כשמגיעים למדבר החול ישנה הרגשה כאילו נמצאים בשטח אפגאניסתאן.

הטורקמינים היו מעבירים את לקוחותיהם ברכיבה על סוסים, על חמורים או על גמלים. ברכיבה על סוס מגיעים לאנכוי, עיירה אפגאנית על הגבול, במשך 12 שעות ועל גמלים או חמורים נמשכת הדרך ארבעה ימים.

המדבר החולי הזה נמשך עד העיירה אנכוי. כמה קילומטרים לפני אנכוי נמצא מרעה הצאן מגזע קראקול, מפני שכאן הצמחיה היא מזונן העיקרי של צאן קראקול והגזע קראקול מתפתל על החולות הללו ומקבל מכאן את צורת התלתלים של שערו. חיילים רוסים חטפו לעתים את כל העדר (אומרים, שלא היתה כל תגובה מצד ממשלת אפגאן על כך).

בעיירה אנכוי סוחרים יהודים אפגאנים בטקסטיל, וחלק מהם בעורות קראקול. ל־30־40 משפחות היהודים קיים בית כנסת, שוחט, מוהל וגם בית קברות.

יעקב סימן טוב איש היראת, אזרח אפגאני תושב העיירה, הוא איש מכובד הנקרא נשיא היהודים במקום, נחלץ לעזרת הפליטים. משגדל זרם הפליטים לעיירה אנכוי, בא לעזרת הנשיא איש יוצא בוכארה, רפאל קלנדר יהושועיוף, בנו של המנוח יעקב קלנדר מבוכארה. הנשיא יעקב סימן טוב קיבל בעין יפה את הפליטים. כשהאפגאנים היו אוסרים מישהו מתוך הפליטים, היה יעקב סימן טוב משחררם ומוציא כספים לצורך זה. הכספים הגיעו מיהודי לונדון, יוצאי בוכארה, לאחר שהגיעה לאזנם השמועה שמספר משפחות נמלטו מחוסרי כל אמצעים. הם נתנו הוראה לסוכנם, הממונה על קניית עורות קראקול, להפריש חצי שילינג על כל קראקול לטובת הפליטים.

הכספים שנאספו בדרך זו הגיעו לסכומים נכבדים, שהיה בהם כדי לתמוך במספר נפשות להוצאות מזונותיהם וגם לאלה אשר היו זקוקים להוצאות הדרך. כספים אלה הועמדו לרשותו של חאג׳י בורוכוב שקנה עורות קראקול, ולפי ראות עיניו היה מוציא כספים לנזקקים.

במשך הזמן הגיעו לאנכוי קרוב לאלפיים נפשות. הנכבדים המוזכרים לעיל עזרו לפליטים לרכוש תעודות מקומיות המעידות על שייכותם למדינה זו. אט אט התחילו הפליטים להתפזר בערים אחרות של אפגאניסתאן כגון: בלך, מזארי שריף, שובורגאן ותאשקורגאן, מקום מגוריהם של יהודי היראת, נתיני אפגאן.

במשך הזמן נהפך הקראקול למונופול, כי הממשלה היתה מעונינת לקנות את כל הקראקול המובא לשוק אנכוי ולייצא אותו לשווקים. עם זאת הוצא צו ממלכתי חמור מאוד: להוציא את כל היהודים הנמצאים בעיירה אנכוי ולשלוח אותם לעיר הבירה כאבול, כדי שלא יוכלו לקנות קראקול. היהודים יכלו להשאר רק בשתי ערים והן: היראת והלך. אפילו היהודים שהיו נתינים אפגאנים גם עליהם חל איסור ישיבה בעיירה אנכוי, פרט ליהודים סוחרים, נתיני אפגאן, בעל נכסי דלא ניידי.

בעיר מזרחי שריף היה אברהם סולאתוף סוחר גדול ומקובל על ידי השלטונות. המנוח היה נשיאם של היהודים. מסיבות שונות גורש עם שאר יהודי אפגאן, השתכן בעיר כרכי וגם שם כיהן כנשיא היהודים, ומספרים שעמד בפרץ בכל מקרה ומקרה, כי לבו היה בטוח שהשררה לא תשיב פניו ריקם.

אנשי אנכוי, כתושבים כפליטים, הוצאו תוך חודשיים לעיר הבירה כבול. אלה שסירבו לצאת, הוצאו בעזרת שוטרים במכוניות משא.

אילושה יששכר כאן (יששכרוף) וריש גלותא של יהדות בוכארה יעקב הי פנחסוף, המכונה חי כלאנתר, גרו בעיר כבול. לאילושה יששכר היו קשרים עם המלך של אפגאן נאדיר־חאן המכונה נאדיר־שאה. נוכחותם של השניים בעיירה כבול הבירה השפיעה הרבה לטובת הפליטים. כל הבאים לעיר כבול עסקו במסחר בטקסטיל. יהודי המקום היו מוכרים לפליטים את הסחורה בהקפה, ואלו, לאחר המכירה, היו מחזירים לבעלי המסחר את חובם. אט אט גם הכירו המוסלמים האפגאנים בפליטים כמהימנים ומוכרים להם סחורות בהקפה.

בבירת אפגאן כאבול היו גם סוחרים הודיים שראו בפליטים מתחרים זריזים. מה עשו? הלכו שליחים אל הקונסול ההודי בכאבול והתלוננו עליהם. לפטור בלא כלום אי אפשר. ואז יצאה פקודה מלפני המלך האוסר על היהודים לסחור בכפרים. בכל זאת היו היהודים מסתננים לכפרים והממשלה מעלימה עין. אפגאניסתאן היתה באותו פרק זמן תחת השפעתה של אנגליה וההודים היו מוכרים אך ורק סחורות מתוצרת אנגליה והפליטים היו סוחרים בטקסטיל מתוצרת ברית המועצות. ראשית, התוצרת הרוסית היתה יותר זולה ושנית בתוצרת האנגלית לא היו אותן דוגמאות שמשכו את לבו של הקונה האפגאני (המדובר הוא במסחר קימעוני בלבד).

כדאי להדגיש, שמלך אפגאן גירש את כל היהודים מעיר הבירה כאבול בשנת 1929, כפי שמספרים, בגלל שהיהודים מכרו יי״ש לגויים, שהן מבחינת הדת והן לפי חוקי הקוראן אסור להם לשתות משקאות חריפים. מוסרים שהמלך הזהיר את נכבדי העדה להימנע ממכירת יי״ש לגויים ולאחר התראה פעם ופעמיים, לא נשאר בידי המלך אלא לגרשם מהבירה. לרגל המונופול של קניית קראקול על ידי הממלכה גורשו מן העיירות המוזכרות והותרה כניסתם לעיר הבירה כאבול בחזרה.

הראשון שנכנס לכאבול היה היהודי יוסף סימן טוב שפתח לו משרד להובלה, וטיפל בייצוא סחורות ללונדון וביבוא סחורות מלונדון.

עיר כאבול — הרים סביב לה, מקום גבוה, האקלים בה קריר בקיץ וקור ושלג בחורף. את מי השתייה היו מביאים שואבי מים לבתים ממי הנהר. הנוף יפה, מסביב לעיירה שדות וגנים, בנין פרלמנט יפה ונאה, שנבנה על ידי המלך אמאנולא־חאן, ועיר החדשה פגמון, שכל העשירים היו יוצאים לשם בימות הקיץ מפאת אקלימה הטוב והנוח.

בעיר כאבול החיים היו זולים. החנויות כולן מטיפוס מזרחי. מספר התושבים היה 60־70 אלף. היו קיימים בה כמה בתי כנסת, בית קברות ליהודים, תחבורה עירונית, אוטובוסים, וכן מכוניות הובלה במקום שיירת הגמלים. הטורקמינים, מטבעם אנשי קרב ומלומדי מלחמה, אשר בזמנו ברחו לאפגאניסתאן, עם כיבוש

בוכארה על ידי הסוביטים, ידעו את סתרי הדרכים המובילות לאפגאניסתאן והם שיכלו לבצע את ההברחות, אנשים ישרים ונאמנים. ראש הקושרים, כאשר בא במגע עם בא כוח המשפחה הרוצה לעבור את הגבול, קובע את שכר הטרחה עבור כל ראש, ומקבלו מראש. הוא אינו מסתיר את הסכנות העלולות לקרות בעת המעבר: המלווים היו מזויינים ברובים, ואם נתקלו בחיל המשמר הרוסי עשו מאמצים לברוח מפניהם, להתחמק ולהתרחק; אם חיל המשמר פותח באש עליהם, גם המלווים פותחים באש ונותנים לסוסים לדהור. האיש היושב על הסוס מאחורי המלווה צריך לדעת מראש את כל מה שיכול לקרות בדרך, אם כי מקרים כאלה הם נדירים מאוד. על פי רוב המלווים מצליחים לבחור את הזמן ואת השעה המתאימה, והכל עובר כשורה. (אנשים פוליטיים בין העוזבים את רוסיה מגלים למבריחים את הסוד בכדי להזהיר את ראש המקשרים למסור אותו למלווה, אשר אפשר לסמוך כי יעבירו בכל מחיר, אפילו תוך קרב ממושך. במקרה כזה יתנו לעוזב גבולות לרכב על הסוס בנפרד). ברוב המקרים המלווה לוקח את הלקוחות שלו, אשר מספרם אינו עולה על ארבע או חמש נפשות, לכפר הנמצא בשטח הרוסים ומכניסם לאיזה בית, או אפילו לאיזו חורבה ומבקשם לחכות עד הערב, הואיל והמקום הזה הוא מקום בטוח ולא יגיע הנה אף איש לדעת המבריחים. וכאן מחכים עד שיבוא המלווה בכבודו ובעצמו. וכשיתחילו ללכת לקראת מחוז חפצם, והיה אם לא עברה עליהם כל תקלה עד שעות הבוקר המוקדמות, מרגישים הם עצמם על אדמת אפגאניסתאן.

המבריח מכניס את אורחיו לביתו ומארח אותם. מגיש להם תה חם ולחם ונותן להם לנוח. לאחר מכן שולח לקרוא את האיש אשר יזמין הלקוח שלו, מתוך יהדי המקום, וזה כבר לא חשוב אם איש המקום מכיר אותו אישית או מספיק אם הלקוח מזכיר שם אחד הסוחרים אשר מכירים אותו. עם זאת במשך היום המשפחה הבורחת מוצאת עצמה בתוך משפחת היהודים היושבים באפגאן, וזוהי התחלה לחיים החדשים. מכאן כבר מתקשרים עם קרוביהם בארץ והללו מורים איך להתנהג ובאיזו עיר מערי אפגאן עליהם לשבת, ואם יש צורך בכספים — הכספים מגיעים מקרובים במשך זמן קצר.

כל הפליטים שהו בכאבול שנתיים ומעלה בציפיה לסרטיפיקטים מירושלים. הסרטיפיקטים שסוף סוף הגיעו היו אישיים על שם כל ראש משפחה. גם בהוראות אשר נשלחו לקונסול האנגלי נקוב גילם של מקבלי הסרטיפיקטים, עד גיל 35 בדיוק.

הנסיעה היתה מכאבול לפשאוור שהיתה אז בידי האנגלים (היום ממלכת פאקיסטאן) דרך בומביי, באניה דרך תעלת סואץ עד יפו, וחלק — דרך קראצ'י — באצרה ומבאצרה ברכבת עד בגדאד, באמצעות אוטומובילים דרך רבת עמון, או סוריה — לארץ־ישראל.

בין הבאים

להלן שמות המעפילים שהגיעו לאפגאניסתאן. הרשימה אינה מלאה, כי עברו למעלה משלושים שנה ואין כל אפשרות לזכור את כולם, והסליחה עם אלה המעפילים אשר שמותיהם לא הוזכרו כאן.

כל שם משפחה המובא כאן הוא שם ראש המשפחה ובה 5-8 נפשות:

משפחת ארי ריבקוף (דגים)
" מנחם אעלאיוף
" שמחה אעלאיוף
" ידידיה הושארוף
" דוד ביבימא
" צבי דניאלוף
" מישאל דוידוף
" משה חי רחמינוף
" אליהו אליעזרוף
" משיח אליעזרוף
" מנחם אליעזרוף
" מוראד דייאנא
" עמנואל אמינוף
" אלחנן שהרסווזי
" ראובן אלישעיוף
" יוחנן אבולוף
" מתת גורג
" אברהם פולאתוף
" יונה בורוכוב
" ישראל בורוכוב
" חיי קלנדר
" צבי קוקאנדי
" יוסף תילאה
" רפאל כוגנדי
" יעקב כוגנדי
" דוד חיים פוזילוף
" ישראל דהבידי (אברהמוף)
" יעקב זולפין
" חנניה זולפין
" צביה אילייאסוף
(אלמנת ידידיה אילייאסוף)
" יוחאי אילייאיוף
" שרבתוף
" פנחס צ'ארג'ויי
" משה איברהימוף
" אלהפרנק

ועוד משפחות רבות אשר כולן במרוצת הזמן הגיעו ארצה בשלום.

עם בואם ארצה דאג כל אחד לשיכונו. השגת דירה בתל־אביב היתה קשה, וכזכור כל הבאים היו כמעט מחוסרי אמצעים. דירה בת שני חדרים בשכונת פלורנטין שהיתה בבנייתה היתה עולה שכר חדשי. אז היו שתי משפחות שוכרות דירה אחת בת שני חדרים בשכר 5־6 לירות. הילדים הצעירים הוכנסו לבתי־ספר, והמבוגרים רובם הלכו למכירת ירקות קמעונית וחלקם למסחר, ובמשך הזמן התארגן מפעל „יהלומי בוכארה". המנוח אברהם עמנואלי (פילוסוף) עמד בראש המפעל והודות להשתדלותו בפני מוסדות ההסתדרות ובפני הסוכנות היהודית עלתה בידו לארגן את המפעל, בעזרת מדריכים ומומחים עד כדי שרבים מהחניכים שבמפעל רכשו יפה את המקצוע. הודות למפעל זה עוסק עד היום רוב הנוער הבוכארי ביהלומים ומרוויח את לחמו ברווח ובכבוד. יש ביניהם אשר פתחו להם מפעלים לליטוש ולחיתוך והם קשורים בבורסות מקומיות וגם בורסות חוץ־לארץ.

עם זאת לא ניתקו קשריהם עם אחיהם, קרוביהם אשר נשארו בברית המועצות וההתכתבות עמם נמשכת. עם השתפרות היחס של ממשלת ברית המועצות כלפי אזרחיה, אנו עדים כי רבים מאזרחיה מגיעים אלינו בתור תיירים וכן מבני אחינו נוסעים אליהם וחוזרים בשלום.

בריחה לגבולות פרס (איראן)

יהודים, שלא רצו לעבור לאפגאניסתאן לרגל השמועות שכפריים באפגאן לא התנהגו כהוגן עם הפליטים, הניעו מספר אנשים לשנות את כיוון הבריחה ולהעדיף את גבולות פרס.

גם הדרך לפרס לא היתה בטוחה, לא בדרכים וגם בתוך כפרי הגבול. כדאי לציין כאן מקרה טראגי, שקרה בשנת 1929 עם יהודי בוכארי, שהיה מן הראשונים לנטוש את רוסיה ולעבור בכל מחיר את הגבול על מנת להגיע לארץ־ישראל ולעסוק שם בחקלאות. עם מספר ידידים אשר הביעו רצונם והסכימו לתכניתו קיים התיעצות מדוקדקת על כל פרטיה למען קיום משפחותיהם, בלי להיזקק בענינים כספיים לזולת.

איש זה הוא אברהם בן ישישכר דוידוף יליד טאשכינט, הדור קומה, יבואן גדול, בעל בית חרושת לכותנה ובעל חווה חקלאית, עם שדה תפוחים, המיועדים ליצוא. אחר הכרזת נ.א.פ. ע"י לנין, עם התפתחות המסחר הפרטי, עבר עם משפחתו למוסקבה, בירת ברית המועצות, ופתח לו בית מסחר.

עם גיבוש התכנית לנטוש לחלוטין את רוסיה הוחלט, כנראה, בין החברים כי אברהם דוידוף ייצא ראשון ויפתח את הדרך. עז היה רצונו להוציא לפועל את התכנית ולקראת המשימה הזאת הגישה אשת נעוריו נגדו משפט. בית המשפט הוציא פסק דין שעליהם להפרד. הם עשו זאת לפי חוקי המדינה במשרד הרישום. לאחר מכן הגישה בקשה לממשלה הסוביטית כי הואיל ואין לה ממה להתפרנס, יתנו לה דרכון על מנת להגיע לפלשתינא אל משפחתה. מבוקשה ניתן לה והיא עזבה את מוסקבה ולקחה עמה את המטלטלין, לפי המכסה המותרת לפי החוק, והגיעה בשלום לארץ ישראל.

לאברהם דוידוף לא נשאר אלא לחפש דרך להגיע אליה בהקדם האפשרי.

באמצעות שני מדריכים פרסיים הגיע לגבול פרס. הוא עשה את דרכו מעבר לבקו, כדי שלא לעבור מדרך טאשכינט, שמא יוכלו מכריו לפוגשו בתחנות הביניים של הרכבת. בהתאם לתכנית המדריכים הם הגיעו בשלום לתחנת המכס הפרסי. שם היה צריך דוידוף לזהות את עצמו, כי שלטון זר אינו מכיר כמהגר שעבר גבול באופן בלתי ליגלי. דוידוף נקב שם וכתובת של ראש הקהילה במשהד וביקש מהם להתקשר אתו טלגראפית. אמנם השלטונות עשו זאת. בינתיים הגיע לדרגז (או דרגש) כפר פרסי בקירבת הגבול, ובאותו ערב נרצח. על הרצח ישנן שתי סברות: האחת שבהגיעו לכפר חשב המנוח כי הגיע למקום בטוח, הרחק מהבול־שביקים, והוציא את כל מטמונו מהתפרים. מספרים כי למרות שהדלת היתה נעולה מבפנים, הרי דרך האשנב מבחוץ אפשר היה להציץ ולראות את כל מה שנעשה בפנים. סברה אחרת אומרת, כי בהיותו בבדיקה בתחנת המכס יכול היה המנוח להראות את עושרו כדי לרכוש אמונם, ולהוכיח כי אינו אביון (מאוחר יותר נודע כי המברק לראש הקהילה הגיע בליל כיפורים ונתעכבה תשובה עד למחרת היום). עם הוודע מקרה הרצח שלחו השלטונות מברק על כך לראש הקהילה. ראש הקהילה מצדו הבריק מברק לירושלים, לאחיו של הנרצח, דוד דוידוף, שהגיע באופן דחוף. הם יצאו למקום הרצח, ראשית כל הביאו את המנוח לקבורה, ולאחר מכן מסרו את הענין לחקירה אשר לא הביאה לתוצאות.

המנוח הי״ד היה בגיל 57. השאיר אחריו בן ובנות בארץ.

בהגיע שמועת הרצח לערי טורכיסטאן ובוכארה זועזעו כולם. אבדן אישיות כזאת ברצח מתועב הרתיעה במקצת את כל אלה אשר גמרו אומר לנטוש את עריהם ולהגיע לגבולות פרס. לא היה כל בטחון, כי מקרי רצח לא יישנו, הואיל וכל הדרכים והקשרים הם בלתי חוקיים, והן הבורח והן המבריח, שניהם כאחד הם עבריינים לפי החוק של שתי המדינות, ובמיוחד של משטר הבולשביקים. לכן הסכנה הנשקפת מכל הצדדים ומכל הבחינות היא חמורה היות שפקידי המכס שמו עליהם עין. הם היו שלושה אנשים: אברהם דוידוף ושני חבריו מאחינו האשכנזים. שמו של אחד היה לופינסקי ז״ל (שם השני לא ידוע למחבר). כל השלושה והמדריך אתם (כי טרם נפרד מהם) כלומר: ארבעה אנשים ישנו בחדר הזה לאחר רדת החשכה, עייפים מן ההליכה ומתלאות הדרך והנה הגיעו השודדים. הם ידעו שעליהם לרצוח את השלושה, כלומר את אברהם דוידוף ושני חבריו. על אודות המדריך לא ידעו, כי הוא לא הופיע בתחנת המכס, וגם אסור היה לו להופיע, כי עונשו חמור כמבריח, הן מצד ממשלת פרס והן מצד הממשלה הסוביטית. במקרה זה המדריך לא התערב אלא עמד מהצד ועקב אחר הרוצחים. אחד מהנוכחים בחדר פתח את החלון וברח. הרוצחים ידעו שעליהם לרצוח שלושה, לבל יצא הדבר החוצה. נרצחו איפוא: אברהם דוידוף הי״ד, לופינסקי הי״ד והמדריך. אלמלא לא נמלט אחד מתוך החבורה, לא היה נודע הדבר עד היום. הרביעי מצא בכפר זה סוחר יהודי מבין האנוסים וסיפר באזניו את המקרה.

העיר משהד

העיר משהד קדושה בעיני הפרסים בגלל קברו של חתנו של הנביא מוחמד, ושמו אימאם־ריזאה גריב. המאוזוליאום המפואר, שבו שוכב האימאם ריזאה, שוכן בתוך חצר גדולה, בין העיר העתיקה לבין העיר החדשה. בחצר עצמה הרבה בנינים בני קומתיים, המיועדים לאלה המבקרים את קברו של האימאם, ובהגיעם מכפריהם בשיירות גדולות עם חמורים עמוסי דגנים, תרומותיהם לאימם, יוצאים כוהני הדת, הממונים על הקבר הקדוש, לקבל פניהם בשירים ובתרועות. למבקרים יתנו מקומות לינה באותם החדרונים, שמסביב לחצר של המאוזוליאום. עולי רגל אלו, שהגיעו עם תרומותיהם, יכולים להישאר בבית הזה כמה שירצו. קורה כי המבקרים הללו נהפכים במרוצת הזמן לדלים ולאביונים מחוסר אמצעים. רק לאלה אשר ירצו לעזוב את משהד ולחזור לבתיהם יכולים הממונים על הקבר הקדוש להושיט את העזרה הכספית הזעומה. קדושת העיר משהד בעיני הפרסים אינה נופלת מקדושת מכה בעיני המוסלמים שבכל העולם.

שני שערים גדולים לחצר המאוזוליאום. האחד מצד העיר העתיקה והשני פונה לצד העיר החדשה. על כל שער, בין שני משקופיו, תלויה חרב גדולה, 2½ מטרים בערך, ומעל לשער שלט כתוב באותיות של קידוש לבנה „לזרים מחוץ לדת אין רשות כניסה והזר הנכנס, ראשו ייכרת בחרב זו".

בעיר משהד הנהיג המלך הפרסי שאה ריזאה פהלווי כובעים לגברים בלי יוצא מן הכלל, דוגמת כובעים צרפתיים. הכובעים תפורים מבדים יקרים, אבל הדוגמא אחידה, וכל אחד לפי יכולתו ואפשרויותיו יכול לרכוש לעצמו כובע ואפילו כובע מפרוות קראקול. הכובע הזה ששמו כולאהי פהלווי החובש כובע כזה אין אף אחד רשאי להעמידו ברחוב ולשאול מי הוא ומאין הגיע, כי נושא כובע פהלווי הוא בעיני השלטונות — בחזקת פרסי.

כובע פהלווי היה הדבר היחיד שהציל את הפליטים שהגיעו למשהד מידי הז'נדרמריה, אשר לא יכלה להבחינם במיוחד.

לבד מזה כל הבאים השתכנו בין האנוסים בכעין גיטו מיוחד, שרק הם בלבד גרו בו. האנוסים נקראו ג'דידים (חדשים), פרט לכמה משפחות מבין הבאים ששכרו להם בתים, או דירות נפרדות, בעיר החדשה והיו גרים שם ללא כל הפרעה.

לאנוסים (ג'דידים) בתוך הגיטו היו חנויות, אטליזים כשרים וגם בתי־כנסת. אמנם בתי הכנסת לא היו במקומות גלויים אלא בין הבתים — כדי שלא יידעו שהאנוסים מתפללים, וכדי שרעש המתפללים לא יצא החוצה. כשהתפילה נערכה בין הבתים השייכים ליהודים ובמרחק רב מהרחוב, לא היה כל חשש. בכל זאת היו זהירים מאוד ביציאתם מבית הכנסת ולא היו יוצאים כולם בבת אחת אלא שניים שניים, ובמרחקים מסויימים ביניהם.

גם בעיר החדשה היו האנוסים גרים בבתים משלהם והיו להם בתי כנסת בתוך ביתם. לפליטים מרוסיה שהגיעו למשהד, לא היתה כל תעסוקה, פרט למספר אנשים שנתקבלו לעבודות בנין אצל היהודים שבנו בתים גדולים ויפים בעיר החדשה. אלה היו מפורסמים כסוחרים גדולים, למשל האחים מורתהזויף, האחים איסמאעילוף, האחים אמינוף ועוד, או היו אלה מבין הפליטים שהיו להם חנויות למכירת משקאות חריפים, דבר המתועב בעיני הדתיים הפרסיים (הגויים).

הפליטים הללו שהו במשהד מ־10 חדשים ועד שנתיים ימים, עד לקבלת סרטיפיקטים לעלייתם לארץ.

כשהתרבו הפליטים והתחילו להסתובב בעיר היתה, כנראה, יוזמה מקומית שהז׳נדרמריה התחילו לטפל בפליטים, טיפול עדין, אמנם, אבל בינתיים נהפך הדבר ללחם חוקם. עם זאת, בהתערבות של ראש הקהילה המנוח עבדול כרים יצחקוף ז״ל, העניינים היו מסתדרים, עד שהדבר העיק על ראשי הקהילה ונכבדי העדה המקומית, כי סוף־סוף נתגלתה זהותם כיהודים, על ידי התערבותם בפני השלטונות בעניני הפליטים והודיעו רשמית, כי כל הפליטים יעזבו את גבולות פרס ויבחרו להם גבולות: רוסיה, הודו, אפגניסטאן או עיראק, והשלטונות הפרסיים יעזרו לפליטים להגיע לגבולות הנ״ל.

ידוע היה לכול כי שום מדינה מתוך אלו שנזכרו לעיל לא תרשה כניסתם של המונים לתוך שטחה, ביחוד אנשים חסרי דרכונים ובלתי ידועים, מחשש התפשטות קומוניזם בארצם. הדבר הדאיג את העסקנים בעניני הפליטים, וגם ראש הקהילה וראשי העדה הפרסית לא היו שקטים בדבר ההודעה המוזרה הזאת.

ה ת ע ו ר ר ו ת

כפי שהזכרתי בהתחלת הפרק הגיעו השמועות ארצה לראשי המשפחות של העדה הבוכארית, ואלה התחילו לבוא במגע עם שלושת היהודים הבוכארים הנמנים עם שלושה עשר הפליטים, שנדדו מערי הגבול של אפגאניסטאן ועריה המרכזיות, ושהיתה נשקפת להם פקודת מאסר וגירוש, תוך כדי מסירתם לידי חיילי הגבול של ברית המועצות (עליהם ראה פרק מיוחד). שלושת היהודים נשארו הודות להתערבותה של הסוכנות היהודית ובעזרת ועד הצעירים של העדה הבוכארית בירושלים, אשר בראשו עמדו האחים יצחק יהודהיוף (בן יהודה) וחנניה אשרוב.

שלושה היהודים הם: יוסף אילייאבאיוף ז"ל, ארי נארמעותוף ז"ל ומלכיאל פוזיילוף ז"ל, שהתיישבו בעיר משהד בערבות ראשי הקהילה במקום עד אשר יצטרפו אליהם בני משפחתם באופן ארעי.

ראשי העדות בארץ התכתבו אתם, בעיקר עם המנוח מר' יוסף אילייאבאיוף, על מנת לקבל נתונים על העברת בני משפחתם מערי רוסיה עד עיר משהד בדרך בלתי ליגלית. לאחר חליפת מכתבים הוברר כי גם בראש ועד הקהילה במשהד עומד ידיד אישי ושמו עבדול כרים יצחקוף שהיה מוכר בעבר בביקוריו התכופים בעיר סמרקנד. לאחר שמצאו קשר, טיפלו ראשי העדות כדי להחיש את העברת שארי בשרם לערים סמרקנד, בוכארה וטאשכינט, תוך הבטחה כי כל הוצאות הטיפול בשליחת מדריכים ישולמו על ידיהם ומה שעלול לקרות בדרך ההברחה יהיה על אחריות היוזמים ועל חשבונם.

בפני המקשרים היו כמה דרכים לחצייית הגבול, מהן קלות וקרובות לגבול, אבל רק לצעירים; מהן דרכים רחוקות ופחות מסוכנות, ומהן בינוניות, ועל המקשרים היה לשקול ולבחור את הדרך שבה יעשה המדריך את דרכו. השכר שהמדריך היה צריך לקבל לאחר הגיע בני המשפחה בשלום אל מחוז חפצם הוא 100 רובל במטבע קשה.

יוסף אילייאבאיוף ניסה ראשון לשלוח שליח להביא את אשתו ואת חמשת ילדיו, ואלה הגיעו בשלום תוך שלושה ימים, בעזרת שני מדריכים כורדיים.

אחריו ניסה המנוח מלכיאל פוזיילוף ז"ל לשלוח את אותם המדריכים על מנת להביא את אביו, את אחותו ואת שלושת האחים, בסך הכל חמש נפשות. כאן קרה המקרה ואזלו המים שבידי המדריך (זה היה אותו המדריך הכורדי ושותפו). הואיל והמדריך המכיר היטב את הדרך הודיע כי בעוד כחצי שעה יגיעו לנהר ועד אז יש להתאזר בסבלנות, ריחם מולא אברהם מכסום על ילדיו הרכים וביקש מהמדריך שיחכה עם הילדים והוא בעצמו ינפה לחפש מים. לא הועילו הפצרותיו של המדריך ואבי המשפחה הלך לחפש מים. המדריך חיכה שעה ועוד חצי שעה ומשגבר צמאון הילדים, המשיך המדריך דרכו וחשב שאולי יפגוש את אבי המשפחה בדרך. וכך הגיעו

המדריך עם ארבעת הילדים לעיר משהד אל אחיהם הבכור בלי אביהם. מתברר כי אבי המשפחה נתקל בחיל הספר הרוסי ולא גילה להם אודות המדריך והילדים ולא כלום, רק אמר שהוא תועה בדרך. החיילים אסרוהו ושמו אותו במשמר. אמנם לאחר זמן קצר שיחררוהו. איך הגיע המדריך ואיך היה אפשר לבטוח בו? זו באמת בעיה, שכדאי לציין כאן, כי באותו זמן היה מקום לכל מיני מירמה או פיתוי. המדריך בא לפי הכתובת שקיבל — הרחוב, מספר הבית ותיאור האיש אשר עליו יהיה לשוחח עמו, וכשהגיע המדריך למקום היעד נפגש עם האיש המתואר, שאל לשמו ושם משפחתו, ואם יש לו קרובים או מכרים בעיר זו או זו, ולאחר שנוכח היטב לדעת כי אינו טועה, הוציא המדריך מתוך צוארון מעילו חתיכת בד ועליה כתוב וחתום בחתימת השולח, ולא נשאר כל ספק אצל מקבל השדר.

השליחים הכורדים כשלעצמם היו מצויידים בתעודות עבודה מזוייפות, כאילו הם פועלי בית חרושת לכותנה, כי בבתי החרושת לכותנה עבדו הרבה סבלים פרסיים וכן כורדיים. התעודות הללו היו דרושות למדריכים רק בתוך העיר, או בתוך הרכבות, במקרה וישאלו על שהותם, ולא יותר.

זו היתה תחילת ההעפלה, שנשמרה בסודי־סודות, אפילו מפני שכנים יהודיים. הכורדים היו מובילים את לקוחותיהם באמצעות הרכבת עד בירת הרפובליקה הטורקמנית, היא העיר אשכאבאד, למקום אכסניה בתוך העיר. בשעות הערב היו יוצאים לדרכם מתוך העיר. המדריכים צועדים קדימה ואומרים ללקוחותיהם שילכו בעקבותיהם, במרחק 50 או 100 מטרים ביניהם. המדריכים מרגיעים את לקוחותיהם באומרם כי בעוד 6 שעות יגיעו לגבול פרס. וכל אחד חושב בלבו כי דרך שש שעות הליכה היא לא נוראה ואוזר כוח ומרץ וצועד אחרי המדריך. יש לציין כי המדריכים היו מצויידים בשנים או שלושה בקבוקי גומי מלאים מים ושומרים עליהם כבבת עיניהם, כי אין למצוא מים בדרך להרים.

הדרך מסמרקנד עד לעיר אשכאבאד ברכבת נוסעים היא בערך 14 שעות.

השליחים המדריכים מודיעים עוד כי בעיר משהד נמצא המזון בשפע. לחם לבן, קמח ואורז וסוכר ניתן להשיג בכל חנות. לעני המחזר על הפתחים אם תתן לחם — יסרב לקבלו והוא דורש כסף, דבר מוזר ביותר בעיני אזרחי ברית המועצות, לאחר הרעב הכבד השורר בכל הערים.

בלי לעמוד כאן על קשיי הדרך הרי לא שש שעות היה המהלך, כי אם לפחות עשרים שעות; הפטרולים שבדרך, שומרי הספר, וגם שודדים אינם חסרים. היו מקרים רבים שנשדד רכושם המעט, שהאנשים לקחו אתם כגון: כסף, לבוש, וגם תכשיטים לפעמים. היו מקרים שהפליטים הגיעו לעיר משהד מחוסרי כל אמצעים, ולאחר שהגיעו לגבולות פרס, היה גובר פחדם של השליחים יותר מאשר בתוך ערי רוסיה, כי בפרס היה עונשם של המבריחים חמור מאוד. לכן השתדלו לא להיראות בתחנות המכס ותחנות הגבול והיו כל הזמן עוקפים אותן. לאחר שהאנשים הגיעו לעיר משהד, והמחבר נמנה עם הראשונים, וכשנודע לתושבי הערים ברוסיה על המבריחים ועל מספר האנשים שעברו את גבולות פרס בשלום, התחילה כל משפחה ומשפחה לחשוב על דרכי ההעפלה. היו גם כאלה שלא חיכו למדריכים אלא באו לעיר

אשכאבאד והתקשרו עם מבריחי קמח ומבריחי סוכר ואורז, שיעבירו אותם לגבולות פרס תמורת סכום מסויים, והרי המבריח בין כה צריך לחזור למקומו, מקבל כסף חלף הדרכתו, ללא כל התחייבות ואחריות, וכולם יוצאים בצוותא לדרך, המדריך, המבריח והפליט. היו מקרים רבים שהמבריחים היו כביכול סוכני ג.פ.או. ולאחר שיצאו את העיר חיכה להם מארב ואסר את כולם. אבל לאחר כמה שעות שיחררו את המבריחים, כפי שתוכנן הכל מראש. במאסרים הללו היו מספר אנשים שקבלו עונשים חמורים, והיו כאלה שהחרימו את רכושם (חבילות יקרי ערך שלקחו אתם) ושוחררו לאחר מספר ימים, תוך אזהרה שלא יחזרו על הדרך הזאת. אך מי שמע להם? לאחר שבועיים בערך שוב מנסים להתקשר עם קבוצה אחרת ומבטיחים סכומים גדולים, רק לאחר שיגיעו לגבול פרס.

צריך שיהיה ברור לקורא כי אין המבריחים המסורים מוליכים את לקוחותיהם בדרך המלך, אלא בשבילים שבהרים, ורק במעברים שצריכים לחצות מהסס המדריך פן יתקל בחיל הספר הרוסי. כאן נעזרים המבריחים בחוש השמיעה שלהם, שוכבים על כביש העפר ומצמידים את אוזניהם לאדמה. כך הם יכולים לשמוע את צעדי הסוסים של המשמר במרחק 200 מטרים וגם יותר. גם חוש הראיה אצלם מפותח מאוד. הם יכולים לראות ממרחק של קילומטר ללא עזרת משקפת. ומפני חיל המשמר הם מסתתרים הן ביום והן בלילה מאחורי הסלעים, כי בלילות הולכים אנשי המשמר עם זרקורים ומאירים את הסביבה.

המדריכים שנשלחו במיוחד מעיר משהד היו מגיעים עם לקוחותיהם עד הגבול הפרסי. כשהגיעו בשלום היו מזעיקים טלפונית את ראש הקהילה של משהד, עבדול כרים יצחקוב, ומוסרים את שמותיהם ואת הערים אשר נטשו. עבדול כרים, די היה לו לשמוע את השם העברי וכבר הודיע שהוא ערב לו בכל אשר יקרה, כשהמשפחה מתכוננת להמשיך דרכה לכוון משהד.

ואלו היו תחנות הביניים עד למשהד:

צ׳אריקאן, קלעה, באג׳־גיראן, שירוואן, קוצ׳אן. כל הדרך היה אפשר לעבור במשך יומיים, אם התחבורה היתה קיימת ומוכנה לדרך. אחרת נמשכה עוד יומיים או שלושה ימים. משירוואן כדאי היה לנסוע באמצעות מכונית משא עד קוצ׳אן. ומקוצ׳אן היתה תחבורה סדירה למשהד. הדרך מקוצ׳אן למשהד נמשכת כ־12 שעות.

כדאי לציין, כי אלה ששהו בשירוואן עברו שם בדיקות מכס, והשלטון המקומי כבר הכשיר להם את הדרך להמשך נסיעתם ליעדם (משהד). כל אחד מהבאים קיבל תעודת־מעבר זמנית עם תמונה מודבקת עליה. התעודה הזאת היתה משמשת כתחליף לסיג׳יל, כעין תעודת זהות שנושאים אזרחי פרס.

בין הבאים

מן המעפילים אשר הגיעו לעיר משהד מי במוקדם ומי במאוחר יותר, אציין כאן מספר שמות מתוך הרשימה הכללית, שנשמרה אצלי במקרה, ולא עלתה במחשבתי, כי איעור אי־פעם ברשימה זו.

הנני מבקש מראש סליחתם של אלה מהמעפילים אשר שמותיהם לא נכללו כאן.

להלן השמות:

הרב הגדול בבוכארה ואגפיה וכל פלך טורכיסטאן ורבה הראשי של עיר בוכארה, הרב רבי חזקיה רבין ז״ל, נכדו של מולא פנחס הגדול משושלת רבנים, ומשפחתו; הרב והדרשן המפורסם בעיר סמרקנד מולה דוד בן מולא יצחק אמינוף ז״ל ומשפחתו. הרב רבי משה פילוסוף (פנחסוף ז״ל), בנו של רבי חיים פילוסוף ז״ל מטאשכינט. חאג׳י יונתן מולאקדוף ז״ל, אחד מעמודי התווך של סמרקנד.

כל ארבעת השמות דלעיל היו בגיל למעלה מששים והגיעו ברגל כצעירים.

מו. ראובן גבריאלוף ז״ל ומשפחתו ובנו אליצור ייבדל לחיים. מו. אבא חייא ראובינוף ז״ל ומשפחתו מטאשכינט; מו. אברהם זקן כייכוף ומשפחתו. מו. רפאל כוסהיוף ומשפחתו; מו. ניריה כוסהיוף ומשפחתו; רבי חנניה יצחקוף ז״ל ומשפחתו מאנדיג׳אן; מנחם אצ׳ילדיוף (אשל) ומשפחתו; נתנאל אצ׳ילדיוף (סוליימאני) ומשפחתו; ניסן בן יוחנן פוזיילוף ומשפחתו; מיכאל בן יוחנן פוזילוף ומשפחתו; אבא בן רפאל פוזיילוף ומשפחתו; אשתו של יצחק בן רפאל פוזיילוף הגיעה כשהיא בצירי לידה, ולמחרת ילדה בן וקראו שמו בישראל גואל; עמנואל בן בנימין פוזילוף ומשפחתו; מולא ארי מכסום פוזיילוף ז״ל ומשפחתו; האחים משה ואהרון כייאגרוף ומשפחתם; ברוך חיי מרדכייוף (זמבורי) ומשפחתו; יהודה בן חאגי יהודה אילייאסוף ומשפחתו; מישה יהודהיוף ז״ל, נכדו של מולא אלישע יהודהיוף ז״ל; מעלי שימ־חהיוף ז״ל בנו של מלה באיי שימחהיוף ובניו מישה, דני וראובן; ישה (יעקב) כלאנתרוף עם אמו מרת זוליי קנדינוף ז״ל; עמנואל בנו של המנוח יצחק אהרנוף (צ׳ולאק); רפאל חיי מוסאיוף ומשפחתו (נכדו של הנשיא דוד כלאנתר); מולא רפאל קולדאנוף ואשתו; עמנואל קולדאנוף ואשתו; מלכיאל בן המנוח אריה מהוושוף; חננאל בן המנוח אריה מהוושוף ומשפחתו; אברהם חיים מולאקנדוף ומשפחתו; משפחת גבריאל מאירי (דלאל) מבוכארה; אברהם מכסום פוזיילוף ומשפחתו; עזריה בנו של מולא אבא יוסופוב (עסק בסנדלרות); זכריה אהרוני ומשפחתו (בנו של המנוח נסים עולמא); בכור יוחננוף, ממשפחת מולא שלום מלמד; חנניה מולא־קנדוף ומשפחתו; יוסף אבולוף ומשפחתו; אליהו מני יצחקוף ומשפחתו; ציון שמעונוף ומשפחתו; מולא אלעזר כייכוף (מלמד ודרשן); חסיד דיהקאנוף; המנוח יצחק עמויוף מקוקאנד; לוי אייאסוף ז״ל; מיכאל כולנניוף ז״ל; ממאן משהיוף ממשפחת מולאניאז ז״ל; בנימין ממאן אלישעיוף ז״ל ומשפחתו; עמנואל ממאן

אלישעיוף ז״ל ומשפחתו ; זבולון ממאן אלישעיוף ; אברהם (אבא) פנחסוף ממשפחת איבראהים כאבולי.

רפאל עאקילוף ומשפחתו ; בן־ציון אהרון באיוף ; רחמים כלאנתרוף נכד ונין של משה נשיא כלאנתר, כשהגיע ארצה נכנס לאוניברסיטה. נהרג בתוך אוטובוס נוסעים על יד קסטל בדרך לירושלים, ה״ד ; יאדגאר באביוף ומשפחתו מכתה קורגאן ; מישה ערבוף ומשפחתו ; יצחק ערבוף ; שלום אברמוף ומשפחתו ; הגברת רחל מורדוף (פוזיילוף), עזריה בנה ובתה לבנה.

שלמה חיים בן חאג׳י ציון אשרוב (המחבר) ומשפחתו ; דוד בן חאג׳י ציון אשרוב ומשפחתו ; אשת אברהם כייכוף, בניה ובנותיה (אחיו של הרב יעקב כייכוף ז״ל).

בנותיה של הגברת צפורה אשת שפיר ז״ל ; חייא ששון ; מיכאל דבהכארוף ומשפחתו ; הגברת שרה דוידוף, בתו של המנוח כהן דוידוף ז״ל, אמו של יוסף בן ישראל משרות השדור של קול ישראל ; חאג׳י קאק חודאידאתוף ומשפחתו.

משה ששון חתנו של שמחה אגא־ג׳אני ישראלוף ומשפחתו ; המנוח שהיה נין למולא עולמא ז״ל, נעלם בדרך מבגדאד לסוריה, מספרים כי ירד ממכונית לחפש דרך ונעלמו עקבותיו ועד היום לא ידוע מה גורלו ; אשתו נשארה עגונה עד היום. מנשה בן שמחה משהיוף (שמחה כלאנתר) ; מרדכי יוסף בני מיכאל משהיוף (שמחה כלאנתר) ; ארי עביזוף בן רפאל עביזוף ; בוריס, בנה של מרת יפה ברה ; דוד בן חנניה כוסהיוף ומשפחתו ; גבריאל ניסן, נכדו של המנוח דוד ניסן כטירז׳י ומש־פחתו ; מאיר חיי אמינוף בנו של הרב מולאג׳אן ז״ל.

עזרתו של ראש הקהילה

המנוח עבדול־כרים יצחקוף היה ראש הקהילה בעיר משהד, ואותו ביקשו נכבדי העדה ורבני המקום לעמוד לרשות הפליטים (המעפילים), לאחר ששמעו כי זרם המעפילים גובר והולך, ויש לטפל בהם בכל השטחים, הן בדבר איכסונם, הן בדבר מתן עזרה כספית לאלה מבין הבאים אשר אין באפשרותם לשלם דמי נסיעתם מן הגבול עד העיר משהד, אם כי לא היו רבים שנזקקו לקבלת סיוע, אלא נזקקו להלואות עד לקבלת כספים מהוריהם או מקרוביהם מארץ ישראל.

עבדול כרים יצחקוף נטש את עסקיו והיה טרוד בעניני הפליטים, הן בקבלתם מהמוכסים עת הגיעם למשהד, והן בהתערבות בפני השלטונות לשחררם בערבותו האישית, לעזרתו עמדו שני יהודים ערים מבני המקום והם: איברהים מולא, ונוראיללאהי זרד מולר.

משרדו של עבדול כרים יצחקוף נהפך במרוצת הזמן לדואר כללי, כי כל הפליטים היו מקבלים מכתביהם לפי כתובתו, ובשעת קבלת הדואר היתה התקהלות גדולה של הפליטים לקבלת מכתבים מדי יום ביומו בשעות קבועות.

הו׳נדרמריה אם היתה תופסת במקרה את אחד הפליטים, היתה מביאו אל ראש הקהילה עבדול כרים, שמיד היה ניגש ומדבר אל לבו של התופס, מפייסו ומשחרר את התפוס, כי אהב את המלאכה הזאת של הכנסת אורחים והטיפול בהם, והיה שמח כל עת לעשות למען הפליטים.

כל זה היה כשורה, עד שקיבל הודעה על דבר גירוש הפליטים לאחד הגבולות: עיראק, הודו, אפגאן, רוסיה. הוא התיעץ עם ראשי ונכבדי העדה לחפש דרכים למנוע את הגזירה, כי היה ברור ששום מדינה לא תרשה לפליטים לעבור בגבולותיה, פרט לגבול רוסיה, אשר שגרירה במשהד הודיע, כי הוא מוכן לקבל את נתיניו ולהעבירם על חשבונו לארצו, ואף ילווה אותם עם תזמורת. המבין יבין, מה יהיה מצבם של אלה שיחזרו אל מולדתם, מאחר שעל ראשם עבירה פלילית ועל מצחם חרות גירוש. עבדול כרים יצחקוף הגיע אל המחבר והודיע כי לאחר שמיצה את כל מה שהיה ביכולתו ובכוחותיו, ולאחר התערבותם של ראשי העדה ונכבדיה, יכלו להשיג ארכה של חודש ימים.

עם התפשטות השמועות התארגנה קבוצה של שלושה מבין הפליטים והחליטה לצאת לכיוון טהראן (עיר הבירה של פרס) באופן בלתי ליגלי, כי בשום פנים ואופן לא יחזרו לרוסיה. שתי משפחות אחרות הצליחו לקבל תעודת־זהות (סיג׳יל) כנתינים פרסיים ועזבו את משהד, אבל לא ניתן לבצע דברים כאלה בסיטונות מכל הטעמים. היה צורך לחפש דרך רצינית למען ההצלה. הצעת המחבר לראש הקהילה ולראשי העדה היתה לשגר מיברק לירושלים, אל הסוכנות היהודית ואל ועד צעירי העדה הבוכארית בירושלים, ולהביא בפניהם את אשר קרה, כדי שינקטו

צעדים מידיים להמציא מספר סרטיפיקטים. במקרה שלא ניתן הדבר, יעשו מאמצים לפזר את הפליטים בכל מקום אשר ימצאו שם לגיון זרים כמגוייסים וכדומה.

אמרו ראשי העדה כי כל מיברק לחוץ לארץ צריך לעבור צנזורה ממלכתית ואישורו של המלך שאה ריזאה פהלווי. בלי זה אין הדואר רשאי לקבל מיברקים. זאת ועוד: המיברק והעתקו צריכים לעלות כ־60 תומנים (10 לירות שטרלינג בקירוב). ביקשתי, שהעדה הפרסית תממן את הוצאות המיברק, אבל מי ילך למסור את המיברק? עניתי כי אני מוכן לסכן את עצמי אפילו אם יעצרו אותי כי אין ברירה אחרת. לאחר שסוכם הדבר ברוח טובה, אחד מבני של חאג'י עבדללאה אמינוף, כתב את המיברק בשפה האנגלית, מסרו את הכסף בידי ובירכוני בברכת הצלחה.

כשהגעתי ליד האשנב למסור את המיברק, הודיע הפקיד כי מיברקי־חוץ טעונים אישור. לאחר שיחה ממושכת, הסברים והבטחות אחרות, הסכים הפקיד לקבל את המיברק והחתים אותי על הצהרה, אשר תוכנה בקיצור: „הנני מקבל על עצמי כל אחריות וכל עונש אשר יוטל עלי על ידי שלטונות פרס". לאחר שחתמתי על ההצהרה ושילמתי את הסכום שנתבקשתי, מסר לי הפקיד את הקבלה, יצאתי בשלום מהדואר, הגעתי ישר אל ראש הקהילה והראיתי לו את הקבלה. לא האמין על הנס שקרה לי, שקבלו את המיברק. הוא הוסיף: אם כבר הקבלה בידך — ודאי יעבור המיברק ללא כל עיכובים, הבה ונחכה לתוצאותיו בכליון עינים.

היהודים הפליטים עסקו באותו פרק זמן בהכנת קמח לאפית המצות. לא כל הפליטים ידעו על המצב שנוצר, ואלה שידעו היו מלאי־חרדה כי ידעו על הסיכוי הקלוש הצפוי לעזרה שתגיע מעיר הקודש ירושלים.

רבני העדה וזקניה התכנסו לבתי כנסת וערכו תפילות ותחנונים לביטול רוע הגזירה. פעילי הקהילה המקומית החליטו עדיין לנסות ולבוא במגע עם אנשי השלטון שמא תימצאנה דרכים למניעת הגירוש.

ותשועת ה׳ כהרף־עין

נשאר שבוע ימים לחג הפסח והנה יום אחד הגיע אלי לדירתי (בארך) ראש הקהילה עבדול כרים יצחקוף והודיע, כי הקונסול האנגלי ביקש שאופיע במשרדו עוד היום ודבר דחוף יש לו למסור. סירבתי ללכת למשרדי הקונסול, לפי נסיוני בעבר, כשפניתי אל הנספח הצבאי של הקונסול, בהמלצת המנוח חאג׳י עבדוללאה אמינוף, בענין קבלת ויזה אנגלית על העתק הסרטיפיקט שהיה בידי, לא הסתכל עלי בעין יפה ועשה עלי רושם כי חשד בי מאוד ולא האמין כי הסרטיפיקט נשלח לי לרוסיה באמצעות הדואר על ידי הורי, עליהם השלום. אמנם נפרד ממני לאחר תום שיחתנו במלים יפות ובחיוך רחב, אבל לאחר 3 ימים נקראתי למשטרת פרס בלוית ראש הקהילה, תוך הבטחה מצדו שלא אתעכב כאן יותר מ־5 דקות. נעצרתי והושיבוני במרתף למשך אחד עשר יום. ביום האחרון הובאתי אל אותו המפקד והוקראה באזני הצהרה, שתוך 24 שעות עלי לעזוב את גבולות פרס. חתמתי על ההצהרה ללא היסוס ושוחררתי. אמנם לא עזבתי כל גבול אלא הכרזתי על עצמי מעצר בית במשך שבועיים עד יעבור הזעם, והדבר נשכח וטושטש. עם קריאתו זאת של הקונסול נזכרתי במקרה הנ״ל וחשבתי שמא נזכרו בעברי הפלילי, כביכול, ויגרשוני. על כן סירבתי לצאת, אלא בתנאי אחד: שילוונו לא פחות ממנין אנשים ובראשם ראש הקהילה בעצמו. ואלה היו האנשים שנילוו אלי בביקור אצל הקונסול: רבה הראשי של העדה הבוכארית בבוכארה רבי חזקיה רבין ז״ל, הרב דוד אמינוף (מולא יצחק) ז״ל, מולא מיכאל דבהכארוף ז״ל, מולא חננאל בן ארי מהווישוף, ייבדל לחיים, מולא רפאל כוסהיוף, ייבדל לחיים, מולא ניסן בן יוחנן פוזיילוף ייבדל לחיים, מולא אבא חייא ראובינוף ז״ל, מולא מיכאל ממאן ז״ל.

נכנסנו לחצר הקונסול בשעה המוסכמת והנה פגשנו את הקונסול בעצמו עומד בחצר ואחריו הנספח הצבאי. כולם ברכוהו בשלום והנספח הצבאי הכירני מיד והודיע בהזכירו את שמי, כי יש בשורה טובה בפיו, וכי נתקבל מיברק מאת ממשלת פלשתינה שנשלחו בדואר 35 סרטיפיקטים עבור הפליטים, 25 משפחות, וגיל מקבלי הסרטיפיקטים לא יעלה על 35 שנה, ואשר ליתר הפליטים נתבקש הקונסול האנגלי מאת ממשלת פלשתינה לשמור עליהם מכל פגיעה ולקבלם תחת חסותו עד לקבלת סרטיפיקטים נוספים. בו בזמן ביקש הקונסול למנות שני אנשים המכירים היטב את כל הפליטים, את גילם ואת מצבם המשפחתי, ואלה יעמדו לעזר למזכיר הקונסול, תאגא חאן שמו. המזכיר תגא חאן היה טורקמיני, איש טוב־לב ואוהב הבריות והתיחס אל חברי הועדה בכבוד.

שני האנשים האלו נבחרו בו במקום, הראשון היה רבי חזקיה רבין ז״ל והשני, ייבדל לחיים המחבר, שלמה חיים אשרוב.

הואיל ולאף אחד מהפליטים לא היתה כל תעודה ואיש לא ידע מה גילו של

השני ומה גודל משפחתו, הרי הדבר הראשון שהורינו לאנשים המופיעים בפני הועדה לגלח שערות ראשם לבל ייראו כמבוגרים, ולשאלת המזכיר — יודיעו שגילם הוא בין 30 ל־35. כל אחד יודיע את שמות המשפחה, שהועדה הגישה לו. בפני הועדה עמדה שאלה עקרונית, והיא איך להגדיל את מספר הנפשות במשפחה המקבלת סרטיפיקט אחד. הרב חזקיה רבין ז״ל המציא הכשר להוציא כתובה על נישואי האלמן המקבל סרטיפיקט עם האלמנה שהגיעה עם 2 או 3 ילדים, כך שמספר הנפשות הגיע לעשר. הקיצור, לפי התכנית המוצעת נכללו כמעט שתי משפחות בסרטיפיקט אחד.

גילם של האנשים שהצהירו לפני המזכיר של הקונסול אושרו על ידי הועדה של השניים כאמור לעיל. השמות נרשמו, הובאו תמונותיהם של בני המשפחה ואושרו בחתימת המזכיר ובחותמת הקונסול, ועל סמך זה הוצאו מאת השלטונות תעודות המשמשות כדרכון לאלה אשר אין להם נתינות.

בתוך 35 הסרטיפיקטים הללו נכללו קרוב ל־280 נפשות מתוך 560 נפש, שהתאספו במשך הזמן.

סידורי הדרכונים ל.ס.פ.ס. וסידור הויזות הצרפתיות במעבר במדינה הסורית, וויזות של ממשלת עירק למעבר מבגדאד נמשכו כ־3 חדשים. הקשה ביותר והממו־שכת עד כדי מריטת עצבים היתה קבלת ויזות המעבר של הקונסול העיראקי בטהראן, אשר לא רצה לתת ויזות מעבר בארצם, מפאת סכסוכי ישראל־ערב והפגנת הערבים בארץ נגד עליה יהודית.

העולים הראשונים התחילו להגיע עם הסרטיפיקטים הנ״ל החל מחודש אב (רחמים) בשנת 1934.

כשהגיעו הסרטיפיקטים לפרס בשלב השני לא יכלו בעליהם לקבל ויזת מעבר אצל הקונסול העיראקי ונאלצו לעשות דרכם מסביב, דרך הודו. הדבר עלה להם הון תועפות וגם בזבוז זמן רב, אבל כולם הגיעו בשלום אל מחוז חפצם פרט לקרבן אחד, משה ששון ז״ל, אשר ירד מהמכונית לשם חיפוש הדרך למרות הפצרותיו של הנהג, ונעלמו עקבותיו.

עזרתו של משה שרת

המיברק שנשלח מפרס אל הסוכנות היהודית בירושלים, והעתק מהמיברק אל ועד צעירי התאחדות הבוכארים, שבראשה עמדו האדונים יצחק יהודהיוף (בן יהודה) וחנניה אשרוב ועוד, נתן דחיפה נוספת לפעולותיהם היום יומית ולטיפולם והשתדלותם בפני המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, שבראשה עמדו זקיבץ והקולונל קיש.

משה שרת כיהן באותו פרק זמן בתפקיד קצין־קשר בין המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית לבין מזכיר הממשלה.

אמנם ועד צעירי העדה הבוכארית טיפל בעניני פליטי פרס ואפגאן יום יום, בהתאם למכתבים שהיה מקבל מראשי העדה, אבל לאחר קבלת המיברק גבר טיפולם שבעתיים, כי ראו, שסכנת גירוש נשקפת להם. לכן לא חסכו כל מאמץ להצלתם המידית יש להצביע על המאמצים, שהשקיע המנוח משה שרת בפני מזכיר הממשלה. הוצע לועד צעירי העדה להמציא ערבויות כספיות במקרה שיתגלו קומוניסטים בתוך הפליטים ויגורשו מן הארץ על חשבון ערבויותיהם הכספיות (יתר הפרטים רשומים בדו"ח הפעולה המעשית והדו"ח הכספי של התאחדות עולי בוכארה בשנת 1937, הנמצא בספריה הלאומית של האוניברסיטה העברית בירושלים).

ראש הקהילה עבדול כרים יצחקוף

רואה אני חובה לעצמי להביא בפני הקוראים את זכרו של ראש הקהילה הפרסית בעיר משהד, עבדול כרים יצחקוף ז"ל.

שמו האמיתי היה רחמים יצחקוף. ידוע כי אנוסי משהד היו להם שמות כפולים, כלומר: שמם האמיתי בעברית ושם בדוי כלפי הגויים.

הוא היה סוחר גדול, ורוב ימיו בילה בערי רוסיה כגון מירב, סמרקנד, ובסוף שהותו שם גר במוסקבה, בירת ברית המועצות. כנתין זר נהנה מכל הפריבילגיות של החוקה הסובייטית. היה איש ישר מאוד ועניו, אוהב הבריות, בעל חן וקסם; דבריו נשמעו בנחת; אופיו הטוב והתכונות הגנוזות בו הוכחו במעשיו הטובים. פעל ועשה רבות למען הפליטים ולא חסך מזמנו היקר, שלא על מנת לקבל פרס. הבטיח חגיגית שיחסל את עסקיו ויעלה ארצה. צעיר היה בגילו וברוחו, עליז ושמח בחלקו, אך לא הספיק לעלות ארצה ונפטר בשם טוב באוקטובר 1937 בגיל 33 לחייו. יהי זכרו ברוך לעד.

מוסלמי פרסי כתב עליו בעתון הפרסי, דבר נדיר מאוד בפרס לכתוב תשבחות על יהודי שנפטר, דבר המוכיח עד כמה היה המנוח אהוב לא על היהודים בלבד. בעיני הגויים היה ערכו רב כאיש ישר ונעים הליכות.

והנה מה שנכתב עליו:

תאריך 22 מיהר 1337 (שמסי) מוסא!!!

על אחי כרים, ששמעו הלך בכל העולם, אחד הידידים והריעים, נקי כפים, הנני מביא בזה תנחומים. איש שעבר את כל העולם היה יקר באדם, הכל משתוקקים לראות פניו, וכולם מרוצים מפעולותיו. לא ראיתי כמוהו בעל לב טוב. החזיר נשמתו לבוראו.

כל רעיו יזכרוהו לעולם.

מחיי המעפילים

אציין כאן מספר שמות של המעפילים החיים בארץ שהתבססו במשך הזמן מיגיע כפיהם, וחלק גם בעזרת המוסדות כגון: הסוכנות היהודית, הסתדרות העובדים הכללית, בנק הפועלים והבנק הלאומי, או חלק מבני המעפילים שהגיעו ארצה עם הוריהם בגיל צעיר ונקלטו יפה בבתי ספר עירוניים, במלאכה, בבתי ספר מקצועיים (מקס פיין ואחרים), בחרושת עץ ובחרושת ברזל וחלק קטן במסחר. חלק הלך למושב, לקיבוץ, לעבודות בנין וגם לפקידות.

אתחיל בצעירים:

מישא אשרוב נקלט בתיאטרון הלאומי והנו נחשב היום בין השחקנים הבין־לאומיים. עלה ארצה כמעפיל עם הוריו מפרס, והוא נכדו של רבי אברהם, ממיסדי שכונת הבוכארים בירושלים, דור רביעי בארץ.

איליה אשרוב בנו של שלמה אשרוב, עלה ארצה בשנת 1934 עם הוריו מפרס, נמנה עם המעפילים שהגיעו ברגל עד אירן (פרס), טכנאי במקצועו, בוגר בית ספר מקצועי על שם מקס פיין, היה מדריך בתעשיה הצבאית בעת מלחמת הקוממיות, היה בהכשרה ונעצר על ידי האנגלים בשבת השחורה בגלל שייכותו לפלמ"ח, נאסר עם גדולי הישוב ברפיח עד שיחרור כל האסירים. היום בתפקיד במרכז קופת חולים; איש עממי ועסקן ציבורי ישר לב ונוח לבריות.

אשר ושלמה סוליימאני (אשל), בני נתנאל סוליימאני אצ'ילדי, אשר עלו אותה תקופה ביחד עם המעפילים, שהגיעו לאיראן עם הוריהם ועבדו ב„יהלומי בוכארה", מפעל שהוקם בהשתדלותו של אברהם עמנואלי ז"ל, ולאחר פירוקו פתחו מפעל יהלומים משלהם והיום הם נמנים עם היצואנים המפורסמים. אחיהם הצעיר משה ז"ל היה טייס ונחשב בין הטייסים המובחרים בדרגת סגן. בזמן מלחמת סיני שכב בביתו, מפאת בריאותו הלקוייה, בחום גבוה, וכאשר נודע לו דבר המיבצע קם ממיטתו ויצא למלחמה באויב עם מטוסו ולא חזר מהחזית. לאחר חיפושים מצאוהו בתוך מטוסו השרוף בעת מילוי תפקידו הקדוש להצלת עמו ומולדתו. ה"ד ויהי זכרו ברוך לעד.

ראובן בן מנחם אצ'ילדי (אשל), עם סיום לימודיו בבית הספר המקצועי על שם מקס פיין הצטרף לקיבוץ.

ישה כלנתרוף (קנדין) עם המעפילים עלה ארצה מפרס. פקיד במשרד המסחר והתעשיה, חבר המועצה הדתית במחוז תל־אביב, חבר בחברה קדישא, יו"ר התאחדות הבוכארים, עסקן ציבורי שלא על מנת לקבל פרס.

עזריה מוראדוף בנו של חנניה פוזיילף, שנפטר בימי עלומיו, עלה עם אמו ואחותו ארצה בתקופת המעפילים. אחר סיום בית ספר עממי התמחה במקצוע מכונאות רכב והתגייס למשטרה, והיום מכהן בתפקיד סמל תחבורה.

פאתחוף היה בין המעפילים, הגיע מאפגאניסתאן, חייט במקצועו, במשך הזמן רכש לו את מקצוע הגזירה, והיום בעל מפעל לקונפקציה, עובד עם בניו בתל־אביב.

אליצור גבריאלוף הגיע עם המעפילים מפרס והיום מכהן בתפקיד סמל במשטרה.

נריה כוסהיוף מן המעפילים, עלה מפרס, היום בעל מכבסה אוטומטית.

ברוך כיכוף, בנו של אברהם כייכוף, הגיע עם הוריו בין המעפילים מפרס ועבד ב„יהלומי בוכארה" ולאחר פירוק המיפעל — עצמאי במסחר היהלומים.

בן ציון אילייאבאיוף, בנו של יוסף אילייאבאיוף ז"ל, גם הוא בין המעפילים. עלה ארצה מפרס בתקופת המאורעות. היה מפעילי ההגנה נפצע מכדור האויב בזמן מילוי תפקידו. הכדור נשאר תקוע בריאותיו, שכב בבית החולים הדסה בתל־אביב 8 חדשים עד שביום בהיר אחד נפלט הכדור והבריא. כיום פקיד במשרדי האוצר (ארנונה־פיצויים) בתל־אביב.

יצחק מונארוף בנו של אברהם חיים מונארוף ז"ל, הגיע עד פרס עם הוריו, והגיע ארצה בדרך בלתי ליגלית (ללא סרטיפיקט). היום בעל מכבסה.

משה נייאזוף, בנו של המנוח יהודה נייאזוף (פייז). הגיע כמעפיל, למד במשך הזמן את מקצוע הנגרות. כיום בעל נגריה מודרנית ועובד עם בנו בתל־אביב.

זבולון אלישע ממאן, השייך למשפחת חכם יוסף ממאן המפורסם, שהגיע מטטואן שבמרוקו לבוכארה להרביץ תורה ברבים. הגיע עד פרס כמעפיל ועלה ארצה. עבד כשכיר מספר שנים והיום מכהן כמפקח עירוני בעירית פתח־תקוה.

משה בן אברהם כימייאגרוף, בעל מספרה בתל־אביב ; אהרן כימייאגרוף ספר עצמאי. רפאל כוסהיוף — סוחר וסיטוגאי בשוק הירקות בתל־אביב ; חייא ששון, לאחר עלותו ארצה היגר לאחר זמן מה לדרום אמריקה ושהה מספר שנים בצ'ילי. לאחרונה עלה ארצה. בעל דירה ועסקים בתל־אביב.

דני חודו'נדיוף, בעל מפעל ליהלומים בתל־אביב.

נעמן אילייאבאיוף, אחר התמחות במקצוע היהלומים היגר לארצות הברית, שותף במפעל יהלומים.

חלק מבני המעפילים, שרכשו מקצועות מסגרות, מכונאות, רדיו, נגרות פתחו להם מפעלים ובתי מלאכה משלהם ומרויחים את לחמם לשביעות רצונם.

צאצאי המעפילים נקלטו יפה בישוב, נמצאים בכל מקום ופעילים בכל השטחים. חלק ניכר מהם נמצא במוסדות לימוד גבוהים, טכניון ואוניברסיטאות. יש ביניהם עסקנים בכל השטחים ובכל התחומים, אם כי קשה להכירם ולזהותם כבני העדה, עד שיזהו את עצמם. חלקם הלכו להתישבות, גם למושבים, חלקם נקלטו בקיבוץ. חלק התמחה בעבודות בנין ובמשך הזמן נהיו קבלנים זעירים עצמאיים. חלקם, שהיו שכירים בקואופרטיבים לתחבורה עירונית, נתקבלו בינתיים כחברים בזכויות מלאות, הודות למאמציהם של מועצות הפועלים והמרכז לקואופרציה, שנאבקו עם הקואופרטיבים למען חיסול העבודה השכירה בהם. חלקם עבדו במוסדות ההסתדרות, לשכת המס, תנובה, קופת חולים, הן כעובדים פיזיים והן בעבודות משרד, בפקידות. עם קום המדינה נקלט מספר גדול מבני העדה בפקידות ממשלתית, נהגות, אפסנאות, מודיעין ועבודות שונות אחרות.

בזמן המאורעות ביישוב הצטרפו הצעירים לשורות ההגנה, וחלק לארגון אצ"ל ועוד, וחלק ניכר הצטרף לפלמ"ח, היו בהכשרה בקיבוצים וביום השבת השחורה נעצרו הצעירים מהקיבוצים עם ראשי הישוב ונשלחו לרפיח בגבול מצרים, ועד שחרורם של ראשי הישוב היו כולם במעצר, רחוקים מביתם ומהוריהם.

כיום יש כבר בתוך בני העדה עורכי־דין עצמאיים, רופאי שיניים, לבורנטים, טכנאים, מהנדסים ועוד.

אין בין המעפילים המוזכרים שנתמכו על ידי לשכות סוציאליות עירוניות או ממשלתיות. ביניהם ישנם שוחטים, מוהלים, חזנים, זמרים, משוררים, דרשנים. חלק ניכר מבני העדה השתכן בשכונת שפירא, בשכונת פלורנטין, ביד אליהו וחלק — בצפון תל־אביב. וכן נמצאים מהם בחיפה, בפתח תקוה, בעפולה, בירושלים וברמת־גן.

אציין כאן מספר שמות מבין המעפילים שהגיעו ארצה דרך הרי פרס בשנת 35־1934 אשר חונכו והודרכו על־ידי תנועות הנוער. הודות לאנשים הדגולים אשר עמדו בראש התנועה ודאגו לקליטתם של הפליטים, הם נקלטו לעבודה ומלאכה למען יוכלו להתפרנס מעמל כפיהם. אמנם כמה מהמבוגרים פנו למסחר ולמכירת פירות וירקות, לא מפני שזה היה מקצועם או מלאכתם, אלא משום שלסחר פירות וירקות לא היה דרוש קרן או מחזור כספים גדול, כי אם סכום של 5 לירות להפעלת העסק, אך אלה היו מתי מעט. בשנים 35־1934 לא היו קיימים רוכלים בשווקים של הערים כמו היום, אלא בתוך השווקים היו קיימות חנויות למכירת פירות וירקות והתושבים היו באים לשווקים וקונים את מצרכיהם. הרוכלים היו ערבים בלבד בשוק הכרמל בתל־אביב, ולא פעם, בזמן המאורעות, היו נפגעים אנשים שהיו נמצאים בשווקים בין הערבים. השוק הסיטונאי לירקות ופירות היה במרכזה של העיר יפו.

העולים החדשים מבין המעפילים שכרו חנויות לשם מכירת פירות וירקות ברחובותיה הצפוניים של תל־אביב, כדי להקל על עקרות הבית לבצע קניותיהן לא הרחק ממקום מגוריהן, וכך הצליחו העסקים ובעלי החנויות מצאו פרנסתם בלי להזדקק לחפש יום עבודה, או לכתת רגליהם אל לשכות העבודה. חלק מהעולים מבין המעפילים נקלט בעבודה במקומות מאורגנים, בסוללי בונה, בתנובה או בחברות הובלת נוסעים אגד, המקשר, המעביר, איחוד רגב.

יש לציין במיוחד שכמעט כל הפליטים התרכזו באם המושבות, בפתח תקוה, מפני שהדירות בתל־אביב היו יקרות: 4־3 לא"י לחודש, שכר חדר עם מטבח משותף, או 7 לירות שני חדרים. מי מבין העולים הפליטים יכול היה לישא בעול זה בזמן ששכר עבודתו בתור שכיר היה 30 גרוש. לעומת זאת בפתח תקוה היה שכר דירה זול בהרבה, למשל: 1½ לירה לחדר אחד, 2־3 לירות ל־2 חדרים. בנוסף על כך היתה מועצת הפועלים בפתח תקוה עוזרת בהשגת עבודה, הן במקומות מאורגנים והן במוסדות, ואחרון אחרון בעבודות בפרדסים בעונות שונות: השקאה, עידור, קטיף הפרי, הרמת תיבות הפרי, או באריזה. באותו זמן חילקה מועצת פועלי פתח תקוה משקי עזר לפועלי המושבה ובתוכם צורפו 5 משפחות מבני העדה הבוכארית: משפחה פינחסוף, משפחת קייקוב ומשפחת ארונוב.

יש בקרב בני העדה נהגים בעלי זכות וחברים בקואופרטיבים להובלת נוסעים בחברות דן, אגד והמקשר — לאחר שנות עבודתם בשכירות; בעלי מוניות לשירות עירוני ובין עירוני, סנדלרים עצמאיים, קבלנים שבנו מספר בתים בעלי 3-4 קומות, שרברבים עצמאיים, חייטים מעולים ועצמאיים, עובדים בשרותי הרדיו, עורכי תכניות וקריינים, נגרים בעלי נגריה מודרנית, יוצרי רהיטים, חשמלאים מוסמכים, פקידי ממשלה, פקידים ברשויות המקומיות, במשרדי הסוכנות והקרן הקיימת לישראל, סוכני ביטוח, שוטרים, סמלים וקצינים במשטרה וכן בעלי דרגות בצה"ל, עורכי דין, רבנים, חזנים, שוחטים וכן מלמדים. כיום נמצאים הרבה סטודנטים מבני העדה באוניברסיטאות, בפקולטות השונות.

לא נוכל לעבור לסדר היום אם לא נזכיר שמות אנשים מספר, שעמדו בראש האירגונים אשר עזרו, תמכו ועודדו את אחינו ובעזרתם הגיעו לאן שהגיעו ואלה הם:

פישל ורבר ז"ל, שהיה מזכיר מועצת פועלי פתח תקוה; פנחס רשיש, שהיה גזבר המועצה; ישראל פיינברג, ראש לשכת המס בפתח תקוה, שעזר רבות למעוטי היכולת להסתדר במסיהם לקופת חולים, למרות הפיגורים; רינה, אשתו ומזכירת מועצת הפועלים, שהיתה עומדת לימין הפליטים שלא שלטו בשפה העברית והיתה מקדישה תשומת לב מיוחדת לסדורם בעבודה; חיים חנפלס (חנגאל), מנהל בנק הפועלים, שהגיש מיטב עזרתו ומרצו ועזר בהגשת הלואות, כקטנות וכגדולות, לעולים הפליטים.

כבן העדה הבוכארית, שהזדמן לו להיות בכל ערי פרס שהוזכרו לעיל, נוכחתי לדעת שהם אנשים שומרי דת ומצווה, בני אמונה, צנועים ללא כל גאוה ויהירות. למרות היותם אנוסים שנים רבות, לא יכולתי להבדיל בשום הבדל ביניהם לבין אחינו הבוכארים. מרשה אני לעצמי להעיד כי יהודים אלו, אשר כפו עליהם את דין האיסלם, בחרו לחיות ולקיים את דיני ישראל בסתר, להיות יהודים בצנעה. על אף ריחוקם מארצות מפותחות, היו ביניהם אנשי השכלה אירופית, וכן רבנים, חכמים, יודעי תורה, דרשנים, מוהלים ושוחטים. לפי עניות דעתי אי אפשר לראות בשלוש העדות הללו עדות נפרדות, אלא בני עם אחד. לאחר דורות של התרחקות מעמים פרסיים (איראן) וטורקמיניים (חוריזם) ועם כיבוש הרוסים את ערי אסיה התחילו היהודים הבוכארים לחקות את אורח חייהם של הרוסים והשתלבו בחינוכם למען השכלה ותרבות לבניהם ועם זאת היו נבדלים בחיצוניותם מאחיהם האיראנייז והאפגאניים. מיותר לציין שהפולקלור של שלוש העדות הוא כמעט אחיד, פרט להבדלים זעירים.

הריני להביא כאן סיפור, ששמעתי מפי גברת קציעה סימחהיוף, אשת שלמה שימחהיוף, בתו של מולא יהושע ראובינוף ז"ל.

הגברת קציעה מספרת בשם הרב משה פילוסוף יהושע ראובינוף בנו של זבולון, בנו של ראובן (על כן שם המשפחה ראובינוף): ראובן הוא בנו של מולא אברהם, כלומר: חמשה דורות, לפני 250 שנה, כשהסב הגדול מולא אברהם עזב את עיר מושבו באיראן והתכוון להגיע לעיר בוכארה, היו הילדים רעבים ורצה איתו מטבעות איראניות. לפני שהגיע אל שערי בוכארה, היו הילדים רעבים ורצה

לקנות פיתות לילדים. הוציא מכיסו כסף (איראני) ושילם לבעל הפיתות. כאשר קבל את הכסף נוכח לדעת כי הכסף אינו דומה למטבעות המקובלות בבוכארה והכיר שיש לו עסק עם יהודי. מה עשה? הלך וקרא לרהייס (הממונה על הענשין) והביא בפניו את מעשה המירמה של זיוף כספים. הראה את המטבעות וטען שהיהודי רימה אותו. רהייס הוא רהייס ובפרט שהזדמן לו להעניש יהודי ללא חקירה נתן צוו להלקותו. והתחילו לספור אחת ושתים ושלוש. ראה מולא אברהם שאינו יכול להחזיק מעמד והתחיל לבכות ולצעוק ולהתייפח.

בתוך הבכי אמר: „אוי לשלטון שלא שואלים את האשם אם הוא באמת אשם ושופטים אותו כרוצה. אורח בא מארץ זרה מקבלים את פניו במלקות". כששמעו את דבריו המוסלמים, בעלי תואר, שעברו במקום, ביקשו מהרהייס למען הצדק שישאל את החוטא לפשר המעשה. למזלו של מולא אברהם הסכים הרהייס לשחררו זמנית עד שישמע מפיו את הסברו ולאחר שנוכח לדעת כי המטבעות לא היו מזויפות, אלא מולא אברהם בתומו וביושר לבו חשב כי המטבעות הפרסיות הן עובר לסוחר גם בבוכארה קיבל הרהייס את ההסבר והתחרט על העונש. רצה לפייס את מולא אברהם וביקשו לדעת מה הפיצוי שהוא דורש. מולא אברהם אמר אם באמת כנים דבריכם, תנו לנו ליהודים חלקת אדמה למגורים וביקש לתת לו שטח בגודל שני עורות בקר, הדבר ניתן. מה עשו היהודים? חתכו את העורות לרצועות, ולפי אורך הרצועה קיבלו את השטח למחנה היהודים (מחלהי כונה הקדום).

מסיפור זה אנו למדים כי הסב הגדול בא לעיר בוכארה מאיראן ובמשך ארבעה־חמישה דורות שכחו כאילו את עברם, את ארץ מוצאם והם נקראים היום טאשכינטי, וכן השני נקרא סמרקנדי, והשלישי בוכארי והרביעי מקוקאנד וכך הלאה.

יתכן שבמשך הזמן יקומו החוקרים ויקבעו עובדות על כל פזורי עם ישראל ויוכיחו שאנו עם אחד, בני אברהם, יצחק ויעקב ורק עם חורבן ביתנו פיזרו אותנו בין כל העמים. עתה באה הישועה, עם הקמת מדינת ישראל כונסו בניה מארבע כנפות הארץ ועיני כולנו נשואות היום לפתיחת השערים של ברית המועצות ויעלו בהמוניהם אחינו ואחיותינו ונזכה לראותם בקרוב, אמן ואמן...

יהדות בוכרה

סקירה קצרה
רקע היסטורי לזכרונותיו של שלמה חיים אשרוב ז"ל)

מאת פרופ' מיכאל זאנד

יהודי בוכארה יושבים באסיה המרכזית, על־פי־רוב ברפובליקת אוזבקיסטאן ובחלקם ברפובליקת טאג'יקיסטאן. הם קוראים לעצמם ישרואל או יאהודי, השם „יהודי בוכארה" ניתן להם משום שלפני כיבוש אסיה המרכזית על־ידי רוסיה הצארית ישב חלקם הגדול בגבולותיה של אמירות בוכארה.

עכשיו מצוי הריכוז העיקרי של בני־העדה בעיר סאמארקאנד, היא העיר השניה באוזבקיסטאן מבחינת גודל האוכלוסיה. ערים אחרות של אוזבקיסטאן, שבהן אנו מוצאים אוכלוסיה יהודית־בוכארית, הריהן (לפי אומדן של תושבים בני העדה) טאשקנט (בירת אוזבקיסטאן), בוכארה עצמה, שלוש ערי העמק פרגאנה — קוקאנד, אנדיג'אן ומרגילאן — וכן ערים חטירצ' ושהריסבז.

בטאג'יקיסטאן יושבים בני העדה כמעט כולם בבירת הרפובליקה — דושאנבה.

מספר בני העדה בתוך גבולות ברית־המועצות הוא לפי האומדן כ־30 אלף. יש אומרים שמספרם כפליים. אני עצמי רואה בזה הגזמה רבה.

שפת־העדה היא להג מיוחד של השפה הטאג'יקית, השייכת גם היא לקבוצה המערבית של משפחת השפות האיראניות. יש ללהג זה תכונות מיוחדות ברמה הפונולוגית, ברמה המורפולוגית וברמת אוצר המלים, ותכונות אלה מבחינות ביגו לבין השפה הטאג'יקית.

כבר בסוף המאה התשע־עשרה הועלה הלהג הזה על־ידי משכילי־העדה, שהירבו להשתמש בו בחיבוריהם, לדרגת שפה ספרותית עצמאית. לשפה זו תרגם אז שמעון חכם הבוכארי, איש ירושלים, מראשוני ההתיישבות הבוכארית בארץ־ישראל, את המקרא כולו ואת „אהבת ציון" של אברהם מאפו. ב־1908 מפרסם א. פנחסוב בווילנה ספר „מתלב ציוניהא" (מטרת הציונים) והוא הספר הציוני הראשון בשפת העדה. לפני מהפכת אוקטובר התחיל לצאת לאור עיתון בשפה זו בשם „רחמים".

עם ייסוד השלטון הסובייטי באסיה המרכזית בסוף 1917 — ראשית 1918 נוסדו בסאמארקאנד, שכבר אז היתה מרכז חייה התרבותיים של העדה, בתי ספר לבני העדה.

מייסדי בתי ספר אלה ומוריהם הראשונים היו י"ז אמיתין־שפירא ושלמה אדלמן שניהם יהודים אשכנזים, שלא ידעו את שפת העדה; אמצעי התקשורת היחיד בין המורים לבין התלמידים היה הלשון העברית שהוכנסה לבתי הספר היהודיים כשפת־ההוראה בסאמרקאנד, ומשנת 1920, לעת חיסול אמירות בוכארה וייסוד השלטון הסובייטי בעיר זו, גם בבוכארה.

להכנסת השפה העברית בתור שפת ההוראה בבתי־ספר יהודיים־מקומיים התנגדו התנגדות חמורה השלטונות הסובייטיים של טאשקנד, שהיתה אז מרכז אדמיניסטראטיבי לאסיה המרכזית הסובייטית כולה. רק לאחר פנייתם הישירה של מייסדי בתי־ספר אלה אל א. לונאצ׳ארסקי (1875—1933) קומיסר־העם להשכלה של רוסיה הסובייטית דאז, אושרה הלשון העברית כשפת הוראה בבתי ספר אלה, אבל שימשה בתפקיד זה רק עד שנת הלימודים 23־1922. אף־על־פי־כן הצליח אחד המורים י״ז אמיתין־שפירא, לפרסם ב־1920 בטאשקנט ספר לימוד עברי, „גיאוגרפיה כללית״. המורה השני, ש. אדלמן, הכין לדפוס ספר לימוד עברי אחר, „חכמת הטבע״, אבל לא הספיק לפרסמו. ש. אדלמן גם כתב בעברית דראמה מחיי העדה של אותם ימים בשם „האבות והבנים״. הדראמה לא ראתה אור, וגם לא הועלתה על במה במקורה, אבל תורגמה לשפת העדה ובתרגום זה זכתה להצלחה רבה במועדוני בני העדה בסאמרקאנד ובבוכארה, מקום שם הציגוה להקות שחקנים־חובבים.

ב־1921 חיבר עזריה יוסופוף, ממשכילי העדה, חיבור היסטורי בשם עברי ובלהג יהודי בוכארה והוא „תולדות יהודי בוכארה ומנהגיהם״. חיבור קטן אמנם בהיקפו, אבל נודעת לו, לפי עניות דעתי, חשיבות רבה כמקור, המראה לנו איך נראים דברי ימיה של העדה בעיני בניה. (חיבור זה אני עומד לפרסם בזמן הקרוב).

באותה השנה מפרסמים בטאשקנט פ. פרדזוב ומ. ברוכוב דרמה בשם „חוכומתי פדר דר דוכתר״ („שלטון האב על הבת״) על נושא זכויות האשה שיהיה כה פופולרי בדרמטורגיה היהודית־בוכרית בשנות השלושים.

החל משנת הלימודים 23־1922 הועברה ההוראה בבתי ספר יהודיים־מקומיים מעברית ללהג יהודי בוכארה.

בשנים אלה התחיל לצאת לאור בסאמרקאנד עיתון בשפה זו בשם „רושנאיי״ („אור״), בעריכתו של א. פנחסוב. בעיתון זה פורסמו, בין היתר, יצירותיהם הסיפרותיות של ראשוני הספרות הסובייטית בקרב יהודי בוכארה: מוחיב (מרדכי בצ׳ייב), גבריאל סמנדרוב, יהונתן כורייב, יעקב חיימוב ואחרים.

באמצע שנות העשרים נוסדו בסאמרקאנד, מוזיאון יהודי־מקומי, ותיאטרון יהודי־מקומי, שבשבילו כתבו לא רק סופרים בני העדה, אלא גם משורר טאג׳יקי מובהק, פייראו סולייימוני (1899—1933), בן עדת צ׳לה. (זו עדה של אנוסים באסיה המרכזית, יהודים שאוסלמו בכוח במשך המאה התשע־עשרה והיו עדה סגורה: בגלוי נהגו כמוסלמים, אולם בסתר נשארו נאמנים ליהדותם).

בשנת 1928 הועבר הכתב של יהודי בוכארה מן האלף־ביתא העברית לאלף־ביתא הלאטינית, אבל למעשה הושלמה ההעברה רק בשנים 1931—1932; והוויכוחים, שהיו לעיתים סוערים מאוד, על הכתיב הלאטיני נמשכו עד שנת 1934, אז התכנס בטאשקנט כנס מיוחד שהוקדש לוויכוח על כתיב זה. ואולם ב„תכנית כתיב חדש לשפת יהודים מקומיים״ (Proekti orfografijaji navi zaboni jahudihoji) („mahali״) שהגישו לכנס מחבריו ארונוב וכלונתרוב, אחרי שאושר עקרונית על ידי לשכת מכיני הכנס, דובר לא רק על הכתיב ואולי בעיקר לא על הכתיב, אלא על הצורות המורפולוגיות של הפועל, שם הגוף, שם המספר וכו׳, שיש להשתמש בהם

כנורמה לשפתם הספרותית של יהודי בוכארה. יש לציין שתוכנית זו שאושרה ושימשה בסיס לנורמאטיביזאציה של שפת יהודי בוכארה כלשונם הספרותית בשנות השלושים, מטרתה היתה להנהיג כנורמה לשונית דווקא צורות מורפולוגיות שהן זרות לשפה הספרותית הטאג'יקנית (ושוב אזכיר פה שלהג יהודי בוכארה הוא להג של השפה הטאג'יקית) או נחשבות בה לתת־נורמאטיביות. הווי אומר, תכנית זו היתה ביטוי למדיניות לשונית, המכוונת להבחנה ברורה בין שפתם הספרותית של יהודי בוכארה לבין שפתם הספרותית של הטאג'יקים למען יצירתה של שפה עצמאית ליהודי בוכארה.

בשנות המעבר בין האלפא־ביתא העברית לאלפא־ביתא הלאטינית חדל להת־קיים העיתון „רושנאיי" הנזכר למעלה, ובמקומו החל להופיע באלפא־ביתא החדשה העיתון „בייראקי מיחנת" („דגל העבודה") בטאשקנט, אף־על־פי שסאמרקאנד המשיכה להיות מקום ריכוז עיקרי לאוכלוסיה היהודית־בוכארית.

בשנת 1930 יצא לאור הספר האחרון, שבו צויינה סאמרקאנד (וכאן יחד עם טאשקנט) כמקום הוצאתו לאור, והוא מחזהו של מ. אמינוב „דיכוי מיד העשירים" („Zulmi bojon") מאז נעשתה טאשקנט, על שום היותה בירת אוזבקיסטאן, מרכז בלעדי להוצאה לאור של ספרים יהודיים־מקומיים.

אופייני מאוד להתפתחות הספרות היהודית־בוכארית דאז הוא שמכל סוגי הספרות דווקא הדראמה היתה במקום עיקרי: שהרי היא שימשה לא רק את צורכו של הקורא, אלא ואולי קודם כל, את צרכן של להקות שחקנים־חובבים, במועדוני התרבות, ברפרטואר מקורי המתאים לטעם הקהל. כך, למשל, כשנה לאחר פרסום המחזה הראשון, הנזכר לעיל, מפרסם אותו מחבר עצמו, מ. אמינוב, מחזה בשם „חיים אמיתיים" („Hajoti haqiqi") על חייהם הסובייטיים המאושרים של יהודי אסיה המרכזית הסובייטית, ובשנת 1935 הוא מפרסם עוד מחזה „נצחונה של דינה" („Zafari Dino") על מאבקה של אשה יהודיה בוכארית על זכויותיה — נושא פופולרי עד מאוד באותו זמן גם בספרויותיהם של העמים, שבתוכם ישבו יהודי בוכארה, לאמור בספרויותיהם של אוזבקים וטאג'יקים. קדם לאמינוב — בעיבוד הנושא הזה — סופר ומחזאי יהודי בוכארי אחר, יעקב חיימוב, שכבר הזכרתיו למעלה. בשנת 1931 הוא מוציא לאור דראמה בשם „חרות לנשים" („Ozodiji zanho") וכעבור שלוש שנים — מחזה אחר „חרותה של פנירי" („Ozodiji Panir"). לנושא המהפכה באסיה המרכזית מוקדשת דראמה שלו „הצלה" („Nacot") שפורסמה בשנת 1935. על „מלחמת התרבות" בקרב העדה, מספרת דראמה של י. מרדכיוב ופ. אברמוב, ששמה — „האויבים בחזית התרבות" („Dusmanhoji frunti madani") ובה סממנים טיפוסיים לספרות הסובייטית כולה בשנים ההן: סממנים של האשמות פוליטיות חמורות נגד הצד השני במאבק זה.

אף־על־פי שהדראמה תופשת מקום כה נכבד ביצירה הספרותית של הספרות היהודית־בוכארית בשנות השלושים יש לשפטה לחומרה לא רק מבחינת תכנה אלא גם מן הבחינה האמנותית. נאיביות, מלודראמאטיות ופאטטיות זולה, חולשת האינ־

טריגה הדראמאטית, באנאליות של השפה — אלה נקודות התורפה העיקריות שלה מבחינה זו.

יותר מעולה מבחינה אומנותית היא הסיפורת היהודית־בוכארית, ביחוד הסיפורת המוקדשת לעבר, כגון סיפוריהם של גבריאל סמנדרוב (שנזכר כבר למעלה כאחד מראשוני הספרות היהודית־בואכרית בימי הסובייטים). „באבאג'אן" ("Bobocon", 1933), של יעקב חיימוב (שנזכר למעלה כמחזאי), „שכירים חקלאיים זעירים" ("Jatimcaho", 1934) ובייחוד „לשון הרע" ("Tuhmat") למשה יהודהיוב (1935). משתקפת בהם ידיעה מרובה במסורת המקומית, לשונם משובחת ואף נמצאת התענגות מסוימת למראה ההיבטים של העבר הנראים אקסוטיים בעיני המחבר.

הסוג של הספרות היהודית־בוכארית של שנות השלושים, השומר יותר מכל הסוגים על הערכים האומנותיים הוא, ללא ספק, השירה, ובייחוד שירתם של מוחיב („אביב אדום" "Bahori surx", 1931, „כוחו של קולקטיב" "Quvati kolektiv", 1931, „קול העבודה", "Sadoji mihnat", 1932) ויהונתן כורייב („פרי המהפכה", "Mevaji inqilob", 1932, „דגל הנצחון", "Bajroqi zafar", 1935, פואימה „עשר השנים", "Dan sol", 1935). בשירה שומרים יוצריה על המשקלים הפיוטיים המסורתיים, שפת השירה היא צחה יותר ולמרות השבלונות שהיו מקובלות אז בשירה הסובייטית בכלל ובשירתם של עמי אסיה המרכזית הסובייטית בפרט, מצליחים לעיתים מוחיב וכורייב ליצור שירי־נוף ושירים ליריים משובחים.

שנות הטיהור הגדול היו בבחינת מכה קשה לתרבות יהדי בוכארה. נאסרו אז אינטלקטואלים רבים, ובתוכם הבלשן ועסקן התרבות ארונוב, הסופר פנחוס אברמוב, המשורר מוחיב (מרדכי בצ'וב) ועוד רבים אחרים. חלקם מצאו את מותם במחנות הריכוז, חלקם חזרו משם, אבל חזרו לשדה ריק: אחרי מכת הטיהורים, התחיל בשנת 1938 בברית־המועצות כפי שכבר נאמר למעלה, בכל הלשונות, שהשתמרו עד אז באלפא־ביתא הלאטינית (פרט לפינית, שהיתה השפה הספרותית של הריפובליקה הקרלית האוטונומית) תהליך ההעברה לאלפא־ביתא הקירילית. על שפתם הספרותית של יהודי בוכארה, יחד עם שפה של קבוצה אתנית קטנה יחסית בפמיר־שוגננים, שכלפיה המטרה היתה לבוללה בתוך העם הטאג'יקי, נגזר פסק־דין חמור ביותר: לא להעבירן לקירילית ובכך להפסיק את קיומן הספרותי. לדברי שארית הפליטה של פעילי התרבות היהודית־בוכארית היועץ לפסק דין זה, בנוגע לשפתם הספרותית של יהודי בוכארה, היה דוקא יהודי, או נכון יותר, יהודיה והיא אירניסטית נודעת, מומחית לטאג'יקית ופרסית אנה רוזנפלד (כיום פרופיסור באוניברסיטת לנינגרד).

מועד סיום המעבר היה בשנת 1940. ואמנם בשנה זו פורסמו שלושת הספרים האחרונים ביהודית־בוכארית. שניים מהם טובים מאוד: קובץ סיפורים לילדים. „הדרך לחיים" ("Roh ba zindagi") של י. חיימוב וספר על החיים שלפני השלטון הסובייטי — ספר מלא חיבה לגבורו „נעורי שלום האומן" ("Cavoniji usto Solum") מאת ב. קלנדרוב, ופואימה גרועה מאוד, מלאת שבחים זולים לצדק הסטאליני והחוקה הסובייטית — „הציר" ("Deputat") של י. כורייב.

אבל לא איכותם של שלושת הספרים האלה היא החשובה כאן, חשובה העובדה שאלה היו הספרים האחרונים שבאחרונים בספרות היהודית־בוכארית. הספרות הזאת היתה לאומית לפי הצורה וסוציאליסטית לפי תוכנה במאת אחוזיה. אבל היותה סוציאליסטית שלמה, נוסח סובייטי סטאליני, לפי תוכנה לא הועילה לה כלום. די היה בכך שהיא לאומית לפי צורתה — והומתה. אמנם לא בא עליה המוות בדרך של גסיסה ממושכת, כשם שממיתים עכשיו את תרבותם של היהודים־ההרריים וכשם שממיתים עכשיו, זו הפעם השנייה, את התרבות היידית, ואף־על־פי־כן היתה הראשונה בתרבויות היהודיות המוצאות ביטוין בשפות דיבור יהודיות בברית־המועצות, שהשלטון הסובייטי פסק דינה למוות.

גורלה של תרבות יהודי בוכארה יש בו כדי לנבא על גורל התרבות היהודית בברית־המועצות כולה.